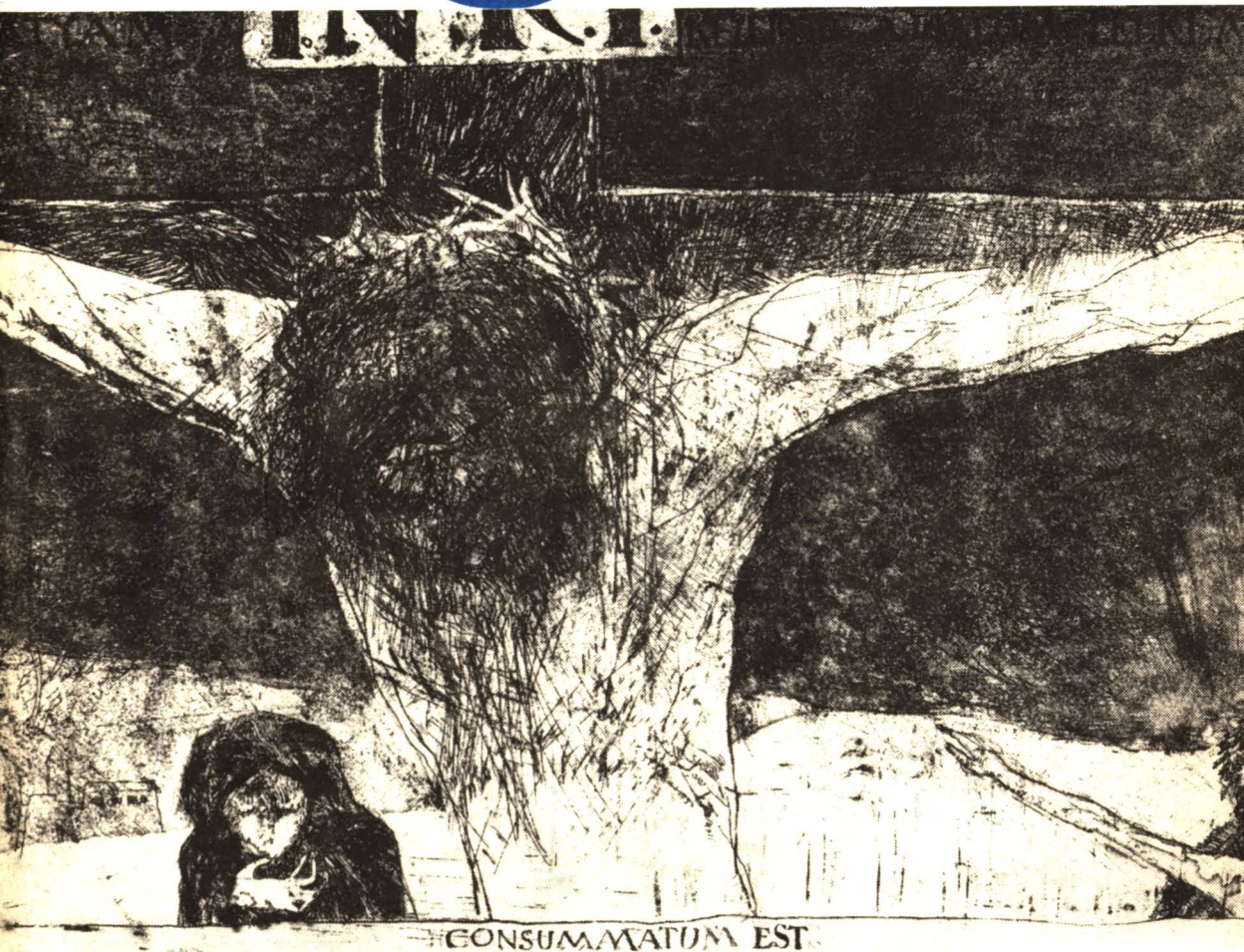

vigilia

1988

3

GÁL FERENC: A felszabadítás teológiájáról
GUSTAVO GUTIÉRREZ: Egyház és hivatás
Beszélgetés Gustavo Gutiérrrel
URBÁN NAGY ROZÁLIA: Bulgakovról
BALÁS BÉLA: Egy templomépítő naplójából
GERÉBY GYÖRGY: Ars contemplativa
Czesław Miłosz és Tűz Tamás versei

***	161
GÁL FERENC: Viták a felszabadítás teológiája körül	162
GUSTAVO GUTIÉRREZ: Egyház és hivatás (Török József fordítása)	168
URBÁN NAGY ROZÁLIA: Bűn – bűntudat – kegyelem	175
ANDRZEJ ŁAPICKI: Megérteni egymást (Eles Márta fordítása)	182
BALÁZSOVICS MIHÁLY: A körülményeket igazítják hozzá (vers)	187
EDVARD KOČBEK: Tűz (részlet; Gállos Orsolya fordítása)	188
CZESŁAW MIŁOSZ: Bukás, Távozz tőlem, E folyosók (versek; Csordás Gábor fordításai)	193
BALÁS BÉLA: „Az Egyház él – dolgoznak érte”	195
HALINA POŚWIATOWSKA: *** (vers; Gömöri György fordítása)	201
TŰZ TAMÁS: Emberi módon, Ritka a nap (versek)	202
KUNSZT GYÖRGY: Baader élete és gondolkodása	203
FRANZ XAVER VON BAADER: A vallásos erosz negyven tétéle (Részletek; Isztray Botond fordítása)	205
A VIGILIA BESZÉLGETÉSE	
Gustavo Gutiérrrel (L. L.)	208
ÉLŐ VILÁGEGYHÁZ	
JAN JAROSZ: Ehség (Kende Ágnes fordítása)	215
MAI MEDITÁCIÓK	
GERÉBY GYÖRGY: Ars contemplativa	220
HIT ÉS ÉLET	
Szívből vagy ésszel?	228
NAPLÓ	
In memoriam Váczi Tamás (Vasadi Péter)	230
Irodalom Verseskönyvek (Rónay László)	231
Történelem Dományi András: Aki lengyel, katolikus? (Rosdy Pál)	233
Teológia Gál Ferenc: János evangéliuma; Farkasfalvy Dénes: Testté vált Szó (Rózsa Huba)	235
Film Gondviselés (Tóth Péter Pál)	237
Képzőművészet Meditáció Peter Ludwig kortárs-gyűjteményéről (Naszlady Ágnes)	239
A hónap krónikája	240

A címlapon Orci József grafikája, a 194. lapon II. János Pál pápa és Czesław Miłosz fényképe, a hátlapon Thomas Höpfer felvétele.

Főszerkesztő: LUKÁCS LÁSZLÓ

Laptulajdonos: ACTIO CATHOLICA Felelős kiadó: MAGYAR FERENC

Szedtete: Szent István Társulat, felelős vezető dr. Ákos Géza igazgató

Készítte: Pannon Nyomda Veszprém, felelős vezető: Danóczy Balázs igazgató

Táskaszám: 88/72512 Index szám: 26 921 HU ISSN 0042-6024

Szerkesztőség és kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V. Kossuth Lajos u. 1. Telefon: 173-833, 177-246. Postacím: 1364 Bp. Pf. 111. Előfizetés, egyházi terjesztés és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Utcán át árusítja a Magyar Posta. A Vigilia csekk számla száma: OTP 37-343-VII. – Külföldön terjeszti a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat, H-1300 Bpest, Pf. 149. Ára 25,- USA dollár, vagy ennek megfelelő más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H-1850 Budapest) a Kultúra 024-7. sz. csekk számlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigiliára vonatkozik. Előfizetési díj 1 évre 320,- Ft, 1/2 évre 160,- Ft, 1/4 évre 80,- Ft egyes szám ára 26,- Ft. Megjelenik: havonta. SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD ÉS CSÜTÖRTÖK 12-2-IG. KÉZIRATOT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Azt mondja az apa az újságriportban, hogy ő azért vállalt csak egy gyereket, hogy „mindent biztosíthasson” neki. Egyetemre járatta a lányát, lakást vett neki, berendezte, a lány mégis irigy lett, nem ajándékozta meg unokákkal (nem biztosított neki unokát?), sőt pártában maradt, mert esze ágában se volt alkalmazkodni bárkihez, és a lakását se akarta kockáztatni. Most – harmincon túl – úgy tervezi, szül egy gyereket, mert nem akar magányos maradni öreg-ségére.

Pedig magányos lesz, amennyire egy önző magányos lehet, vagyis reménytelenül. Az önző ugyanis bármennyit szerez, mindegyre úgy érzi, hogy nincsen semmije. Körülnéz és tényleg. És nemhogy semmije, senkije sincs: magánya nem romantikus, költői szenvedés, hogy őt nem szereti senki, hanem egy fekete lyuk körbezárult magánya: ő nem szeret senkit! Az áldozat irányát megfordította: az anyag szellemivé emelése helyett a szellemieket, a szeretetet, a becsületet, a tudást váltja szó szerinti értelemben is aprópénzre, életét ipari tömegcikkek birtoklásáért áldozza. Az önzés elhatalmasodása így azonos a benső kiürüléssel, mert ez az áldozat szakadatlan folyamattá válik: az ember materiális éhsége pénzre, húsrá, hatalomra kielégíthetetlen.

És most ebbe egy gyerek! Egy, mert több képes lenne egymásba szeretni, családot alkotni, abba pedig az önzőnek esze ágában sincsen belépni. Neki úgy kell a gyerek, mint a kocsi vagy a nyaraló: a szomszédnak is van. Olykor patetikusán hozzászói: az élet értelme ugye... Holott legföljebb a gürcölése, de annak se az értelme, csak olcsó mentsége.

Az önző a maga fejtetőre állított kultuszában nem adja életét a gyerekéért – azt már értékesítette –, hanem a gyerek életét áldozza magának. Ezért zárja el a testvéri kapcsolatoktól és leggyakrabban a másik szülőtől is egy gyors és gyűlölködő válással. Természetesen nem szereti a gyereket; ugyanazt érzi iránta, mint a tévéje vagy a szőnyegek iránt. A gyerek körüli kultusz ezért egyezik hajszálra a szőnyegekkel, a tévét, a lakást, a dolgokat bálványozó szertartásokkal.

Az egykezésnek semmiféle pénzügyi oka nincs. Az ilyes érvelés egy elszegényedett materialisztikus nyelvezet erőlködése, mellyel részint az újmódi szakramentumba, a tudományosságba kívánja áttolni a kérdést, részint hazudik. A pénz ebben a racionális? gondolatrendszerben sosem eszköz vagy ok, hanem mindig cél, mégpedig kizárólagos, mint egy absztrakt, de féltékeny Isten. És mint ilyen, kiszabja a társadalmi hierarchiát. Aki elfogadja, az beletörődik abba is, hogy többi dimenziójától megfosztassék, bálványimádó lesz, önző, ráadásul a józan esze nélküli: féltékeny istene kizárólag bigott híveket tűr. Még az egykezés matematikáját se szabad végiggondolnia.

Hogy mi lesz így néhány nemzedék múlva? Nemzethalál? A gyors halál talán kíméletesebb az önző magánynál. Nem lesz család, amely véd, életmintákat kínál, közösséget ad, értelmezi a birtokos névmások közt az enyémen kívül a miénket is. Ferenczné Árkos Ilona mondta, hogy megszűnik a rokonság, senkinek se lesz testvére, ángya, nagynénje, sógora, unokaöccse, bácsikája, unokatestvére. Egyedül a nemzedékek közti függőleges kapocs marad, mely anélkül terheltebb, minél kevesebb a súly rajta...

Viták a felszabadítás teológiája körül

A szegénység megtapasztalása

Aki csak nagyjából is hallott a felszabadítás teológiájáról, tudja, hogy nem pusztán elméleti kérdésekről, az íróasztalnál vagy az előadóteremben kifejtett véleményekről van szó. A háttérben az a nagy társadalmi és gazdasági eltolódás áll, amit a nagyrészt katolikus Latin-Amerika népei átélnek, s ami a harmadik világban végbemenő népszaporodás miatt még kirívóbbá válik. Ilyen körülmények között azon sem csodálkozhatunk, ha az idevágó irodalmat és a vele kapcsolatos mozgalmat az érzelmek és szenvedélyek is fűtik. Csak egy jellemző példa. Amikor 1984-ben megjelent a római Hittani Kongregációnak, illetve Ratzinger bíborosnak a hivatalos állásfoglalása a felszabadítás teológiájával kapcsolatban, a latin-amerikai szerzetes testvérpár, Clodovis és Leonardo Boff így reflektáltak rá: „A bíboros a felszabadítás teológiájának keletkezésére vonatkozólag az okokat ezekben látja: a szegénység és az elnyomatás erkölcsi kihívása, a zsinat utáni teológia új helyzete, továbbá a világháború utáni kor kulturális beállítottságának marxista árnyalata. De nem veszi figyelembe a *szegény tömegek lelki tapasztalását*, ami a felszabadítás teológiájának igazi szülőanyja volt. A bíboros előadásából nem érződik, hogy beleélné magát a szegények helyzetébe, pedig ezt el lehetne várni. Igaz, hogy írása elején utal arra a felelősségre, amelyet a keresztény embereknek és főleg az egyháziaknak hordozniuk kell a szegények és elnyomottak sorsa iránt, de utána nincs több pozitív szava. Pedig ha a felszabadítás teológiájában egyáltalán van az evangéliumtól inspirált cél, az a szegények ügye. Valójában azt kell mondani, hogy a felszabadítás teológiája nem más, mint a szegényeknek a hitből megfogalmazott kiáltása. Aki ezt nem hallja meg, az nem találja meg az utat a felszabadítás teológiájáról szóló vitához.” (Idézve: N. Greinacher: *Konflikt in der Theologie der Befreiung*, 1985, 183.)

Azt senki sem vonja kétségbe, hogy a szegények lelki tapasztalását és kiáltását meg kell hallani. Az igazságosság és a szeretet kötelez a nyomor elleni küzdelemre. A vitás kérdés inkább az, hogy a „szegénység megtapasztalása” mennyiben lehet *belső alkotó-eleme* a teológiának. A teológia a kinyilatkoztatáson alapuló hitnek a tudományos reflexiója. Kétségtelen, hogy az emberi szituáció ösztönzést adhat arra, hogy felismerjük az „idők jeleit”, és keressük azokra a választ a kinyilatkoztatásból. De egészen más, ha az emberi szituációt fogjuk fel úgy, mint Isten üzenetét és a kinyilatkoztatást aszerint akarjuk értelmezni. Azzal is tisztában van mindenki, hogy a teológia nem oldhatja meg a latin-amerikai népek szociális és gazdasági problémáit. A felszabadítás teológusai mégis úgy gondolják, hogy tanításukkal és mozgalmukkal egy alapvető problémát megoldhatnak: felszámolhatják a gyarmatosításból fennmaradt függőséget, és visszaadhatják népüknek a függetlenség és a szabadság érzését, hogy maguk vehessék kezükbe sorsuk irányítását. Az elmaradottság igazában emberi probléma, nem gazdasági. Az uralkodó rendszer elnyomja az embert és elveszi tőle a lehetőséget, hogy „több ember” legyen. Ezért kell különbséget tenni a modernizálás és a fejlődés között. A gazdasági élet modernizálása még nem jelenti az általános fejlődést. A függésben levő országok ipari modernizálása lehet manipuláció, ami csak a kiváltságosok érdekeit szolgálja. Személyes kibontakozás viszont csak akkor jön létre, ha a

nép maga veszi kezébe sorsának irányítását, és döntései sajátos szükségleteiből és adottságaiból fakadnak.

A hatvanas évektől kezdve Latin-Amerikában a gondolkodó emberek és a vallásos célzatú csoportosulások egyre hangosabban adtak kifejezést a függőségi állapotuk elleni tiltakozásnak. Ehhez hozzájárult a II. Vatikáni zsinat szelleme is, amely kinyilvánította, hogy az egyházon belüli mozgalmaknak és teológiai reflexióknak megvan a maguk társadalmi, politikai és gazdasági háttere. Hiszen a hívő ember is benne él a konkrét közösségekben. Az ember a maga egyéni és közösségi adottságaiban éli meg hitét, az Istennel és az embertársakkal fennálló kapcsolatát. Ha pedig látja az igazságtalanságokat, akkor a hit problémái is fájdalmasabban jelentkeznek. Korábbi ismeretek már rámutattak ezekre a bajokra. Emlegették a faji megkülönböztetést, a kapitalizmus túlkapasait, a katonai diktatúrák erőszakoskodásait, a kiváltságos csoportok hatalmi helyzetét, az emberi jogok semmibe vételét, a külföldi tőke kizsákmányoló tendenciáját stb. Biztos, hogy a latin-amerikai államok sok gazdasági segínyt kaptak például az Egyesült Államoktól. De a rendezetlen belső viszonyok között a segínyek elosztása és befektetése körül sok visszaélés történt, ami által a gazdagok még gazdagabbak, a szegények még szegényebbek lettek, s függőségük is nagyobb lett.

A bázisközösségek és a szociális problémákkal foglalkozó teológusok tehát eljutottak oda, hogy a kapitalista államok növekvő gazdagsága és a latin-amerikai népek nyomora között *oksági összefüggés* van. A megállapítás már a latin-amerikai püspökök 1979. évi pueblai konferenciáján is elhangzott: „Azok a mechanizmusok, amelyek nem igazi humanizmuson nyugsznak, hanem csak anyagi célokat követnek, azok nemzetközi síkon a gazdagokat még gazdagabbá teszik, de a szegények számlájára, akiknek nyomora egyre nő.” A katolikus értelmiségi csoportok hivatkozhattak VI. Pál „*Populorum progressio*” kezdetű enciklikájára, amely világosan kimondja, hogy „Isten a földet minden értékével együtt minden embernek és minden népnek szánta, ezért a teremtett javakat megfelelő arányban kell elosztani az igazságosság vezetése alatt, s ugyanakkor a szeretet követelményének is eleget kell tenni”.

Ortodoxia és ortopraxis

A felszabadítás teológiája együtt bontakozott ki a bázisközösségekkel, amelyek elkötelezték magukat a politikai akciókra, és vállalni akarták az ezzel járó kockázatot. Innen érthető, hogy a felszabadítás teológiájának jelszava a megfelelő cselekvés, az ortopraxis lett, s a teológiai igazságot, az ortodoxiát ebből vezette le. Hatása nem maradt el, sem a közvéleményre, sem az egyházi vezetésre. A püspökök medellíni (Kolumbia, 1968) konferenciája is úgy nyilatkozott, hogy az egyház a szegények pártján van, s követelték a társadalmi átalakulást. VI. Pál „*Evangelii nuntiandi*” körirata is kapcsolatot lát az emberi felszabadítás és a Krisztus által hozott üdvösség között. De egyúttal óv attól, hogy az egyház küldetését csupán evilági programnak lássuk. Az egyház az üdvösség eszköze és hirdetője, de életét nem szabad úgy elspiritualizálni, hogy ne törődjön az emberek földi problémáival. – Úgy látszik azonban, hogy ezt a két feladatot a felszabadítás teológusai nem tudták egyensúlyba hozni, s ez maradt a további viták forrása.

A felszabadítás teológiáját mint rendszert legjobban a perui teológus, *Gustavo Gutiérrez* foglalta össze. Szerinte minden teológia valamilyen praxis kifejezése. A felszabadítás teológiája ezért tudatosan előtérbe helyezi az ortopraxist az ortodoxiával szemben, s ezzel emeli ki a cselekvés jelentőségét. A „felszabadítás teológiája” két szava közül a hangsúly a felszabadításon van, nem a teológián. Ezzel függ össze az üdvösség értékelése is. Az üdvösség nemcsak valamilyen természetfölötti, hanem

együttal földi valóság is. Az eviláginak és a túlviláginak van összefüggése. A bűn nemcsak a túlvilági üdvösséget akadályozza, hanem benne van a szakítás Istennel és az emberi közösséggel. A túlvilágot nem úgy kell értékelni, mint „igazi életet”, hanem úgy, mint a jelen élet teljességét és átformálását. A megváltás ennek a világnak adta meg az igazi értelmét és benső fontosságát, s a felszabadító tevékenységgel ezt kell felszínre hozni. A Bibliából kiemelik azokat a szövegeket, amelyek az ember földi felszabadítására vonatkoznak. Fő témájuk az Egyiptomból való kiszabadítás. A teremtés és a kivonulás ószövetségi témájának az Újszövetségben megfelel a megváltás mint új teremtés. Jézus mint próféta bírálta korának vallási és társadalmi berendezkedését, s ezt az egyházi teológiának is át kell vennie. Mivel továbbá a felszabadítás teológiája a konkrét társadalmi elnyomásban és kizsákmányolásban gyökerezik, azért magától értetődik, hogy ez a teológia a maga szituációját nemcsak a mindennapi profán tapasztalás alapján írja le, hanem a társadalomtudomány segítségével analizálja is. A társadalomtudomány azonban nem bevezető lépcső a teológiai gondolkodáshoz, hanem magának a teológiának alkotóelemévé válik. Ez azt jelenti, hogy a teológia átveszi a marxista szociológia fogalmait: társadalmi osztályharc, elidegenedés, proletariátus, kizsákmányolás – s ezek a szavak teológiai értelmezést kapnak. – A bírálók viszont éppen azt teszik szóvá, hogy ezzel a Krisztus által hozott megváltás – amely magában foglalja a jelen élet megszentelését és a túlvilági üdvösséget – leszűkül valamilyen politikai vagy társadalmi folyamattá. – Maga Gutiérrez is elismeri, hogy például az osztályharc az egyház egységével és a szeretet egyetemességével kapcsolatban *problémákat vet fel*, mégis olyan valóságnak tartja, amely előtt az ember nem állhat meg közömbösen. Akik az osztályharc tényét tagadják, azok már az uralkodó osztály mellett kötelezték el magukat. Az ilyen megállapítás érthető abból, hogy a felszabadítás teológiájának végső célja a politikai és társadalmi akció létrehozása, amely az elnyomott tömegeket felszabadítja a kizsákmányoló hatalom alól.

A fiatalabb generációhoz tartozó *Leonardo Boff* még tovább megy a társadalom elemzésében. Nála még jobban felismerhető, hogy a marxista kategóriákat alkalmazza. Legvitatottabb könyve, „Az egyház mint karizma és hatalom” 1981-ben jelent meg. A szerzőt az a szándék vezette, hogy bemutasson egy olyan egyházképet, amely egészen a latin-amerikai felszabadítás szolgálatában áll. Az újkori teológiában minduntalan találkozunk a karizma és az intézmény kapcsolatával, vagyis annak bemutatásával, hogy az egyházi struktúra mennyiben fejezi ki a Szentlélek által adott kegyelem működését. Boff nem annyira a belső, megszentelő kegyelemre gondol, hanem azokra a karizmákra, amelyek a közösség életét befolyásolják és irányítják. Tehát nála is a praxis áll előtérben, nem a hit. Azt akarja megfogalmazni, hogy milyen választ kell adnia az egyháznak arra a kihívásra, amit Latin-Amerikában a keresztény lakosság háromnegyed részének mérhetetlen szegénysége jelent.

A választ igazában már megfogalmazták azokban a bázisközösségekben, amelyek elkötelezték magukat a politikai, társadalmi és gazdasági felszabadítás mellett. Bennük az egyház mintegy „alulról” újra létrejött, mint a szegények egyháza. Ez a kovász szerepét tölti be, dinamizmussal hatja át az egész egyházat és nem engedi, hogy a gazdaság szolgálatában álljon. Boff az egyházban levő hagyományos tisztségeket és hivatalokat olyan élesen bírálja, hogy abban akárhányszor túltesz a külső ellenfeleken is. – Kétségtelen, hogy az egyháznak is megvan az emberi arculata, s a hierarchia képviselőiben is jelentkezett az anyagiasság és a hatalomvágy. De az egyház a maga egészében akkor is az üdvösség eszköze volt, és mint természetfölötti jel képviselte az evangéliumban meghirdetett üdvösséget. – Boff külön vádja az, hogy az egyház klerikális volt, elzárkózott a nép szociális bajaitól, és a világot csak úgy tekintette, mint profán valóságot, amit meg kell téríteni. Mindent egybevetve Boff szerint az egyházban meghiúsult a Krisztustól adott küldetés, és most azt kell visszahozni.

Boffnak ez a hangneme kétségtelenül túlzás, és sok olyan hívőt és teológust elidegenített magától, akik őszinte hívei voltak a felszabadítási törekvésnek. A könyv egyik bírálója, Medard Kehl megjegyzi: „Ez nem azoknak a latin-amerikai szegényeknek és kisembereknek a hangja, akik egyes egyháziak bűnei és hibái ellenére mégis otthon érzik magukat az egyházban és támaszt találnak benne.” (Lásd Mérleg, 1986 – 1, 34 oldal.)

A felszabadítási teológiák kritikája

Az egyes szerzők hangneme tehát széles skálát mutat. Ezért joggal beszélhetünk többes számban a felszabadítás *teológiáiról*. Legmesszebbre kétségtelenül Boff ment el, amikor ugyanazzal a módszerrel bírálta a történeti egyházat, mint ahogyan a marxizmus a kapitalizmust. Elméletében a hierarchia lett a lelki javak termelője, a nép pedig a fogyasztója, s a nép életszentsége egyedül az engedelmességben fejeződött ki. Boff szerint az egyházban is végbement az a munkamegosztás, ami a kapitalista társadalmat jellemzi. Létrejött a tisztségviselők és a szakemberek testülete, amely a hatalmat gyakorolta, és ki akarta elégíteni a nép vallásos igényeit. Nem nehéz meglátni, hogy ebből az egyházképből ki van iktatva a misztériumjelleg. Azt Boff a bázisközösségeken és a szegények egyházán keresztül akarja visszahozni.

Magától értetődik, hogy mind a teológusok, mind Boff ferences-rendi előljárói reagáltak ezekre a megállapításokra, és egy időre el is tiltották őt a nyilvános szerepléstől. A római Hittani Kongregáció mint az egyházi tanítás ellenőrző szerve először 1984. augusztus 6-án kiadott instrukciójában foglalt állást, nem egyszerűen Boff könyvével szemben, hanem az egész felszabadítási teológiával kapcsolatban. Megállapította, hogy az ember felszabadítása önmagában evangéliumi gondolat, azért ezt a fogalmat a teológiában helyes értelemben kell használni. A latin-amerikai szerzők viszont a legkülönbélebb értelemben használják. A kongregáció továbbá különbséget akar tenni az emberek igazi felszabadítása és a teológiai fogalmak helytelen használata között. Az igazságosság és a szeretet kötelezi az egyházat, hogy küzdjön a szegények és az elnyomottak jogaiért, de arra is törekednie kell, hogy a küzdelem módja és eszközei megfeleljenek az evangélium szellemének. Amikor egyes teológusok túlzásait bírálja, ugyanakkor elvárja a papoktól, a szerzetesektől és a világi hívektől, hogy odaadó lélekkel és teljes áldozatkészséggel harcoljanak a szociális igazságért. A teológusok azonban maradjanak kapcsolatban az egyházi tanítóhivatattal, és a felszabadításról szóló tanításukat hozzák összhangba az egyház egyetemes evangelizálási küldetésével. A kongregáció döntése a felszabadítás teológiájának azt az irányát kifogásolja, amely az egyházra is átviszi a marxista társadalomelemzés tanát, és az osztályharcot szentírási adatokkal igyekszik megalapozni. Azt sem fogadja el, hogy a társadalmi struktúrák megváltoztatása már önmagában képes az „új ember” eszményét megvalósítani. Végül ellene mond annak a törekvésnek, amely – az egyház egyetemességétől eltérve – kizárólagos értelemben akar beszélni a szegények egyházáról és az egyház társadalmi funkcióiról. A Bibliában nem szociológiai fogalmakkal találkozunk, hanem teológiai fogalmakkal, s az ott szereplő „szegények” sem a mai szociológiai értelemben vett társadalmi réteget jelölik.

Kétségtelen, hogy a kongregáció nyilatkozata inkább csak a negatívumokat kifogásolta, és nem adott teljes képet azokról a problémákról, amelyek a felszabadítás teológiáját létrehozták. Ezért azonnal kilátásba helyezte egy *másik, átfogóbb instrukció megjelenését*, amire 1986. március 22-én került sor. Ez a dokumentum abból az alapelvől indul ki, hogy az ember igazi joga és igénye a *szabadság*. Enélkül nincs személyes kibontakozás. De itt is érvényes az evangélium szava, hogy „az igazság teszi szabaddá az embert” (Jn 8, 32). A szabadság megvalósításának vannak politikai, gaz-

dasági és társadalmi feltételei, ezért megvalósítása nem könnyű, s abba belecsúszhatnak kétértelműségek és tévedések. A technikai haladás egyaránt állhat a szabadság és az elnyomás szolgálatában, más a felfogása az individualizmusnak és a kollektivismusnak. Sokan a szabadságban egyenesen a hit és az erkölcs elvetésének jogát látják. A történelem igazolja, hogy akárhány felszabadítási mozgalom újabb zsarnokságot hozott létre.

Keresztény felfogás szerint a szabadságban benne van az Isten előtti hódolat, a ki nyilatkoztatás elfogadása és benne van az a szolgálat, amellyel kifejezzük igazságosságunkat és szeretetünket embertársaink iránt. Az alapot a krisztusi megváltás adta hozzá azzal, hogy felszabadított a bűn és a rossz szolgasága alól, megvilágította az élet értelmét és hivatását, ezért az ember minden vállalkozásának megvan az erkölcsi dimenziója. A tudomány, a technika, a munka, a gazdasági és politikai akciók felszabadító ereje csak akkor lesz eredményes, ha az igazság és a szeretet lelkesíti. Társas természete szerint az ember szabadsága mindig megosztott szabadság. Figyelembe kell venni mások jogait és igényeit, ezt viszont csak az Istentől való függés tudatában tehetjük meg. Ezért a felszabadítás olyan folyamatok összessége, amelyek célja az, hogy megteremtsek és biztosítsák az emberi szabadság gyakorlásának feltételeit. Az ember esemény természete és ösztönössége miatt azonban minden vállalkozását környékezi a tévedés és a bűn. Krisztus ennek ellensúlyozására kiárasztotta az Igazság Lelkét és megadta a szeretet parancsát.

Az egyház küldetése

Mivel az egyház Krisztus művét folytatja, felszabadító küldetése van. Szolidaritást kell vállalnia minden szenvedő emberrel, és válaszolnia kell a mai ember nyugtalanságára is. Az egyház az egész embert szolgálja, azért feladata nem merülhet ki a földi kérdések megoldásában. Segítenie kell minden jót és rá kell mutatnia a tévedésekre és a visszaélésekre. De a nyomor és az elnyomás ellen sem harcolhat olyan eszközökkel, amelyek ellene mondanak az evangélium szellemének. Amikor a szegények mellé áll, tanúságot tesz az emberi méltóság mellett, de a szegények szeretete nem jelenthet partikularizmust, szektarianizmust és exkluzivitást. Az egyház küldetése nem fejezhető ki pusztán szociológiai vagy ideológiai kategóriákkal. Ezért a teológiai értelemben vett felszabadítást sem szabad leszűkíteni szociológiai-etikai síkra. Az alapkövetelmény az emberi méltóság felismerése a szeretet parancsa alapján. Ebből fakad a természetjog és ebből fakadnak a kötelességek. Maga az ember a struktúrák fölött áll, tehát nem lehet áldozata sem a szélsőséges individualizmusnak, sem a kollektivismusnak. A problémák megoldásánál először az ember lelki és erkölcsi képességeihez kell folyamodni, vagyis a belső megtérésre kell elvezetni az embereket. A struktúráknak és a technikai eszközöknek az ember fölé való helyezése igazságtalan. Ugyanakkor a felszabadítási folyamatban nem szabad elvonatkoztatni a történelmi szituációtól és nem lehet sérteni a nép kulturális identitását, azaz nem lehet ráerőszakolni olyan ideológiákat, amelyek ellentétesek a nép hagyományos értékeivel.

Mivel a felszabadítás teológiája a praxist helyezi előtérbe, az instrukció direktívákat ad az *akcióra* is. A társadalom java az egyéneket szolgálja, ezért ebben is szem előtt kell tartani az ember méltóságát és támogatni kell a szabadságra való nevelést. El kell ítélni az erőszak rendszeres alkalmazását, amelyet a felszabadítás egyetlen lehetséges útjának mondanak, hiszen így megvan a szolgaság újabb lehetősége. De ugyanakkor nem lehet elfogadni a közhatalom bűnös passzivitását sem ott, ahol az emberek szociális helyzete sürgős tetteket kíván. Az egyház támogatja olyan szervezetek alapítását, amelyek védik a dolgozók érdekeit és hirdetik a társadalmi igazságos-

ságot, de nem fogad el olyan elméletet, amely szerint az osztályharc feltétele a társadalmi dinamizmusnak. Az igazi harc mozgatója az igazság és a szolidaritás, nem a gyűlölet.

Az igazságtalanság elleni harcnak csak akkor van értelme, ha egy új társadalmi és politikai rend nevében folytatják, amelyben az igazságosság uralkodik. Ennek különböző szakaszai vannak, de az eszközöknek erkölcsösekknek kell lenniük. Különösen alkalmazni kell ezeket az elveket a fegyveres harc végső esetére mint utolsó megoldásra, ha másképpen nem lehet véget vetni egy nyílt és hosszan tartó zsarnokságnak, amely súlyosan megsérti az alapvető emberi jogokat és veszélyezteti az ország javát („Populorum progressio”). De ezt is alaposan mérlegelni kell, nehogy még nagyobb bajt okozzon, mint amit orvosolni akar. Ma a technika állandó fejlődése következtében a passzív rezisztencia jobban megfelel az erkölcsi követelményeknek és több eredménnyel kecsegtet. Mindenesetre nem a papok feladata, hogy közvetlenül beleszóljanak a politika alakulásába és a társadalmi élet szervezésébe. Ez a világi feladata és nekik is követniük kell lelkiismeretük irányítását. Az egyház végső célként a szereteten alapuló civilizációt hirdeti. Először tehát a békés forradalmat kell megkísérelni az emberek felszabadításáért. A mai világban ez csak nemzeti és nemzetközi akciók összekapcsolásával történhet.

Hogyan kell értékelni a Hittani Kongregációnak ezt a nyilatkozatot? A praxis emberei rámondják, hogy elméleti, és nem tükrözi a szegények sorsáért való aggodást. De ne feledjük el, hogy a teológia mindig elmélet, s lényegében a felszabadítás teológiája is az, bármennyire emlegeti is a praxist. A kongregáció inkább arra akar rámutatni, hogy a teológiának mindig *egyházi teológiának* kell maradnia, mert csak úgy érheti el a célját, s csak akkor számíthat arra, hogy nem az indulatokat korbácsolja fel, hanem az igazság keresésére vezeti az embereket. Ma a nemzetek eladósodása, az egyes gazdasági rendszerek csődje, a nemzetközi síkon jelentkező különféle válságok mutatják, hogy az elmaradott országokat nem könnyű gazdaságilag talpra állítani. Ahhoz ügyes politika, jóakaró külföldi tőkebefektetés, szakmunkásképzés, szervezés és korrupciótól mentes kormányzás szükséges. Azt hiszem, ilyen helyzetben a teológia legjobban teszi, ha megmarad teológiának, s azt hirdeti, amit az egész kereszténységnek hirdetni kell, hogy Isten előtt felelősek vagyunk egymás földi sorsáért is.

Ratzinger bíboros a bírálatokból elsősorban azokra a vádakra figyelt föl, hogy ő a szabadság kérdését nem történelmi, hanem etikai távlatból tárgyalja. Az ilyen megjegyzés mögött valójában az a megállapítás húzódik meg, hogy aki „etikáról” beszél, az a problémákat ráhagyja az egyéni jóakaratra és belátásra, s elsiklik a történelmi helyzet súlyos követelményei mellett. Ezért a bíboros az Internationale Katholische Zeitschrift 1986. szeptemberi számában (Mérleg, 1987. 3. szám) szembeállítja egymással a szabadság etikai és történelmi értelmezését. Az ember erkölcsi lény, azért szabadságának megfogalmazásából nem hagyhatjuk ki az Istentől való függést. Az a szabadság, amely történelmi szükségszerűséggel jön létre és ennyiben kívülről határozza meg az embert, nem igazi szabadság. A szabadság nem lehet egyszerűen a kötelek lerombolása, mert akkor szabadjára engedjük az ösztönös vágyakat, ez pedig anarchiához vezet. Ideológiává válik az a teológia, amely az ember feladatát leszűkíti a földi adottságokra és a túlvilági üdvösséget végső fokon a földi boldogulás munkálásában látja. Itt tehát a vita nem arról folyik, hogy az egyháznak minden erejével kötelessége a szegénység és az elnyomás elleni küzdelem, hanem arról, hogy a teológia az embert csupán életének földi keretei között értékelje-e vagy transzcendens hivatása szerint is. A kettőt nem szabad egymással szembeállítani, hanem összhangba kell hozni. De az összhang kialakítása is csak a kinyilatkoztatás alapján történhet és nem a társadalmi elemzés alapján. Így majd kitűnik, hogy az igazi szabadságról szóló keresztény tanítás az átfogó emberképhez igazodik, s olyan távlatból szemléli az embert, amely történelmi, de túl is szárnyal minden történelmet.

Egyház és hivatás

XXIII. János pápa és a II. Vatikáni zsinat

Latin-Amerikában élek, s ennek a kontinensnek a szemszögéből szemlélem az egyházban folyó eseményeket is. Az egyház Jézus Krisztus tanítványainak közössége, vagyis azoké, akikkel a Lélek azt mondatja: Abba, Atya. A mi hivatásunk: tanítványnak lenni. Küldetésünk az, hogy ma tanúságot tegyünk Istenről, a mi Atyánkról. Mit jelent Isten meghirdetése? Mit jelent Isten atyasága ma – ez a mi nagy kérdésünk. A tanítvány feladata: hirdetni a birodalmat, Isten Országát és az Ország Istenét – mi az Ország Istenében hiszünk. A keresztények nem választhatják el Istent az Országtól.

Isten birodalma azt jelenti, hogy elismerjük Isten akaratát: annak kell érvényesülnie a Földön, az emberi történelemben. És ezért mondjuk a keresztény imádságban: legyen meg a Te akaratod, jöjjön el a Te országod. Föl kell tehát ismernünk az Ő országát a mi világunkban, ez az Ő akarata. Ezt könnyű így mondani, de amikor el kell fogadnunk Isten akaratát a mi történelmünkben, akkor találkozunk a nehézségekkel. Egy népszerű francia költő, Jacques Prévert írt egy kis verset, amelynek ez a címe: A béke Miatyánkja. Így kezdődik: „Mi Atyánk, ki vagy a mennyekben, maradj ott.” Vajon sok keresztény nem így imádkozik-e? Nem azt kérik, hogy a Te országod jöjjön el, a Te akaratod teljesüljön, hanem: „Maradj ott, ahol vagy. Ne zavarj bennünket, mert túl sok dolgunk van.”

Aki elválasztja Istent az Országtól, az abba a hibába esik, amit a Biblia így mond: bálványimádás. Isten, Jézus Krisztus Istene az Ország nélkül: bálvány, és nem a szeretet Istene, az ország, a béke, az élet, az igazság, a szabadság Istene. Meggyőződésem szerint nekünk, Jézus Krisztus tanítványi közösségének a hivatásunk, feladatunk meghirdetni Istennek ezt az Országát.

Majdnem két éve, hogy Rómában a rendkívüli szinódus megünnepelte a II. Vatikáni zsinat befejezésének 20. évfordulóját. A szinódus arra figyelmeztetett, hogy Jézus Krisztus üzenetének középpontjában Isten Országának meghirdetése áll, és ezt az igazságot a II. Vatikáni zsinat szellemében el kell mélyíteni. Bizonyos körökben néha azt lehet hallani, hogy a zsinat nagy esemény volt, de egy kissé már túlhaladott, és nekünk más problémáink vannak. Ez a szemlélet felületes. El kell mélyítenünk magunkban azt, amit a zsinat az egyházzal mondott. Amikor a szinódus az egyház jelenlétéről szól a világban, akkor három tényre mutat rá. Először: számolni kell a kereszt teológiájával és a hűsvéti misztériummal. Másodsor: az Ország hirdetése folyamán törődni kell az evangéliumi üzenet inkulturációjával. Végül: komolyan a szegények oldalára kell állni.

Most a latin-amerikai egyház tapasztalatából szeretném megvilágítani ezt a hármas felhívást. Beszéljünk először azokról a kihívásokról, amelyeket XXIII. János emlegetett a zsinatnak. Yves Congar szavaiból indulok ki: az évforduló alkalmából nemrég azt írta, hogy a zsinat valószínűleg csak most kezdi éreztetni igazi hatását az egyházban. Megjegyzi, hogy a múltban mindig így volt, a zsinatok igazi hatása 30–40 évvel később kezdődött. Ezért kell a II. Vatikáni zsinat szellemiségének forrásához visszamenni, ahhoz a kihíváshoz, amit a nagy pápa, XXIII. János fölvetett.

(Elhangzott a Pax Romana világkongresszusán, Rómában 1987 szeptemberében.)

Hadd idézzek XXIII. János pápától egy olyan szöveget, amelyet kevéssel a halála előtt diktált Cigognani bíborosnak. Ez jól kifejezi mondanivalóját, egész prófétai vízióját: „Ma jobban, mint valaha, és bizonyára jobban, mint az elmúlt századokban, arra kaptunk meghívást, hogy szolgáljuk az embert, minden embert, nemcsak a katolikusokat. Az emberi személy jogaival kapcsolatban nem csak a katolikus egyház jogait kell tekintetbe vennünk. A jelen körülmények, igények, a doktrinális elmélyítés elvezettek bennünket a valósághoz, amint mondtam a zsinat megnyitó beszédében. Nem az evangélium változott meg, hanem mi kezdjük azt jobban megérteni. Aki húsz évet Keleten töltött s nyolcat Franciaországban, és találkozott különböző kultúrákkal, az tudja, hogy a pillanat elérkezett: föl kell tudni ismerni az idők jeleit, és messzire kell nézni.” Úgy érzem, hogy XXIII. János pápa a zsinat összehívásához hozakapcsolta a messzire nézést. Szeretném követni ezt az útmutatást, és arra hívom mindnyájukat, hogy a messziségre nézzenek.

Ha a pápa zsinat előtti beszédeit olvassuk, három téma rajzolódik elénk. Ez három világ kihívása. A modern világé az első kihívás, és ez a legismertebb. Arra szólít fel bennünket, hogy nézzünk szembe világunkkal. XXIII. János többször hivatkozott rá, és a zsinat központi gondolata lett a világra nyitás: az egyháznak szembe kell néznie a személy, a demokrácia, a szabadság, a tudomány, a technika kérdéseivel. A modern világ kihívása, jól tudjuk, a felvilágosodással kezdődött, de különösen megerősödött a XIX. században. A zsinat szerint azonban az emberiség történetét nem úgy kell felfogni, mint egyházellenes folyamatot, hanem meg kell látni az értékeit, de ugyanakkor meg kell tudni különböztetni az igazi és a hamis értékeket.

A pápa szerint a másik nagy kihívás a keresztény világé, továbbá a nem keresztény vallások világáé. A többi keresztény egyházakról és a nem keresztény vallásokról az egyháznak el kell ismernie, hogy az üdvösség igazságai ezekben is jelen vannak. – E két nagy kihívás számára a talaj már elő volt készítve. A zsinat előtti évtizedekben számos tapasztalat és reflexió mélyítette el azt a két kihívást, amely a modern és a keresztény (nem katolikus) világból érkezett. Sok teológiai munka látott napvilágot, sok püspök és teológus szakértő felkészült erre a szembesítésre. Szép szövegek születtek, amelyeknek igazi ismeretére még nem jutottunk el teljesen.

Azonban úgy látom, hogy van egy harmadik kihívás is, amely másféle világból jön. XXIII. János meglepő módon utalt erre egy hónappal a zsinat kezdete előtt. Szeptember 11-én a pápa beszélt a szegények egyházáról. Ez a kis szöveg tele van mély gondolatokkal: „Az alulfejlett országokban is jelen van az egyház, és az a feladata, hogy mindenki egyháza legyen, különösen a szegények egyháza.” E mondathoz három megjegyzést kell fűznöm. Álljunk meg először az „alulfejlett országok” kifejezésénél. Kevéssel azelőtt XXIII. János pápa enciklikájában írt a fejlődő országokról. Ezzel az eufemizmussal a szegény országokról beszélünk. Idézett beszédében nem fejlődő országokat emleget, hanem határozottan alulfejlett országokat. Vagyis a pápa szerint a mai világ szegénységét látva, az egyháznak pontosabban meg kell ismernie feladatát a szegénységgel, az alulfejlett országokkal kapcsolatban. Másodszor: az egyház adott tényezőként jelentkezik, valóság és ugyanakkor megvalósításra váró terv. Már jelen van és hirdeti Krisztus misztériumát a történelemben. Ez a mű azonban még nem fejeződött be.

Harmadszor: az egyház mindenkié, de különösen a szegények egyháza. Az egyetemes egyház a mindenki egyháza. Az egyház egyetemessége alapvető kérdés; azt akarja mondani, hogy Isten szeretete minden emberi személyhez szól, nincs senki, aki ki lenne zárva Isten szeretetéből. Ez az egyetemesség alapvető tétele keresztény hitünknek és az egyházzal alkotott fogalmunknak. Ugyanakkor a „mindenki egyháza” a „szegények egyháza” is kell hogy legyen. Azt hiszem, az egyetemesség nélkül nem lehet megérteni e kifejezés értelmét: szegények egyháza. Mint hívőknek és Jézus

Krisztus tanítványainak nem áll hatalmunkban válogatni. Amint Isten és Jézus tette, nekünk mindenkit kell szeretni. Ugyanakkor úgy, mint Isten és az Ő közöttünk jelenlevő Fia, előszeretettel kell lenni az emberiség legnyomorultabbjai: a szegények iránt. Ez az egyetemesség és ez az előszeretet két fontos dimenziója a keresztény életnek, a keresztény közösség életének. Nem lehet megélni egyiket a másik nélkül. XXIII. Jánosnak ezt a gondolatát és kívánságát is elfogadták a zsinaton, de nem ugyanolyan mértékben, mint az első kettőt.

Megindultan kell megemlékeznünk Lercaro bíborosról is. Az első zsinati ülés végén Lercaro fontos beszédet mondott. Felszólalásából csak két dolgot idézek. Az egyik: „A szegénység és az egyház küldetése a szegénység felé nem lehet a zsinat egyik témája, hanem a zsinatnak ez a témája. Nem egyik érintett téma, hanem a zsinat tárgya.” Lercaro, Bologna érseke itt valami nagyon fontosat fogalmazott meg mély intuícióval. Ha elfogadnánk ezt a perspektívát, akkor a szegénység határozná meg küldetésünket. Így termékenyen lehetne válaszolni az első két kihívásra is, amely a modern világ és az ökumenikus perspektíva felől szól hozzánk. Lercaro beszélt „az Ország törvényéről” is. „Számot vetni a szegénységgel, az egyház küldetése számára ez az Ország törvénye.” Lercaro bíboros nagyfokú társadalmi érzékenységgel szemlélte az életet. Beszédében azonban a teológiai aspektust emelte ki: a szegénység jelen van ebben a fájdalmas világban és ebből született az Isten Országának egyik törvénye.

A nagy János pápa emlékeztet bennünket először arra a három világra, amely kihívás az egyház számára. Úgy gondolom, hogy e három világból jövő kihívás mindig jelen van köztünk. Eleinte a szegénység világát egy kicsit más módon szemléltük. De a felismerés már ott a zsinaton megfogalmazódott: az egyházban fejleszteni kell a szegények iránti előszeretet tudatát. „Az egyház előszeretettel öleli át mindazokat, akiket az emberi gyengeség sújtott, sőt szegény és szenvedő alapítójának képmását ismeri fel a szegényekben és szenvedőkben.” (LG 8.) Úgy gondolom, hogy a mai egyház már jobban tudatában van a kihívásnak, ami a szegénység világából jön. Akkor azonban, amikor az egyház jelenlétéről beszélünk ebben a három világban, nagyon komoly probléma merül fel: az egyház önazonosságának problémája. Melyik az az egyház, amelynek jelen kell lennie ebben a három világban? Ez a három világ itt van, követelesen és változva, amint a zsinat észrevette: mindig jelentkezik és feleletet kér a keresztény közösségtől.

A szegények egyháza

A zsinat kifejezését kölcsönözve az egyháznak három utat kell végigjárnia. Ezek: a kereszt és a húsvéti misztérium teológiája, az evangéliumi üzenet inkulturációja és a szegények iránti előszeretet. Ezt a három ösvényt először Medellínben mutatták meg. A medellíni szintézisben az egyház fejlődését a következőkben foglalták össze: az egyháznak szegénynek, misszionálónak és húsvétinak kell lennie. Mindegyik aspektus hozzátartozik az egyházhoz.

Szeretnék először néhány szót mondani a szegénységről. A szegénység, amint azt egyes keresztény körökben hívják, a „valóságos szegénység” – kétségtelenül társadalmi, gazdasági és politikai kérdés. Most azonban a szegénységnek egy másik aspektusára szeretnék utalni: a szegénység halált jelent. A fizikai halálra gondolok, amely a táplálék, az egészség, az ápolás, az élet megbecsülésének hiánya által következik be. Ez a fizikai halál jelenti elsősorban a szegénységet. Teológus koromban egy egyház-ataya életét olvastam. A francia szerző azt mondta a könyv utolsó lapjain: ez az egyház-ataya élete végén meghalt. És én megkérdeztem: tehetett volna másként? az élete

végén? Európából visszatértem a saját kontinensemre, és megtaláltam ennek a kifejezésnek az igazi értelmét. (A szerző nyilván nem erre gondolt, de ez nem érdekes. A szövegek egy kicsit mindig függetlenül szerzőjüktől.) Odahaza azt láttam, hogy az emberek nem az életük végén hálnak meg, hanem az életük kezdetén. Mert különösen a szegény országokban a gyermekek halála súlyos tény. Alig kezdik el az életet, máris meghalnak. Az a mondat, amit először szellemes tréfának találtam, halálosan komolynak bizonyult.

A szegénység tehát halált jelent, fizikai halált. De nemcsak ezt, hanem kulturális halált is. Az antropológusok azt mondják, hogy a kultúra élet. Amikor egy fajt, egy nyelvet, egy kultúrát megvetnek, akkor megölik az oda tartozó embereket. Megölik egy részét az életüknek, mert megakadályozzák azt, hogy emberi lényként kezeljék őket. Így is meg lehet csonkítani az embereket. A szegénység tehát halált jelent, nemcsak megoldandó társadalmi, gazdasági és politikai kérdést. Még másképpen is megközelíthetjük azonban a szegénységet: a szegény – jelentéktelen. Az, aki nem számít, aki nem fontos a társadalom számára, akit el lehet felejteni. A szegények a történelem ismeretlenjei. Nemcsak az ételhez, a táplálkozáshoz, az emberi élethez való jogukat nem ismerik el, hanem a valláshoz való jogukat sem. Tehát a szegény a jelentéktelen. Nem akarom a „szegény” jelentését erre az egyre csökkenteni, de azt gondolom, hogy ez is fontos megközelítés. A szegénység átfogó emberi jelenség, emberi tény, nemcsak társadalmi, gazdasági kérdés. Ne gondolják, hogy ugyanakkor a társadalmi és gazdasági aspektust nem tartom fontosnak. Egyáltalán nem erről van szó. Ezek a kérdések központi fontosságúak. Mégis azt mondom, hogy a szegénység végső jelentése a jelentéktelenség és a halál.

Úgy tűnhet, hogy a keresztény számára a szegény iránti előszeretettel egyedüli motívuma az értelmi belátás. Én azt gondolom, hogy végső fokon az tesz bennünket elkötelezetté a szegények iránt, hogy Isten – Isten. Bizonyára vannak más okok is, amiért a szegények mellé kell állni. Például a társadalmi és a pszichológiai elemzések következtetései nyomán. Ezek segítenek föltárni a szegények emberalatti helyzetét, és a mellettük való elkötelezettségre indítanak. Sokakat bizonyára társadalmi és emberi tényezők ösztönöznek arra, hogy a szegények mellé elköteleződjenek. Aki szegény országból jön, az könnyebben megérti és megragadja ennek a szolidaritásnak az értelmét. De egy keresztény végső soron azért kötelezi el magát a szegények mellett, mert hisz Jézus Krisztus Istenében. Ha itt Európában vagy az USA-ban a szegénységről beszélek, azt mondják nekem: értem, hogy a szegénységről beszélsz, mert ön perui, latin-amerikai, megértem önt. Mindig ugyanazt válaszolom: kérem, ne értsen meg olyan gyorsan. Az első ok, amiért a szegényekről beszélek, az, hogy keresztény vagyok. Csak ezután következik az, hogy latin-amerikai vagyok. Elsősorban az Ország törvénye kötelez – Lercaro bíboros és a II. Vatikáni zsinat kifejezésével. Ez a törvény pedig Jézus Krisztus Istenére vezethető vissza. Ez az elkötelezettség egyrészt a szegényekre, a jelentéktelenekre, az emberiség utolsóira irányul, másrészt pedig magára Istenre. Amikor szegény egyházzal beszélnek, akkor arra az egyházra gondolnak, arra a keresztény közösségre, amely elkötelezte magát a szegényeknek. Mégpedig azért, mert hisz Jézus Krisztus Istenében.

Az egyház másik alapvető dimenziója: missziós küldetése. Az egyház – küldetés. Minden nemzetet tanítvánnyá tenni – ez az Úr parancsolata. Misszió nélkül nincs egyház. Nincs egyház önmagáért! Az egyház olyan mértékben van, amilyen mértékben mások szolgálatában áll. Rahner mondta néhány évvel ezelőtt a II. Vatikáni zsinattal kapcsolatban: ez volt az első zsinat, amelyen az egyház egyetemessége tudatosult. Rahner nem tagadja a többi zsinat egyetemes voltát, de mégis azt mondja: az egyház elérkezett egy olyan pillanathoz, amikor ez az egyetemesség tudatosá vált. Amikor a keresztény üzenet inkulturációjáról beszélnek és az egyház egyetemességé-

ről, nehéz meghatározni a kettő összekapcsolódását és arányát. A keresztény üzenetnek egyetemesnek kell maradnia, de minden kultúrában meg kell testesülnie. Afrikai és ázsiai testvéreim nagyon erősen emlékeznek az inkulturáció szükségességére. Az egyház számára ma nagy kihívás ez; ezt a missziós feladatot betölteni valóban küldetést jelent. A misszióknak azonban van egy másik szempontja is. Egyik bizonyítékunk arra, hogy az evangéliumot valóban hirdetik, az, hogy a szegényekhez valóban eljutott az örömhír. Nekem úgy tűnik, hogy ez a feladat nyitott, és a kérdésre újra meg újra választ kell adnunk. A szegényeknek valóban hirdetik az evangéliumot? Az inkulturáció követelménye, amelyre a szinódus emlékeztet, pontosan ebbe az irányba mutat. Tehát a különböző kultúrákban más-másképpen, de a szegényeknek kell hirdetnünk az evangéliumot.

Medellín végül húsvétinak nevezte az egyházat, s erre a szinódus is emlékeztet: Krisztus keresztjére és a húsvéti misztériumra. Előbb azt mondtam, hogy a szegénység végső soron a halált jelenti. A jelentéktelenek halálát. Az egyház feladata viszont az, hogy hirdesse az Úr feltámadását. Mi is azért jöttünk ma össze, mert valaki egyszer azt mondta: Krisztus feltámadt. Krisztus feltámadásának híre hív minket egybe. Ez hozza létre azt az együttest, amely az egyházat. Az egyház feladata megerősíteni ezt az igazságot: az élet és nem a halál a történelem utolsó szava a hívó ember számára. Tehát az életet kell meghirdetnünk a maga valóságában, azt az életet, amelyre a halál ráüti ugyan bélyegét, de mégis az életé az utolsó szó. Az egész életet kell hirdetni: a lelki életet, a vallásos életet, a fizikai életet, a materiális életet – az egész életet, a halál által megjelölt valóságban. Aki az életet így hirdeti, annak a saját életét kell odaadnia. Erre az Úr adott példát: Ő hirdeti nekünk az életet. Ez a húsvéti misztérium. Ez átmenet a halálból az életbe. És ma az egyházban – különböző helyeken a világban – Latin-Amerikában éppúgy, mint Ázsiában, Afrikában és Európában, a keresztények életüket adják Krisztusért. Az ő tanúságuk hozzászoktatott bennünket ahhoz, hogy a mártírokról mint az egyház életének fontos és ősi összetevőiről beszéljünk.

Nem vagyok felhatalmazva arra, hogy akárkit mártírnak nevezek, és ha én most mártírokról beszélek, akkor még értelemben tanúkra gondolok. Az egyházban különböző helyeken lehetünk tanúi ennek, az én egyházamban, a latin-amerikai egyházban is. Nagyon fájdalmas és nagyon gazdag tapasztalat ez. Hagyományosan azt mondják, hogy az egyházat a mártírok vére táplálja. Meggyőződésem, hogy az egyháznak így is kell megmutatkoznia. Egyházunkban sokan azért lettek tanítványokká, mert látták azok példáját, akik életüket adták. A halállal eljegyzett valóságban kell hirdetni az életet. Ma Latin-Amerikában úgy adhatja oda az ember leggyorsabban az életét, hogy azt állítja: vannak szegények. Ha valaki azt mondja, hogy vannak szegények és a szegénységnek vannak okai, akkor kockára teszi az életét. Sok keresztény tesz így, tudom, másutt is, de engedjék meg, hogy én az általam ismert latin-amerikai talajon maradjak, és megerősítsem: van szegénység, és ezért a keresztények életüket adják. Tehát a húsvéti egyház birtokolja a keresztény örömet, a húsvét örömét. Nem könnyű öröm ez! Ehhez az örömhöz a halál feletti győzelmen át jutunk el. – A halált elvállaló keresztények úgy tesznek, mint Pál: csúfolódnak a halálon, és azt mondják: legyőztelek téged, mert hiszek az Úrnak, aki legyőzte a halált. Halál, hol a te győzelmed? Az élet győzelme – ez a mi hitünk központja: az Úr feltámadása. A feltámadás a halál halála. Ez az élet győzelme a halálon. Az egyház ennek a ténynek tudatában és erejéből él.

A szegénység útja

Ma is szembe kell néznünk annak a három világnak kihívásával, amire XXIII. János emlékeztetett bennünket. A modern világ, a keresztény világ és a szegények világa – ezek mindig itt vannak. Közben természetesen változtak, de ma is jelen vannak az életünkben. Ezzel a három világgal szembenézve kell ma is meghatározni a missziókat, a feladatunkat. Ez annál is fontosabb, mert csak a legutóbbi időben kezdtük meg a valódi zsinat utáni korszakot. De hogyan őrizheti meg az egyház a maga azonosságát e három világ jelenlétében? Az egyház küldetése a világba szól, és a változó történelemben kell jelen lennie, ez pedig mindig fölveti az azonosság kérdését. Nekünk is szembe kell néznünk ezzel a kérdéssel.

Az utóbbi időben két tendenciát figyelhetünk meg. Az egyik a nyitást szorgalmazza ezekhez a világokhoz. Ez a törekvés mély keresztény intuícióból fakad, azonban azzal a veszéllyel jár, hogy az egyházat egyszerű szolgálatként fogjuk föl, a három világ szolgálataként. Ez azonban a felbomlás kockázatával fenyegeti az egyházat. A keresztény közösség saját azonosságának felbomlása árán hirdeti az életet a halál által jelzett világban. A másik tendencia ezzel szemben erősíti ezt az azonosságot, és külön értéket tartja az azonosság megtartását. Ez az irányzat azonban gyanakvásba fordulhat azokkal az emberi értékekkel szemben, amelyek ebben a három világban vannak, sőt kétségbe vonhatja Isten jelenlétét a történelemben ebben a három világban. Ez az irányzat tehát bizonyos visszahúzódáshoz, önmagunkba zárkózáshoz vezethet.

A keresztény azonosság kérdésevel tehát komolyan szembe kell néznünk. Mint keresztény közösség nem fogadhatjuk el azt, amit a világban való feloldódásnak neveznek. Ezzel persze nem azt akarom mondani, hogy minden nyitás itt végződik, ez teljesen hamis lenne. De természetesen azt sem állítom, hogy az egyházi azonosság megerősítése szükségszerűen visszahúzódáshoz vezet. Csupán a veszélyre kívánom felhívni a figyelmüket mindkét tendencia esetében. Ezeket gyakran úgy különböztetik meg, mint progresszív és konzervatív irányzatot – és erre a megkülönböztetésre támaszkodva gyakran hamisan értelmezik azokat az eszméket, amelyek a szegény országokban keletkeznek. Európában ugyanis progresszivistának nevezett, extrém állásfoglalásokban fogalmazzák meg azokat a tapasztalatokat, amelyeket mi Latin-Amerikában a szegénységről szerzünk. Pedig én, sok teológustársammal együtt, egyszerre valom mindkét tendencia fontosságát, illetve azt, hogy mindkét tendenciában az egyháznak elsősorban önmaga azonosságát kell megőriznie. A dialógus folytatásához legalább két partner kell. Ha nem tudjuk, kik vagyunk, nem lehet dialógust folytatni.

Úgy érzem viszont, hogy éppen az egyház azonosságának megőrzésében segíteni tud bennünket a szegénység tapasztalata. Mindnyájan, akik keresztények vagyunk, üzenetet kaptunk az Úrtól, s ezt kegyelemként kaptuk. Figyelmes lélekkel kell meghallgatnunk ezt az üzenetet, és alkalomadtán beszélnünk is kell róla. Alázatosan, de el kell mondanunk a ránk bízott üzenetet. Ahogy a zsinat gyönyörűen megfogalmazta: „A népek világossága Krisztus. A Szentlélekben összegyűlt zsinat sürgető óhaja tehát, hogy minden teremtménynek hirdetve az evangéliumot, minden embert megajándékozzon Krisztus világosságával, amely ott tündöklök az egyház arcán... A jelen idők viszonyai különösképpen sürgőssé teszik az egyháznak ezt a feladatát, mert fontos, hogy az emberek, akiket ma egyre szorosabban fűznek össze a különféle társadalmi, technikai és kulturális kötelékek, Krisztusban is elérjék a teljes egységet.” (LG 1.)

Az egyháznak Krisztus Lelke hatására járnia kell azt az utat, amelyet maga Krisztus is követett: a szegénység útját. Ez az út engedelmisségen, a szolgálaton, önmaga feláldozásán át egészen a halálig vezet, amelyből Ő győzelmesen távozott feltámadása által. Nekünk is rá kell lépünk a szegénység, az engedelmisség, az áldozat útjára. Ha

a szegénységet mint a zsinat fő témáját fogjuk fel, akkor tudjuk igazán elemezni a modern és a keresztény világból érkező kérdéseket. A szegénység útjának követése tele van veszéllyel vagy legalábbis kockázattal az evilági hatalmakkal való érintkezésben, és ez félelemmel tölt el bennünket. Ha a szegénység útjára lépünk, ez egyszerre jelent kihívást önmagunkkal és evilág hatalmasaival szemben. De vajon nem éppen ez erősítheti-e meg az egyház azonosságát? Úgy vélem, hogy éppen ezen az úton erősíthetjük meg azonosságunkat – a visszahúzóadás és a feloldódás veszélye nélkül.

Ez a szegénység az ingyenességet és az igazságosságot kapcsolja össze. A keresztény élet a kegyelem és a teljesítmény között helyezkedik el, az ajándék és a feladat között. Az igazságosság megvalósítása alapvető követelmény a Bibliában. II. János Pál pápa ma sokszor figyelmeztet a szegénységre a világban, és felszólít az emberi jogok tiszteletben tartására. Ezeket a jogokat szerte a világban sárba tiporják, de különösen a szegények, a jelentéktelenek világában. Mindnyájunknak fáradoznunk kell azon, hogy az igazságosságért dolgozzunk.

Az igazságosságot azonban nem lehet másutt elérni, csak az ingyenesség világában. Az Úr elsőként szeretett bennünket. Minden elkötelezettségünk, minden fáradozásunk csupán felelet Isten szabad és ingyenes kezdeményezésére. Az igazság keresésével is csupán válaszolunk Isten szabad és ingyenes szavára. Az „ingyenes” itt nem azt jelenti, hogy „esetleges”. Isten szeretetének ingyenes jellegét igen nehéz megértenünk, pedig ez központi gondolata a keresztény kinyilatkoztatásnak. Isten szeret bennünket, elsőként szeretett, ingyenesen. Ez nem az igazságosság követelményeként vetődik fel – viszont megfordítva: éppen ez adja meg az igazságosság keretét.

Az emberi igazságosság önleltmondássá válik, ha a személyt nem önmagáért szeretik. El kell köteleznünk magunkat a szegények oldalán, küzdenünk kell jogaikért, de mindennél fontosabb, hogy barátokat válasszunk közülük. Ha nincs barátom a szegények között, akkor nem vagyok igazán elkötelezve nekik. Akkor legföljebb egy absztrakciónak, kultúrának, fajnak, nyelvnek, társadalmi osztálynak kötelezem el magam, de nem a szegényeknek. A személyi kapcsolatok világa az ingyenességre épül. Isten mindnyájunkat ingyenesen szeretett, ingyen teremtett bennünket. Ezért kell nekünk is ingyenesen szeretnünk. Ha csak az érdemeinkért szeretnek bennünket, akkor mindig félnünk kell attól, hogy ha egy nap nem lesz több érdemünk, akkor már nem szeretnek bennünket. Ezt az ingyenes szeretetet a legmélyebben az imádságban tapasztaljuk meg. Az imádság olyan tevékenység, amely „nem hasznos”, tehát ingyenes. Csak az ingyenesség alapján érthetjük meg a liturgiát.

A szegények világában élek, számomra az igazságossággal való elkötelezettség nagyon fontos. De mint keresztény, meg vagyok győződve arról, hogy az igazságosságot csak az ingyenesség keretében lehet elérni, különben nem válik teljes értékű igazságossággá.

Mit kíván ez tőlünk konkrétan? Egy francia szerzőnél olvastam fiatal koromban: „Az egyedüli szomorúság, ami megengedett a keresztény számára, az, hogy az ember nem szent.” Ez a mondat évtizedek óta kísér. Nem divat az éltszentségről beszélni, pedig a zsinat legfontosabb kötelességünként említi az erre való elhivatottságot. A társadalmi, gazdasági tényezők ebből a szempontból másodlagosak. A keresztény ember nem felejtheti el Jézus szavát: „Legyetek tökéletesek, amint mennyei Atyátok is az.” Úgy vélem, hogy az éltszentségre való elhivatottság fogja lehetővé tenni minden egyes kereszténynek és az egyház egészének is, hogy szembeforduljon a három világból jövő kihívással. Ehhez meg kell erősödnünk tanítványi hivatásunkban. Kibúvó keresése nélkül jelen kell lennünk a világban, különösen ott, ahol feszültségek vannak, ahol a fájdalom és a halál jelen van, mert a mi üzenetünk az élet üzenete.

Török József fordítása

Bűn – büntudat – kegyelem

Mihail Bulgakov: Menekülés

A több könyvtárnyi, róla szóló szakirodalom nem volt képes olyan pontosan jellemezni munkásságát, mint azt ő maga tette 1930. március 28-án a Szovjetunió kormányához írt levelében. Műveinek szándékos „félreolvasása”, darabjainak szándékos „félrehallása” olyan vihart támaszt személye körül, amelyet már képtelen passzívan szemlélni. A *fehér gárda* című regény egyharmadának közlése az *Előeste* (NAKANUNYE) című, Berlinben kiadott emigráns folyóiratban, a regényből készült *Turbinék napjai* című dráma, a házkutatáson elkobzott *Kutyaszív* című kisregény, a *Végzetes tojások* és a *Diaboliáda* című kisregények és számtalan elbeszélés, karcolat a korabeli kritika számára egyértelműen igazolja, hogy Bulgakov jelenléte a Szovjetunióban nemkívánatos. Erre az időre, tehát munkásságának tizedik esztendejére 301 cikket írnak róla a szovjet sajtóorgánumokban, amelyek közül elismerő mindössze 3, ellenében támadó viszont 298.

A *Menekülés* című drámáját nem engedik színpadra, a *Bíborsziget* című színpadi műve mindössze három hónapig maradhat műsoron. A szerző idegei az ellene folytatott hadjárat során megtépázódnak.

Ekkor írta meg azt a levelét, amelyben megrajzolja irodalmi önarcképét.

Elsődleges kívánalomként a sajtószabadságot említi, amely nélkül mindenfajta írói tevékenység képtelenség. Tevékenységének további taglalását a következőkben foglalja össze: „Ezzel [a sajtószabadsággal] kapcsolatos összes többi meghatározó jegyem, amelyek felszínre kerülnek szatirikus műveimben: a sötét és misztikus vonások (én – MISZTIKUS ÍRÓ VAGYOK), amelyekben ott tükröződik létünk számtalan deformációja, a nyelvemet átítató mérge, mélységes szkepticizmusom azzal a forradalmi haladással szemben, amely az én elmaradott országomban, a Nagy Evolúcióval ellentételezeten megy végbe, és a legfontosabb – népem rettenetes vonásainak ábrázolása, olyan jellemvonásoké, amelyek jóval a forradalom előtt kivívták tanító-mesterem, Szaltikov-Scsedrin mélységes szenvedéseit.

Nem is kell mondanom, hogy a SZU sajtója egyáltalán nem gondolkodott el ezen és nem ezt emelte ki, mert el volt foglalva azzal az alig hihető közléssel, hogy M. Bulgakov szatírája: rágalom.

Egyetlenegyszer, még feltűnésem kezdetén jelentették ki lenéző csodálkozással:

»M. Bulgakov korunk szatirikus írója akar lenni.« (Knyigonosa 1925 No. 6)

Sajnos, az »akarni« ígét fölösleges jelen időbe tenni. Ezt le kell fordítani plusquam-perfectumba: M. Bulgakov SZATÍRAÍRÓ lett, és éppen abban az időben, amikor semmilyen korabeli (a tiltott zónákba kalandozó) szatíra a SZU-ban nem jelenhet meg.

Nem nekem adatott az a megtiszteltetés, hogy ezt a kriminális gondolatot kifejezzem a sajtóban. Teljes éllel juttatta kifejezésre V. Blum cikke (Lit. Gaz. No. 6), és a cikk értelme ragyogóan és pontosan illeszkedik a formulába:

MINDEN SZATIRIKUS ÍRÓ A SZOVJET RENDSZER ELLEN TÖR.

El lehet engem képzelni a Szovjetunióban?”

Kérlemezni – engedjék külföldre, engedjék szabadon. Amennyiben ezt nem engedélyezik – tegyék lehetővé, hogy szakmájában, a színházban státust kapjon és dolgozzon.

Ismeretes, hogy Sztálin maga hívta fel az írókat és gondoskodott arról, hogy státust kapjon a Művész Színházban, amely számára legtöbb darabját írta. De a *Menekülés* című dráma az író életében nem kerül színre, ahogy hét főpróba után nem éri el az igazi bemutatót az *Álszentek összeesküvése* (Molière) és a *Puskin utolsó napjai* című drámája sem.

Ha figyelmesen közeledünk Bulgakov életművéhez, föltétlenül rátalálunk alkotásainak egyik legfontosabb, lehangsúlyozottabb alapelemére, építkezésének főpillérére: a bűn-bűntudat-bűnhődés minduntalan előbukkanó motívumrendszerére. Egy, a felelősséget, a feladat elvégzését, az áldozatvállalást a nemes cél elérése érdekében *minden körülmények között vállaló* íróember magasrendű etikája nyilatkozik meg ebben, aki a keresztény eszmerendszer szellemében nevelkedett és abból merítette érték tudatát.

Arról írt, amit és akit ismert, amiben és akiben önmaga felerősödő értelmiségi magatartását ábrázolni tudta. Két évtizednyi munkássága alatt egyetlen sort nem írt le, ami bármilyen formában elvei megtagadását jelenthette volna.

Első olyan műve, amelyben a bűn-bűntudat-bűnhődés motívumrendszere, a lelki ismereti tragédia és a bűnhődés vállalása explicite nyilvánosságra kerül, a *Menekülés* című dráma, amelyet 1926–1928 között írt. Ezzel a drámával és az utána következőkkel is pontosan az ellenkezőjét bizonyítja annak, ami hősei osztályrészéül jut: Bulgakov nem futamodik meg az élet semmilyen szférájában, mindenkor elébe megy megpróbáltatásainak, jóllehet tudja, hogy sokkal kevesebbet, mint amit ő tesz, számosan az életükkel fizettek.

Nyolc álom

A dráma alcíme: *Nyolc álom*. Az alcím: eligazítás. És e szerint az első eligazítás szerint az ábrázolásban a belső világ dominanciájára kell felfigyelnünk, az író a lelki folyamatokat követi, belülről halad kifelé, hogy a részleteket is láttatni tudja.

Az *álom* megjelölés valamivel többet jelent itt a műfaji megjelölésnél. Az író életművében az álmoknak kiemelten nagy szerepük van. A *Menekülés* álommá komponálása tudatos. A megelőző művek bizonyítják, hogy az író akkor nyúl az álomhoz, amikor az egyén akarata megtörik a történelmi valóságon, amikor az eszmény és az élet, az álom és a világ természetesen egyensúlya megbomlik. Az álmok a mindenkori hősök *kiemelt* életrészeit konkrét helyzetekben: a kiváltó ok és a következmények együttese.

A *Menekülés* álomképei magukba ötvözik az író megélt kísértést (mi lenne, ha elhagyná hazáját), a korabeli irodalmat, a visszatérők elbeszéléseit és második feleségének élményeit, aki maga is eljutott Konstantinápolyig, de visszatért onnan.

A dráma alakjainak magatartása – az álom adta lehetőség keretein belül – látszólag egy ráción túli erő mozgásának megnyilvánulása. Ez vezeti a megfutamodókat, akik a végzetes szákutcában, a történelem útvesztőjében – néhány kivétellel – mind elvesztik azokat a keresztény eszmerendszereken belül kapott értékeket, amelyeket a megelőző mű – a *Turbinék napjai* – alakjai még magukénak mondhattak. A *Menekülés* szereplőinek életformája: a potenciális lelki és testi megsemmisülés liturgiája. Határhelyzet. Ez az életforma: lidérces álom.

Sokan vitáztak és vitáznak – vajon kinek a látomásai ezek az álmok. Az a véleményem, hogy semmiképpen nem a drámai hősök álmai. Az író látomásai ezek, ahol a megálmodott hősök a téren és időn úgy képesek egyik történetből a másikba átlépni, ahogy különben a színház lehetőségei nem engednék meg. A shakespeare-i színház színpadszerűsége elevenül itt meg, hogy az író képes legyen a kibillent és az újra helyrebillent időt és világot ábrázolni.

A nyolc álom súlypontját a megrendült világ és annak jövőbe mutató állapota adja. A három középponti alak – Hludov, Golubkov és Szerafima – ennek a súlypontnak és irányának hordozója. A történet síkján zajlik Golubkov és Szerafima útja a Krímbe, majd onnan Konstantinápolyba. A második síkon a belső történések világa zajlik. A két sík az ötödik álomban keresztezi egymást, a „svábbogár-futtatás” jelenetben. A szerzői álmok éles határvonalat húznak a jelen valósága és a már történelmivé vált valóság között. Erre utal a darab mottójául választott, Zsukovszkijtől származó versrészlet is:

„Szép, nyugodt rév az öröklét,
Ez mindünk végső célja.
Pihenj, utad ha véget ért.”

A szerző egyértelműen kijelöli minden egyes álom-történet terének *pontos idejét*.

„Odakint vigasztalan esős, havas októberi este.” (1.) „Sötét éjszaka.” (2.) „Őszi alkony.” (3.) „Alkonyodik.” (4.) „A hirtelen lemenő nap sugarai.” (5.) „Kora esti szürkület.” (6.) „Őszi napnyugta Párizsban.” (7.) „Őszi napnyugta.” (8.) Ez az alkony Bulgakov majdnem minden művének kiemelt jelentéshordozója.

Mindaz, ami a *Menekülés*ben történik, az alkony, a lemenő nap jegyében zajlik.

* A dráma három kiemelt hőse: Golubkov, a pétervári „idealista” professzor fia; Szerafima Korzuhina, egy miniszterhelyettes felesége; Hludov, a fehér hadsereg tábornoka.

Az író a kiemelt alakok között is megkülönböztetett szerephez juttatja Hludovot, akit élő személyről mintázott: J. Szlassovról, a Gyenyikin és Vrangel hadseregében harcoló tábornokról, aki emigrált, majd visszatért Szovjet-Oroszországba. 1924-ben tette közzé emlékiratait: „Krím 1920-ban.” Hazatérése után egy katonaiskolában oktatott Moszkvában, ahol 1929-ben bosszúból megölték. A tettes fivérét Szlassov parancsára végezték ki a polgárháború idején.

De nem Szlassov volt az egyetlen magas rangú tiszt, aki visszatért. Vajon mi vezette Bulgakovot, hogy éppen róla mintázza hőstét?

Szlassov emlékiratai és ott is néhány sor szolgál magyarázatul: „... Abban az időben szinte semmiben nem hittem. Ez volt az az idő, amikor a kétségbeeséstől a reményig minden stációt bejártam, amikor többször elhatároztam, hogy mindent odadobok és elmegyek... Ez egy iszonyatos időszak volt, amikor nem tudtam határozott és egyértelmű feleletet adni arra – miért harcolok... Megismerkedtem a háterszággal, és nőtt bennem belső meg hasonlottságom és ellentmondásosságom lidérces valósága, amely az embert kész az örületbe kergetni...”

Szlassov-Hludov alakjában, magatartásában az etika értéként jelentkezik a „kibillent időben”. Ez a személyiség törvényszerűen jutott kollízióba önmagával, „az ellentmondások lidérces valósága” elkerülhetetlenné tette, rákényszerítette a lelkiismeret tragédiáját.

A dráma – a lelkiismeret tragédiája – az író alapkérdésének kibontása és megoldása. Már az elbeszélésekben megtaláljuk a bűn eluralkodását és annak vállalását (*Vörös korona*).

A *Menekülés*ben Hludov életének mozdatóereje az elkövetett bűn, annak beismerése és a bűnhődés vállalása. A második álomban, az észak-krími vasútállomáson ismerkedünk meg Hludovval. A *Turbinék napjai* című drámából átemelt végszó – „Senki nem szível bennünket, senki!” – az ő értelmezésében jut el hozzánk. Hludov mégis végrehajtja az indokolatlan parancsokat: a front visszavonulásakor akasztófák szegélyezik útját. Akasztat ellenséget és katonaszökevényt, ahogy Krapilin, Csarnota lovasági vezérőrnagy küldönce szemébe is vágja: „Mindenkit elkapsz, zsákba vele és felakasztod! Te dögevő!” Azt mondja ki, amit a tábornok jól tud. Sorsa ezzel megpecsétlődik. Akasztófára kerül ő is.

De Hludovnak Szerafima is a szemébe vágja az igazságot: „Pétervárról menekülünk, folyton csak menekülünk és menekülünk... hová? Roman Hludov védőszárnyai alá. Mást sem hallani, mint Hludov így, Hludov úgy... Már álmomban is a nevét hallom! (mosolyog) S most az a megtiszteltetés ért, hogy szemtől szembe láthatom: itt ül egy széken, körötte akasztott emberek lógnak zsákokban mindenféle... Vadállat! Sakál!”

A korai elbeszélés, a *Vörös korona* hőse még nem meri kimondani ezt az igazságot. Innen származik a büntudata. Bulgakov mesterien adja tudtunkra, hogy a „kibillent időben” az igazság kimondásához csak akkor juthat el bárki, ha félelmén túllépve, nem retteg a veszélytől; ha az igazság kimondásának kényszere nagyobb erejű a rettegésnél. Akkor, ha valaki már „nem is tudja, hogy mit beszél”. Mert nemcsak az idő billent ki, hanem ő maga is egyensúlyát veszítette benne, és egyensúlyának visszaszerzése érdekében kész kimondani az igazságot. Ehhez a „félelmen túli” állapothoz próbálja Golubkov Szerafima szavait hozzákapcsolni, mentendő a szeretett nőt: „... Tífuszos! Félrebeszél!... Nem tudja, mit beszél.”

Hludov válasza szerint: „Az a jó, mert ha nálunk valaki tudja, mit beszél, egy szavát sem lehet elhinni.”

A korai elbeszélések és az összegző nagy regény – *A Mester és Margarita* – között a *Menekülés* a fontos mérőföldkő. A személyiség megoldhatatlannak látszó dilemmája Jesua és Pilátus megoldatlanul hagyott vitájához vezet a „holdfényes úton”, ahol Pilátus mohón vágyakozik az igazság kinyilatkoztatására.

Hludov tudja az igazságot. Azt is tudja, hogy magatartása méltatlan önmagához. Minden, amit tesz, egyre jobban távolítja saját erkölcsi alapállásától, neveltetése eszméitől, becsületfogalmának írott és íratlan törvényeitől. Gúzsba szorított cselekvéste rétege sodródó, széthulló egyéniségét mind kegyetlenebbül teszi próbára.

Hasadt énjének pontos képe tárul föl a Főparancsnokkal folytatott vitában.

Főparancsnok: Ha nem hagyja abba ezt a viselkedést, letartóztatom.

Hludov: Felkészültem rá. A kíséretem az előcsarnokban vár. Nagy botrány lesz belőle, mert népszerű vagyok.

Főparancsnok: Nem, ez már nem betegség. Egy év óta undorító bohóckodás mögé rejtji gyűlöletét, melyet irántam érez.

Hludov: Nem is tagadom, gyűlölöm önt!

Főparancsnok: Irigységből? Hatalomvágyból?

Hludov: Ó, nem, nem. Azért gyűlölöm, mert belevitt ebbe az egészbe. Hol vannak a megígért szövetséges csapatok? Hol a nagy orosz birodalom? Hogyan merték vállalni a harcot, ha ilyen gyöngék? Tudja ön, mennyire képes gyűlölni az olyan embert, aki tisztán látja, hogy céltalan, amit csinál, és mégis csinálnia kell? Ön az oka annak, hogy beteg vagyok!... Különben is, most már mindegy; mind a ketten a megsemmisülés felé megyünk.

Az ember, aki „tisztán látja, hogy céltalan, amit csinál és mégis csinálnia kell” – megbetegszik. Hludov betegsége, amit le akar győzni, de nem sikerül: a tetteivel való szembesülés. Az akasztott katona visszatérő látomása – gyűjtőfogalomként, megannyi akasztott eleven emlékeként – a saját tetteivel való szembesülést jelenti. Ez a katona saját én-jének számonkérő kivételése. A katona hallgat, ahogy hallgat a *Vörös korona* elbeszélő én-jének látomása is. Hludov a nyolcadik álomban mégis ennek a hallgatag katonának összegzi az átélteteket és vele közli döntését:

„Jól meggyötörtél. De eljött a megvilágosodás. Igen, a megvilágosodás. Ne felejtse el, nem egyedül vagy mellettem... De egyet nem értek, te hogy tudtál egyedül kiválni a hold- és lámpafények láncolatából? Hogyan hagyta ott az örök nyugalommat? ... Hát ne gyötörj tovább, értsd meg, határozta meg! Esküszöm! Mihelyt Golubkov visszatér, azonnal útra kelek.”

Az „útra kelés”: visszatérés Oroszországba, ahol feltételezhetően a számonkérés és a bűnhődés várja. Hludov megéli bűnös tetteinek lelki következményeit. A bűntudattal, amit önmagában kell hordania, a mardosó lelkiismerettel, amely fokozatosan hatalmasodik el rajta, csak addig képes megbirkózni, amíg a „megvilágosodás” rá nem vezet: a gyilkosságok sorozatából kiváló, a „hold- és a lámpafényekből” megjelenő, „az örök nyugodalmat” odahagyó katona hallgatásával a bűn beismerését követeli tőle. Amikor „megvilágosodik” számára, hogy bűnét be kell ismernie, az egyetlen járható utat követi: a bűn feloldozásának útját. Azzal, hogy elfogadja a hallgatag katona – tehát saját lelkiismerete – parancsát, keresztényi értelemben jut el a bűnbánathoz és a vele járó, megérdemelt bűnhődés vállalásához. Nem külső tapasztalások, hanem belső, lélektani motívumok indítják el a számonkérés geográfiaiag behatárolt színhelye: Szovjet-Oroszország felé.

Bulgakov csak neki, csak a lélek útvesztőiben bolyongó Hludovnak adományozza a bűntudatot. És hiszünk Bulgakovnak. Elhisszük, hogy a többszörös gyilkos, a kényszerhelyzetben vétkeket vétékre halmozó ember – a lelkiismeret megszólalásával, a „megvilágosodással” valóban eljut a megbánásig. Hiszünk neki azért is, mert az író a párhuzamosan mellé állított drámai hősokeket úgy ábrázolja, hogy hiteltelennek tűnnek fel Hludov igaz megbánásával szemben: ők csupán megszokásból, a mindenkori közeg által megkövetelhető módon veszik szájukra az Írás szavait. Csarnota számára, aki maga is bűnös, a lét – a pillanat, a pillanatban megragadható birtoklás és jólét.

Korzuhin civil ember, nem érez felelősséget senki iránt. Megszokott életformájának elvesztése önelvesztéssel járna. Silány, mindenfajta hitet nélkülöző alak önmagában is, de Hludov mellé állítva különösen értéktelen.

A Biblia Bulgakov írásaiban

A bűn–bűntudat–bűnhődés fogalmait már *A fehér gárdában* a Bibliából vett mottókkal világítja meg (Jel 20, 12). Ezek az idézetek azonban nem lépnek túl az orosz irodalmi tradíciók megszokott bibliai idézetein.

Az egyetlen hely, ahol nemcsak idézi az írást, hanem interpretálja is: Jelena imája. Ez az asszony teljes értékű belső én-jének megnyilatkozása. Felszínre hozza Jelena keresztényi, vallás-erkölcsi mélységét: a „közös bűnben” való részvállalását. És ugyanakkor a bűntudattal együtt a bűnhődés elkerülhetetlenségének tudatát. Hite abban, hogy kérése meghallgatásra talál, képes a „csodára”: fivére felépül halálos betegségéből.

A *Menekülés* az első olyan alkotás, amelyben az író túllép a bibliai idézetek tételes felsorolásán és általános érvényű elfogadásán. A bűn–bűntudat–bűnhődés triaszát *szervesen építi be* a darab szövetébe: a bibliai idézetek minden esetben a személyiség belső értékeinek, illetve értéktelenségének kibontására szolgálnak. Az Írás szavaival az adott dráma-alak, a szereplő-egyéniség mintegy leplezetlenül áll előttünk, mert ezek a szavak szembesülnek az őket idézők tetteivel.

Bulgakov, a misztikus író, akinél a hit az emberi értékek között az első helyen áll, árnyaltan mutatja be, hogyan értelmezik oly sokan hamisan az Írást, hogyan próbálnak mögéje bújni és felmenteni magukat elkövetett vétkeik terhe alól.

A. Zerkalov M. Bulgakov evangéliuma című könyvében (Ann Arbor, 1984.) ezt a sajátos evangéliumi-interpretációt kizárólag *A Mester és Margarita* regényszövegére koncentrálni mutatja be. Figyelmen kívül hagyja, hogy az író a *Menekülés*ben már él ezzel az eljárással.

A darab első álmának kolostorbéli jelenetében a vörösök elől menekülő tömegben ott találjuk Afrikán érseket, aki azért érkezett, hogy megáldja a doni hadtestet, de egy

támadás során elfogták a vörösök. A szerzetesek ellátták iratokkal és így álöltözékben megmenekül.

A főpásztor a fehérek visszatérte után felfedi kiletét, a szerzetesek főpapi palástot teritenek rá és püspöki pásztorbotot adnak a kezébe. Afrikán Istent szólítja: „Tekints le ránk a mennyekből, Istenünk, és továbbra is óvd meg a szőlőtőt, melyet szent jobboddal ültettél!”

Bármilyen szépen szól, bárhogyan is szólítja Istent, tudnia kell és tudja, hogy ennek most nincs itt az ideje. Ez két ízben is bebizonyosodik. Először Csarnota fejezi ki katonás tömörséggel: „Eminenciás uram, miféle istentiszteletet rendeztek itt? Pucoljunk innen! A hadtest a sarkunkban van, elkapnak bennünket! Bugyonnij a tengerbe fojt! Az egész hadsereg visszavonulásban van! Megyünk a Krímbe! Roman Hludov védőszárnyai alá!” Csarnota szavai nem érik váratlanul Afrikánt. Első reakcióként kétségbeesetten kiált fel: „Jóságos Isten, mi van itt?” – aztán a szerzői utasítás szerint „felkapja bundáját” és higgadtan megkérdezi: „Van egy bricskájuk?” Ez a második megbizonyosodás.

Az Íráshoz méltatlan főpásztor, aki álruhába bújik és abból azonnal a magas méltóság jelvényeit öltve magára, fogadja a szerzetesek hódolatát („Éljen sokáig szentséged!”), ismét kész színt változtatni és higgadtan a bricska után érdeklődni.

Az elhangzó szavak és az azt követő tettek közötti különbség folytatódik a második álomban. A Krímbe, Hludov védőszárnya alá érkezett Afrikán Sárkányölő Szent György, Moszkva egykori címerszentjének képe előtt mondja el imáját:

„Mindenható Urunk! Miért teszed ezt velünk? Miért zúditasz újabb megpróbáltatásokat gyermekeidre, Krisztus hadseregére? Velünk van a kereszt ereje, és áldott fegyvereinkkel megsemmisíti az ellenséget . . .”

Amennyire hiteles volt Jelena fohásza *A fehér gárdában* – szinte ugyanezekkel a szavakkal kezdődött –, annyira hiteltelen, belső érzést, megrendülést nélkülöző Afrikán imája.

Hludov az, aki szarkasztikus, hideg tisztánlátásával közbeszól és berekeszti az imát: „Bocsássa meg, eminenciás uram, hogy közbeszóllok, de hiába zaklatja az Ūristent. Már nyilvánvalóan és régen elhagyott bennünket. Mert mivel lehetne magyarázni? . . . Még soha nem fordult elő, hogy a Szivasból eltűnt a víz, és a bolsevikok úgy sétálnak át rajta, mint a parketten . . . Szent György lovag is csak nevet rajtunk!”

Hludov, a bűnös megértette, hogy Afrikán imája fölösleges. Hasonlata a Szivas patakka: utalás arra, hogy a zsidók az Ūr akaratából száraz lábbal keltek át a Vörös-tengeren. Bulgakov kétszer is átfordítja a biblikus történetet: 1. a vétkes mondja ki, hogy Afrikán imája nem kedves az Ūrnak; 2. az ókori történet visszájára fordul, mert itt az űldözök kelnek át száraz lábbal a patakon és nem az űldözöttek.

Az, hogy Bulgakov számára a Biblia a világ történéésének kulcsa, az emberiség történelmének a könyve, amelyen át az örökkévalóság beáramlik az időbe és az idő is beletorkollik majd az örökkévalóságba: ezeken a rejtjelesnek látszó mozzanatokon át ér el hozzánk.

Az Újszövetség egyik legfájdalmasabb és legmegrendítőbb „történéését” is így építi be a *Menekülésbe*: a *megtagadás* motívumát. Az első és legerőteljesebben jelentkező *megtagadás* a második álomban jelenül meg. Korzuhin miniszterhelyettes, aki feleségtől különválva, szintén a Krímbe érkezik a menekülők áradatával, jelentkezik Hludov előtt és segítséget kér tőle. Hludov azonnal átlát rajta, megérzi becstelenségét és kisszerűségét. De még őt is meglepi az az aljasság, amelyre a miniszterhelyettes feleségével szemben képes, saját élete mentése érdekében. Hludov szembesíti Korzuhint feleségével. Tyihij, a kémelhárító osztály vezetője közli Korzuhinnal:

Tyihij: A felesége, Szerafima Vlagyimirovna, megérkezett önhöz Pétervárról. Korzuhin (csapdát gyanítva Tyihijre és Hludovra néz): Nem ismerek semmiféle Szerafima Vlagyimirovnát, ezt a nőt most látom életemben először . . .

Hludov jól sejtette, ez az ember *mindenre képes*. Korzuhin szinte azokkal a szavakkal tagadja meg Szerafimát, amelyekkel Péter Jézust. A gyávaság, a rettegés erősebb a miniszterhelyettes igazságérzeténél, és a „csapdát sejtés” erősebb a beismerés vágyánál. De a *Menekülés*ben a megtagadásnak egész köre jelenül meg. Láttuk, hogyan tagadja meg a tettek szintjén Afrikán a nyáját, szavaival Korzuhin a feleségét. De még Golubkov is, aki feltehetően az író rejtekező én-jének hordozója a darabban, még ő is megtagadja a szeretett nőt, Szerafimát, amikor a testi szenvedés vár rá. És a megtagadáson túlmenve, a várható testi kín elkerülése végett még arra is hajlandó, hogy megrágalmazza a szeretett asszonyt. Még aláírásával is hitelesíti az egyértelmű hazugságot, miközben tudja, hogy amit tesz – az bűn. Önmaga és Szerafima ellen egyaránt.

És megtagadja, ha nem is félelemtől űzötten, Ljuszka, a „hadifeleség” is Csarnotát: elhagyja és jövendő életét anyagi biztonságban Korzuhin mellett véli megtalálni. Ljuszka is tudja, hogy semmi nem menti fel, tudja, hogy Korzuhinhoz még kevesebb fűzi, mint Csarnotához fűzte; mégis a teli pénztárca elég ahhoz, hogy áruba bocsássa magát. És megtagadja hazáját. Csarnota, ahogy megtagadja Korzuhin, Ljuszka, Afrikán és a többiek. A kör bezárul. A megtagadás utolsó láncszét Hludov képezi, akinek van ereje megtagadni bűnös én-jét, és van ereje vállalni a bűnhődést.

Bulgakovnak ez az evangélium-értelmezése: ember-léptékű igazságforrás, amely egyértelműen a Bibliára épül.

Ugyanezzel az elmélyültséggel és ember-léptékű szemlélettel nyúl az író a drámában egy másik, az orosz irodalomban rendkívül gyakran megjelenített motívumhoz, a játékszenvedélyhez. A hetedik álom mottója „ . . . a kártya, a kártya, a kártya . . . ”

Bulgakov a játékszenvedély természetrajzát is két aspektusból kiindulva jeleníti meg. Az első: Hludov eszmei síkon folytatott „játéka”, amely ugyanúgy nem hozza meg a várt „csodát” – sőt egyre távolítja tőle –, mint a második sík minden eszmeiséget nélkülöző játékszenvedélye: a személyiség általánossá emelt sors-kihívása.

Csarnota „csodát” vár az éjszakai kártyajátéktól. Puskin hőséhez hasonlóan megpróbál túljárni a rajta uralkodó erőkön, megpróbálja kijátszani azokat. Ennek alapját „az egyetlen óra, egyetlen perc alatt az egész sors megváltozhat, minden az ellenkező irányba fordulhat” – feltételezése képezi. De Csarnota nem lehet alanya a „csodának”. Bulgakov megfosztja őt attól, hogy csodát megtapasztaló emberré lehessen. A csoda befogadója csupán olyan ember lehet, akinek hite van. Hiába iveri el Korzuhin pénzét, azzal semmi nem változik meg. Mindössze annyi történik, hogy Csarnota a pénzen vesz magának egy nadrágot és visszamegy Konstantinápolyba, hogy ott a „svábbogárfuttatáson” újabb „csodában” reménykedve, ahogy szerezte, el is veszítse a summát.

Ez a kártyacsata az író láttatásában már ígérete a további realiztikus-groteszk ki-fejlődésnek.

A *Menekülés* egésze is magán viseli „a csodavárás”, „az egyetlen óra, egyetlen perc alatt talán minden megváltozhat” – szemléletnek, az orosz népléleknek ezt a jellegzetes szimptomáját. És Bulgakov bizonyító erővel mondja ki, hogy alakjai alkalmatlanok a „csoda” elnyerésére – kollektíve és egyénileg is –, mert hiányzik hozzá a hitük.

A *Menekülés* nem jutott el a nézőkhöz az író életében. Sztálin, miután elolvasta, „jelenlegi formájában szovjetellenesnek” minősítette a darabot, és csak egy kilencedik álom beiktatásával – amelyben a bolsevikok győzelmét kellett volna színre vinni – bocsátott volna meg a szerzőnek. De Bulgakov nem írta meg a kilencedik álomot.

Megérteni egymást

– Kezdjük általános kérdésekkel. Miként értelmezi a „keresztény kultúra” meghatározást?

– Igen tágan. Abból az elgondolásból indulok ki, mely II. János Pál tanításában lel támogatásra. A legegyszerűbb útbaigazítások ezek, azt lehetne mondani: megdöbbennek a maguk egyszerűségével, hogy ugyanis minden, ami az ember életét igazán humanizálja, ami lehetővé teszi, hogy teljesebben létezzen, és a valódi értékek felé vezet – közel áll az evangéliumon alapuló keresztény kultúrához. Engem is – amikor az egyház, különösképpen II. János Pál tanításával találkoztam – meglepett a kultúra ilyen tág értelmezése, az ember sajátos környezeteként való felfogása, melynek humanusabbá kell tennie mindannyiunkat.

Ezeknek a dolgoknak a jelenlegi értelmezése azonban még tágabb vagy inkább egészen szabad. Azt is magába foglalja, ami lényegében a kultúra ellentmondása, mivel a világ dehumanizálódásához vezet. S mert az egyház társadalmi doktrínáinak általános útmutatásai vannak, figyelmesen meg kell vizsgálnunk azt a kultúrát, amelyet művelünk, amelyben részt veszünk, vagy amely egyszerűen körülvesz minket, hogy ellenőrizzük, vajon teljesíti-e – és milyen mértékben – megszabott feladatait.

Am úgy látszik, hogy az evangéliumi példa és az adott kulturális valóság közti különbségek nem mindegyikét lehet a ma olyannyira vágyott pluralizmus tünetének tekinteni. Sok közülük inkább a kultúra mély válságáról tanúskodik.

Valamint a pusztulásáról. Ugyanakkor meg vagyok győződve egy bizonyos kulturális egység szükségességéről. Ennek nincs köze semmiféle egységesítésre való törekvéshez. A helyesen értelmezett kultúra határain belül helye van a sokféleségnek, ez azonban az embert szolgáló alap-hierarchiakra és célokra irányul.

Kulturálisan is megosztott világban élünk. Nem mindig gondolunk arra, hogy ezeknek a megosztottságoknak nem minden tényezője igazán gazdagító és teremtő. A jelenlegi megosztottság a kultúra világában súlyos veszélyeket is hordoz. A helyzet komolyságát és drámaiságát e téren leginkább II. János Pál szavai érzékeltetik. Szerinte a világ sorsa a kultúra területén fog eldőlni, mert itt játszódik le az emberiség jövőjét eldöntő csata, itt alakul ki az emberiségnek az a formája, melytől holnapunk arculata függ.

Különösen fontos ez nekünk, olyan népnek, mely már ezer éve keresztény, s hiszem, az marad a következő évezredben is, de amely azért nehéz történelmi próbának van alávetve. Ez a próba saját sok évszázados hagyományunk és az új minták összeütközésén alapul. Ezek a minták látszólag vonzó mivoltukkal ráerőszakolják magukat az emberekre, vagy épp felülről erőszakolják őket rájuk. Életerős keresztény kultúra építése ilyen körülmények között rendkívül nehéz. Nagy nyitottságot s aktív magatartást kíván az alkotóktól, akiknek nem kell egy bizonyos szűk körben való tevékenységre korlátozni működésüket. Különböznél olyasmit fogunk létrehozni, ami – erősen szólva – skanzen-kultúrának vagy gettó-kultúrának lehet nevezni. Azok az alkotók, akik keresztényeknek nevezik magukat, filozófiai és etikai elveikkel, eszméikkel mind szélesebb területeket kell „megfertőzzenek” a társadalomban.

– Szerencsére a keresztény kultúra gettó-kultúráként való értelmezése nálunk már inkább a múltté.

– Igen, de állandóan visszatér. S valamiképpen továbbra is ugyanabban az értelemben. Mert ha valaki azt mondja: „keresztény kultúra”, akkor rögtön azt is gondolja: aha, az valami olyasmi, hogy a parókián van egy terem, s ott valami történik.

– Ha a parókián történik valami, az talán jó . . .

– Az nagyon jó! De hát tágabban kell ezt szemlélni, még ha a parókia termébe való bezárkózás szükségéből fakad is, abból, hogy az emberek el vannak zárva más cselekvési lehetőségektől. Legrosszabb, ha valaki önmagába, saját világába zárkózik – saját elveibe, elképzeléseibe, etikai tanításaiba. Ezekkel aktívan kifelé kell lépni, minden helyzetben.

– A kilépés abba a világba, mely alá van vetve a laicizálódás közismert nyomásának és tendenciájának, ki kell hogy váltsa az ellenkezés, vita, hogy azt ne mondjam, harc valamilyen fajtáját.

– Ez természetesen. Mindenekelőtt küzdeni kell a minket körülvevő kultúra fokoza-
tos dehumanizálódása ellen. A világban, melyben élünk, olyan kultúrával kell kapcsolatba kerülnünk, amely nem felel meg nekünk, melyet nem helyeselhetünk – a hazugság, az erőszak, a szex, az ember megalázásának kultúrájával . . . Mindezt szintén „kultúrának” nevezik, mert e fogalommal igen sok mindent jelölnek; sok olyasmit is, aminek semmiféle etikai kapcsolata sincs a fogalom eredeti tartalmával. Így hát mindig külön kell választanunk az igazi és a hamis kultúrát. Pedig igen sok a hamis – közel s távol egyaránt. A keresztény kultúrának alapvető kötelessége ezzel szembe-
szegülni.

– Próbáljuk meg konkretizálni, milyen módon fejezhetjük ki a színlelt vagy hamis kultúrával való egyet nem értésünket.

– Nos, talán a legegyszerűbb, ha teljesen távol tartjuk magunkat a kultúrának ettől a fajtájától, vagyis megtagadjuk az ezzel kapcsolatos vállalkozásokban való részvételt. Ez bizonyos fajta választás, olyan választás, amely kötelez, de nem menekülés. Ezt – gúnyolódók ellenében is – mindenkinek lehetősége van vállalni. Pontosabban szólva ez választás olyan helyzet között, amelyben a jelenlétem kell, szükséges, célszerű . . . s olyan között, melyben ezt úgy értelmezhetnék, mint hamis vagy rossz ügy támogatását. Általában nem szükséges túlságosan utánozni Hamletet, ha meg akarjuk különböztetni a jó vagy állítólag elfogadható forgatókönyvet, darabot vagy helyet, ahol a színész fellép – a rossztól. Nem akarok ujjal mutogatni, mert hát nem erről van szó. Csupán azt szeretném mondani, hogy ezek a választások többnyire teljesen nyilvánvalóak. S hogy könnyűek-e? Annyiban, hogy világosak. Ugyanakkor mégis nehezek lehetnek, mert döntést követelnek, melynek rendszerint ára van. De végül is – az alkotónak felelnie kell azért, amit tesz.

– Ez különösen kényes kérdés abban a közegben, melyet ön képvisel.

– Természetesen nem beszélhetek minden művészeti ág képviselője helyett, de a magam területéről – bizonyos értelemben szólhatok, már jó pár éve benne vagyok.

– Kérem hát, foglaljon állást az ismert sztereotípiá, a „szolgáló színész” kérdésében, vagyis – olyan ember-e a színész, akivel korlátlanul lehet rendelkezni, akire mindent rá lehet bízni?

– A színész arra való, hogy játsszon? Ilyen jelszót még nemrég is olvastam valahol. Azzal a sugalmazással, hogy kizárólag ezzel kell foglalkoznia, s nem valami mással.

Gyönyörű, csak hogy a színész már magával a játékkal is óriási hatást gyakorolhat arra a „valami más”-ra. Azt, hogy a színház, a mozi vagy a tévéfilm olykor mennyire hat a közönségre, a véleményére, már csak az a tény is tanúsítja, hogy az egyszerű befogadóban gyakran igen különböző dolgok keverednek össze. Az emberek azonosítják a színész személyiségét, magatartását és nézeteit a szerep jellemével: az embert, aki játszik, azonosítják azzal, amit játszik, s hajlamosak ezt átvenni, mint tekintélyes mintát. Különösen, ha a színész népszerű. Így hát nagyon kell vigyázni. Ez nem azt jelenti, hogy csak nemes lelkű embereket kell játszani, ez ostoba és nevetséges dolog lenne. Hiszen az előadás egészének az értelme a döntő, az üzenet, a szerző művészi szándéka, törekvése. A színésznek azonban nem szabad úgy tennie, mintha nem venné észre, nem értené kezdeményezésének társadalmi következményeit. Ha ezt figyelembe veszi, és arra törekszik, hogy átgondolt hatással legyen erre, hivatása gyönyörű lesz. A maga nemében egyedülálló lehetőséget ad az emberek közti kommunikációra. Nem akarok nagy szavakat használni, jobb szavak alapvető dolgokról beszélni. Az igazán alkotó színészeknek lehetőségük van arra, hogy megértsék egymást a nézővel valahol a szöveg, a színház vagy film pusztá anyaga felett. Engem épp az ilyen ember érdekel. Az, aki a színpadon, a filmen nemcsak ügyesen utánoz valamilyen jellemet, vagy technikailag gyakorlottan előad valamit, hanem az, aki ez alkalmából inkább a világról, életről való nézeteit adja át... és így tovább. Ezt meg lehet tenni teljesen érthetően, bár csaknem észrevétlenül.

– *Jó lenne néhány példa.*

– Csoportosítani szokták a színészeket – vannak, akik önmagukhoz közel álló figurákat szeretnek játszani, s vannak, akiknek ambíciójuk csúcsa az átalakulás, a szerep mögé rejtőzés.

– *Az átalakulás képességét a színészi sokoldalúság mértékének tartják.*

– Van ebben valami. Ám mégis, vannak színészek, akik arra vágnak, hogy bizonyos saját, személyes jellemvonásaikat adják át a nézőnek, mindezt a játszott alakba olvasztva. Ebben saját – nemcsak színpadi, de élethelyzetekre is vonatkozó – nézetei átadásának lehetőségét is látják, különféle: világnézeti, morális vagy politikai szempontból. Ez nem olyan egyszerű, de lehetne kifejező példákat említeni a színészek ilyenfajta csoportosítására.

– *Mégpedig...*

– Legkönnyebb a megboldogultakról beszélni. Úgy látszik – amennyire tudom –, Osterwa lehetne a példa arra a színészre, aki kiemelkedő személyiség volt és a szerepen kívül is felmutatott nemes eszméket. Az az ember, aki remek figurákat hozott létre, bár önmagát, nézeteit, melyekről szinte semmit sem tudunk, nem olvasztotta, faragta a színpadi alakba – például Junosza-Stępowski. A színjátszás e két típusának ma is megvannak a maguk képviselői, és a nézők könnyen meg is tudnák őket különböztetni.

– *Ez a tipologizálás sajnos nem foglalja magába az összes esetet, például amikor a silány színészi tudáshoz a saját meggyőződés vagy egyéniség hiánya társul, de talán erről nem is érdemes sokat beszélni. Érdekesebb a fiatalok képzésének és nevelésének kérdése, a színművészet beavatottjainak formálása, hiszen ez az ön tevékenységének igen lényeges része.*

– Talán ez a legfontosabb dolog. Ez dönti el, hogy milyen lesz a színházunk vagy tágabban – a művészet s általában – a kultúra két-három nemzedéket követően. Mert hiszen például a mi iskolánkban olyan embereket képezünk, akik művészi pályájuk teljességét csak úgy 2000 körül fogják elérni. Ez óriási felelősséggel jár. Mit

tehetünk hát? Azt hiszem, a fiatal művészeket (különben mindegy, melyik művészeti ághoz tartoznak, de maradjunk most már a színészeknél) először az alapokra kell megtanítani, a mesterségre, hogy ki tudják fejezni azt, amit el kell mondaniuk. Mert még a legszebb gondolat vagy eszme sem tör utat a nézőhöz, hallgatóhoz, ha nem kellően és szabályosan fejezik ki. Így hát először meg kell tanítani a kifejezés módját, vagyis a hang tökéletes ismeretét, a test feletti uralmat, a mozgást, egyszóval a szakma egész tudományát; természetesen sohasem feledkezve meg arról, milyen ügy érdekében képezzük a fiatalokat, s milyen cél áll előttük. Ezért nem lehet megelégedni csupán a technikai készségek kiművelésével, még ha az a legmagasabb szinten történik is. Pontosan tudatosítani kell a fiatal színészekben azt is, hogy meghatározott körülmények között élnek, egy adott közösségben, ilyen s nem másfajta világban, s értelmesen kell szólniuk ehhez a világhoz.

– *Semmivel sem pótolható leckét adhat e téren a fiatal színésznek az irodalom.*

– Igen, ez így van. Fel kell nekik mutatni azt az irodalmat, vagyis a nagy nemzeti irodalmat, mellyel – mint lengyel színészeknek – elsősorban kell foglalkozniuk, s belőle útmutatást meríteniük ahhoz, hogyan cselekedjünk. A színészképzés nem „fiatal tehetségek” légüres térben való nevelése. Próbája ez annak, hogyan képezzük a lengyel színház embereit, akik nevelték és akiknek továbbra is nevelniük kell a társadalmat, s felmutatniuk neki bizonyos mintákat. Ezt igen nehéz – különösen szavakkal – kifejezni, de azért meg lehet, és feltétlen meg is kell valósítani. Ugyanakkor hallatlanul fontos a fiatal színészeket ráeszméltetni azokra a morális veszélyekre, melyek hivatásukkal járnak. Azzal a hivatással, mely sajátos jellege miatt feltétlenül a lélekre üti pecsétjét. A jót és a rosszat. Gyönyörű, magasztos hivatás lehet a színészet, de sajnos – sajátos prostitualizálódás is.

– *Ugy vélem, az utóbbi években pozitív változások történtek nálunk e téren. A színész felelősségének tudata azért, amit tesz, nagyon elmélyült és társadalmilag érzékelhető kifejezésre lelt a közösség több kiemelkedő képviselőjében. Megfigyelhető ez a hallgatók körében is?*

– Valóban, a színész rangja aránytalanul megnőtt. Ennek különböző okai vannak és ezekről sokat lehetne beszélni. Büszkéek vagyunk, hogy így történt, és jó, hogy így van, habár, józanul szemlélve, meg kell mondani, hogy a színészi pályát nemegyszer mértéken és érdemen felül magasztalták. De hát ez arra a törekvésre kötelez, hogy ne adjuk alább ezt a rangot. Visszatérve még a 18–19. századi lengyel színház gyönyörű hagyományaihoz, nem akarjuk elveszíteni azt a magas pozíciót, ahová a társadalom helyezett minket. Tisztában vannak ezzel a fiatalok is. Ezt különösen úgy két éve érzékelem. Váratlanul olyan emberek jönnek a Színművészeti Főiskolára, akik már tudják, miről van szó. Nemcsak a csillogás és feltűnés vágya hajtja őket, ami természetesen szintén fontos ösztönző, és nem lehet figyelmen kívül hagyni. De ezek a fiatalok már azért is akarnak színésszé válni, hogy szót értsenek a nézővel, és egy bizonyos közösségért dolgozzanak. Nagy reményeket fűzünk ehhez. Ezért tartjuk fontosnak, hogy fogékonnyá tegyünk a fiatalokat a lengyel romantikus irodalom értékeire, melyeket nem pótolhat még a legkeresettebb forma sem, semmiféle modern tűzijáték, amelyet elsősorban külföldön – és ez igen veszélyes dolog – olykor nagy ovációval fogadnak. A színház mindenekelőtt irodalom: szó és gondolat. Nincs semmi kifogásom például a festői színház ellen, melyet időnként kiváló színészek hoznak létre. De a formai színház előtérbe helyezése – ami általában olyan vonzó a fiatalság számára – hamis lehet. A forma mögé el lehet rejtőzni, a forma üres lehet, s gyakran egyszerűen csak biztonságos, mert magán a különben problematikus esztétikumon

kívül nem sokat hordoz, különösen, ha éretlen színészek kezdenek formális kísérletekbe. Úgy vélem, ragaszkodni kell a szóhoz, a tartalomban gazdag irodalomhoz. És a hazai hagyományokhoz.

– *Nem könnyű ezt ma – élő, vonzó és alkotó módon – átadni.*

– De még a kis sikerek is megörvendeztetnek. Ha én ragaszkodom Fredróhoz vagy nagy költőinkhez, és az ifjúság ezt elfogadja – nagyon meg vagyok elégedve, mert tudom, hogy nemcsak a video-klipek érdeklik a fiatalokat. Azt is remélhetem, hogy amit hallanak és látnak, az pozitív nyomot hagy a tudatukban. Nem erőszakosan didaktikus módon, hanem az igazi értékek felé való irányítással, rávezetéssel. Mert az igazán nagy művészet valamiképpen mindig építi az ember belső világát.

– *A témédek rossz ellenére, melyet szintén megmutat. Be kell vallanom, úgy hallgatom önt, mint szövetségest a műalkotások etikai kritériumokat előtérbe helyező értékelésének nehéz dolgában. A műkritikában ez ma nagyon népszerűtlen álláspont, melyet azzal gyanúsítanak, hogy semmibe veszi a műalkotás esztétikai autonómiáját. Kétségtől megvannak a maga kelepcei, melyeket ki kell kerülni. Mégis különös, hogy a műalkotás etikai értékelésének ellenzői nem veszik észre a kelepceket a saját területükön: legalább az erkölcsi relativizmusban való teljes elvesztés lehetőségét, ami következménye lehet a mű etikai lényegét erősen elvető beállítottságnak.*

– Ha minden megengedett, akkor semminek sincs valódi értéke. Ez különösen nehéz kérdés a kortárs művészetben, mely minden határt ledöntött. Az erkölcsi határokat is. Sajnos ez igen sok alkotónak lehetőséget teremtett arra, hogy visszaéljen a művészi kifejezés szabadságával, és megdöbbsen a befogadót – például pornográfiával. Igen rossz, hogy gyakran szégyelljük nevén nevezni a mesterkedésnek ezt a fajtáját, félünk attól, hogy prűderiával vagy maradisággal gyanúsítanak, még ha az igazán botrányos dolgokkal szembeni meg nem értés kifejezéséről van is szó.

Ugyanakkor sok esetben elmosódnak a határok a között, ami erkölcsileg bátor, indokolt és rendeltetése van a műben, s a között, amit a néző könnyebb elcsábításáért építenek a műbe. Épp ezért követelnék az alkotóktól ezekben a dolgokban nagyobb mértékűt és óvatosságot, több felelősséget és kevesebb konformizmust, a kötelező divatnak való behódolást. Színesen díszített kultúrában élünk, melynek hatását a képzeletre – különösen a fiataloknál – alig tudjuk felmérni. Tulajdonképpen a negatív társadalmi hatások – mindenekelőtt a televízió – következményei csak a jövőben derülhetnek ki. De az tény, hogy az erkölcsi és nyelvi kultúra szempontjából egyaránt rémes példákat kényszerít az emberekre. Mindez beszívárog a tudatba és kódol bizonyos dolgokat. A legrosszabb, hogy nem alakul ki megfelelő ellentétele az ilyen példának. Ezt mindenekelőtt az egyház hatáskörében kell megteremteni.

– *A lengyel kultúra jövőjéért való aggodalom motiválja tevékenységét a Primási Társadalmi Tanács tagjaként. Kérem, mondjon néhány szót munkájának erről a területről is.*

– Szakmai és általános érdeklődésem találkozik itt. A feladatok, melyekről beszélgetünk, azokhoz a dolgokhoz tartoznak, melyek iránt a Tanács érdeklődik. Ilyen például az alkotó erkölcsi magatartásának kérdése. Ezzel kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy nem kell valamilyen alapvető ellentmondásnak lenni a művész nyilvános tevékenységének szférája és magánélete között, bár a művésznek magának nem kell ama bizonyos „szépség áradatá”-nak lenni, amelyről Zygmunt Krasiński beszélt. A Tanács foglalkozik természetesen a Keresztény Kultúra Heteivel, az egész lengyel kultúra legkülönbözőbb jelenségeinek helyzetével. Szívünkön viseljük, hogy az egész évre kiterjesszük azt, ami ezekben a hetekben éri el tetőpontját; szeretnénk, ha nemcsak

ünnepi alkalom lenne, hanem hétköznapjainkba is beáramlana. Az út ehhez – többek között – mindannak jobb kihasználásával vezet, mely már a birtokunkban van; így például a templomok melletti központokban lévő amatőr művészeti mozgalom, vagy éppen a video, melyben óriási lehetőség rejlik. Nagyon sok téma van.

– *Remélhetjük mindezeknek a feladatoknak valamiféle rendszerezett kidolgozását?*

– Igen. Már van egy ilyen belső dokumentum. Ez egyelőre rendszerezi a kérdéseknek azt a csoportját, mellyel a Tanács foglalkozott: összejöveteleink, a különféle referátumok, viták és konzultációk összességének eredménye. S hogy mindennek mihez kell vezetnie? Valószínűleg ahhoz, hogy kidolgozzuk, milyen módon hathatunk a lengyel kultúra egészére keresztény szellemenben, s az úgynevezett hivatalos keringésben. Különben ezt fő feladatomnak tartom mindannak értelmében, amit a beszélgetés kezdetén mondtam a keresztény kultúra tág értelmezéséről, az őszinteség fontosságáról, arról, hogy saját eszmei és morális javaslatainkkal, evangéliumi, szilárd értékekkel kell kilépni a saját köreinken kívülre – ebbe a nagyon bonyolult és drámai valóságba, mely körülvesz, s melyért felelősek vagyunk.

– *Nem marad más hátra, mint hogy kitartást kívánjak ezen a nehéz úton. Nagyon köszönöm a beszélgetést.*

Éles Márta fordítása

(Tadeusz Szyma beszélgetése megjelent a „Tygodnik powszechny” című katolikus társadalmi-kulturális hetilapban, 1987. augusztus 9-én)

BALÁZSOVICS MIHÁLY

A körülményeket igazítják hozzá

*elpereg zsizsikes idővel
arcod urnáját kitölti
itt-léted fanyar tavasza
tekintet-mély kút
minden pillanat kilátástalanság
csobban benne hoznak
egy ítéletet körülményeket
igazítják hozzá!*

Tűz

(Részlet)

A plébános a folyosó ablakához ugrott, és remegő kézzel kinyitotta. Az éjszaka csendjét egy pillanat alatt fülsiketítő dübörgés váltotta fel. Dél felől dübörgött, a falu feletti legfelső magaslatról. Visszafogta a lélegzetét, semmit sem látott, csak a sűrű, vad lövöldözést hallotta az éjszakában, mintha petárdák pukkannának vég nélkül, és játékosan, de megállíthatatlanul közelednének a faluhoz. A dörrenések hol sebesen követték egymást, mintha a puskák vadul mind egy ismeretlen célra szegeződnének, hol megint egyenként szóltak, mintha rátaláltak és egyenesen órá szegeződtek volna.

Tehát ez az, gondolta, és letörölte a verítéket, ami egy pillanat alatt kiverte a homlokát. Ez tehát a harc, ezek a lövések, csak hozzá kell szokni. Az állati félelem felfoghatatlan üressége most különös nevetségesség érzésével keveredett. Szánalmas gyerekek vagyunk, mondta magában és keze szorításával próbálta visszafogni álla remegését.

Ekkor nyugat felől is lövések csattantak, arra voltak a falusiak gyengébb földjei, és szántóik ott az öreg tölgyesbe olvadtak. A puskák mellett egy nehézgéppuska is megszólalt, ráismert könyörtelen és épp ezért megnyugtató hangjára. Úgy érezte, már különbséget tud tenni a falu felé irányuló és az ezeket viszonzó lövések között. Mindkét helyen a partizánok ütköztek meg az olasz helyőrséggel. Egy pillanat alatt világos volt, hogy elkezdődött a támadás, és a támadók gondosan kidolgozott terv alapján cselekednek.

A plébános felsóhajtott, és tett egy lépést, mint aki végre szilárd talajt érez a lába alatt. Csak ekkor hallotta meg az olaszok lármáját az egyesületi épület körül. A helyőrség riadót fújt. Olyan nyüzsgés támadt, mint mikor valami ismeretlen erő megbolydít egy hangyabolyt. Kétségkívül katonák nagy tömege ébredt fel, akiket eddig nem látott. Most sem látta őket, csak hallotta nyüzsgésüket és kiabálásukat. Az alvégről rohantak elő, meg a házból, a földből nőttek ki, és századonként gyülekeztek. Patogó parancsszavak és kiáltások keveredtek, káromkodások kísérték az elhaladó öröket, valahol nyögve emelték a súlyos muníciót, vezették az ígásállatot, zörögtek a tárgyakkal, csörömpöltek a fegyverekkel. Mindez gyorsan és idegesen zajlott, valaki elvágódott a földön, és fojtottan felnyögött, a másik szó nélkül futott a fűben, a harmadik hívta a társát, vagy a jelszót követelte. Aztán hallatszott, mint rendeli el valaki az elsötétítést, az egyes századok parancsai keresztezték egymást, összekeveredtek, a parancsnokok kiáltásai idegesek, nyersék lettek, majd sötét tömegek mozdultak és indultak más-más irányba. Látta, hogy a sötétben az egyik sor a templom, a másik a plébánia felé halad. Érezte, hogy mindkét ponton teljes erővel tör rájuk a támadás. Ez a felszabadító felismerés elsöpörte azt a tudatot, hogy ő az ismeretlenbe, a bizonytalanba szórja imáit. Valami sohasem ismert ünnepélyes érzés szállta meg.

Gyorsan a nappaliba lépett, és erősen felcsavarta a lámpát. E pillanatban Ana rohant a szobába. Kifulladás, kétségbeesés és lelkesedés között hanykolódva.

– Hallod?! Hallod őket?! – szaladt oda hozzá összetett kézzel, majd kezei szétnyíltak és eltakarták az arcát. Aztán a bátyjába kapaszkodva kérdezte: – Mit csináljunk? Mi lesz Tonével?

Mielőtt még válaszolhatott volna, erős dörömbölés rázta meg a bejárati ajtót, és azt figyelték. A lövöldözés sebesen közeledett. Az ajtóra mért ütések egyre durvábbak és könyörtelenebbek lettek.

A plébános érezte, hogy megszűnt a remegése, ezért felemelte a petróleumlámpát, és így szólt: – Ana, azt hiszem, készen állunk. Induljunk Isten nevében.

Ana követte, és többé egy szót sem szólt, csak a petróleumlámpát vette el a bátyjától, mikor az kinyitotta az ajtót. Három katona állt a küszöbön, mögülük magasan, karcsún előlépett a helyőrség parancsnoka. Bejött az előtérbe, és fáradtan közölte: – Kertelés nélkül beszélek magukhoz, talán kíméletlenül is. Életre-halálra szóló harc várható. Ott védekezzünk, ahol katonai szempontból a legcélszerűbb. Ezért elfoglaljuk a templomot és a plébániát. Sajnálom, de a maguk emberei ellen kell védelmet nyújtanunk! – Intett az ajtóban felbukkanó tisztnek. Egész sor katona zúdult a nyomába, és rontott a plébánia helyiségeibe, fegyverrel a kezében.

Amon levette aranykeretes szemüvegét, és értésükre kívánta adni megvetését: – Engem nem kell megkérni. – Majd még hangosabban: – Engem nem kell megvédeni...

– Helyes! – mondta a parancsnok –, annál jobb, tehát levette rólam a gondot és a felelősséget. Jobb, ha a foglyom, mintsem a védencem.

– Magamhoz veszek pár apróságot, aztán átmegyek a templomba – felelte hangosan a pokoli lármában, hogy éreztesse elszántságát.

A parancsnok először nem akarta meghallgatni, majd feléje fordult, és furcsán elmosolyodott: – Így lesz a legjobb! Már úgyis ott várja az elítélt, hogy megáldoztassa.

Mikor a plébános a katonákkal felment az emeletre, összehunyorította a szemét, hogy ne lássa a pillanatok alatt bekövetkezett felfordulást. A katonák viharlámpákkal világítottak, látta, amikor leemelték az ajtókat, kiszaggatták az ajtófélfákat, hogy minden lehetséges módon eltorlaszolják az ablakokat. A plébánia épülete régi volt, falai vastagok, a falu legmagasabb pontján állt, és a templommal együtt zárt egységet alkotott. A plébános fogta a krónikát, a breviáriumot, és megint összehunyorította a szemét, amikor kiment a szobából. A lépcsőn lefelé menet eszébe jutott Ana, körül nézett, hol lehet, de nem látta. Már-már elkiáltotta nevét a zajban, de rögtön meg gondolta. Ana megmenekül, mondta magában, egyedül ő fog megmenekülni.

Megállt az előtérben, és a földön álló lámpa fölé hajolt. Mellényéből elővette öreg zsebóráját, és megnézte, háromnegyed kettő volt. Katona botlott beléje, majdnem fel lökte. A szentivánéj jutott eszébe, mikor a tüzet ugrálta át. A katona elébe állt, és hirtelen ezt kérte: – Áldjon meg! – A plébános megrökönyödve egyenesedett ki. Ha akarta, se tudta volna áldásra emelni a kezét, nemhogy a kereszt jelét odarajzolni a katona feje fölé. Kábultan ment ki az ajtón. Csak kint pillantott fel, és mintha homályos üvegen át látta volna, mint hozzák le a lépcsőn a halott Žgur káplánt. Nem csodálkozott, nem is lett izgatott, csak állt és bámult a sötétbe.

– Lövöldöznek, meg lehet szokni – mondta magában. Úgy nyelte magába a lövöldözés, mint valami vihar. Az olasz helyőrség katonái gyorsan mozogtak, kapaszkodtak felfelé a hegyoldalban. A harc már a faluban tombolt. Látta a torkolattüzeket, és a félelem utolsó szikrája is elszállt belőle. Nem tudott szabadulni a lelkét mind hevesebben duzzasztó ünnepi érzéstől. Mintha mulatságra ment volna, ahol mozsárágyúkat sütögetnek és fáklyás felvonulásra készülnek.

Tone a sekrestyében várta, három katona őrizetében. Amikor a plébánost meglátta, lázas tekintete felragyogott a meglepetéstől. A plébános úgy érezte, mintha Callixtus katókombáiba lépett volna. Tonéhez ment, és átölelte, mire mindketten megtántorodtak.

Majd sietve beszélni kezdett: – Emlékszem a napra, amikor megkereszteltelek. Varjak károgtak, nagy volt a hó, a keresztanyáddal meg veled felborult a szán. Várj, gyertyát gyújtok... Jól tanultál, szépen énekeltél, mindig mindent tudni akartál, nemsokára tudni is fogsz mindent, és én nem tudok neked mit tanítani... – mondta és meggyújtotta a gyertyát.

Tone nézte a plébánost, beesett és ragyogó szemét egyszerre előntötték a könnyek: – Vártam, hogy eljön. Most már minden rendben van... – egyebet nem tudott mondani.

– Előbb nem eresztettek a kutyák – felelte a plébános szinte kiáltva. Szíve vadul kalapált, szerette volna túlkiabálni a zajt, de nem találta a szót. Megszorította Tone kezét, és magához húzta: – Felkészültél? – Majd gyorsan hozzátette: – Hallod őket?

De nem várt választ, drága volt minden pillanat, akart még valamit mondani, ami illett volna a végső búcsúhoz. Nem tudta, hogyan találta meg a szót. Csak ennyit mondott: – Szerencsés vagy...

Bal kezébe fogta a gyertyát, jobbával átkarolta Tonét: – Gyere!

Odamentek az oltár elé. Tone letérdelt a legfelső lépcsőre, hogy megkapja az utolsó kenetet. A plébános a gyertyával meggyújtott két további gyertyát az oltáron, és kinyitotta a tabernákulumot. Amikor mondani kezdte a latin imát, Tonét kétségbeesett meghatottság árasztotta el. A magas ablaküvegek csörömpölésétől kísérve kezdett el hangosan imádkozni: – Miatyánk, ki vagy a mennyekben, szenteltesd meg a te neved, jöjjön el a te országod, legyen meg a te akaratod, miként a mennyben, azonképpen itt a földön is!

Amon, kezében a kehellyel, feléje fordult. Amikor észrevette, hogy Tone mellett ott térdel a három katona is, arca eltorzult. Az a három volt, akit a parancsnokság a halálos ítélet végrehajtásával bízott meg; furcsa olasz szokás szerint megparancsolta nekik, hogy áldozzanak meg az elítélttel együtt.

Amon szent düh járta át, haragosan rájuk kiáltott, hogy csak úgy visszhangzott a boltozatok alatt:

– El innen, takarodjatok...! – emelte fel a kezét, és lesújtott, mint Jézus a kufárokra. A katonák zavartan felálltak a haragos pap szavára, és az ajtóhoz kotródtak. Ott maradtak és vártak.

Amon Tone nyelvére helyezte az ostyát, és latinul mondta az imádság szavait: – Uram, nem vagyok méltó, hogy hajlékomba jöjj... – A templom előtt a sötétben, a fűvön felrobbant egy gránát, az ablakok beleremegtek, és a légnomás néhányat kivitt belőlük. Az egyik az oltár elé hullott és széttört. A kóruson katonák jelentek meg, nagy lármát csaptak, mentek fel a toronyba és vitték magukkal a nehézgéppuskákat.

Ekkor ütött a toronyóra és a nyitott ajtón át lehallatszott két lassú és súlyos ütése. A sápadt tiszt lépett a sekrestyébe, és úgy állt meg az ajtóban, mint akiben a félelem álmétkodásba csap át. A lövöldözés vadul sűrűsödött. A partizánok gyűrűje lassan bezárult.

A plébános Tonéhez hajolt és odasúgta: – Szökj meg!

Ekkor az egyik katona odalépett, és újra megbilincselte Tonét. A katona keze remgett. Tone ráemelte beesett tekintetét, és kihívóan nyújtotta oda a csuklóját: – Hogyan fogsz löni, ha remeg a kezed?

A katona nem nézett a szemébe, úgy suttogetta: – Átkozott háború!

Tone érezte, hogyan csurog végig a hátán a patakzik mellén a veríték. Édes sötétség szállott rá. Nézte a plébánost, és nem egészen értette szavait, mikor az ismét föléje hajolt és zavarodottan ezt mondta: – Veled megyek, megszökünk a sötétben, majd én vezetek...

Odajött a tiszt, és ridegen intett. A katonák megragadták Tonét. Az kiegyenesedett, és bilincses kezével megragadta a plébánost: – Szomjúhozom! – kiáltotta, mint aki a halálos szorongást akarja elűzni.

A plébános a sekrestye szekrénykéjéhez futott a miseborért, töltött a kehelybe, és odavitte Tonének. A katonák csodálkozva nézték. Tone mohón ivott, közben Amon ezt suttogetta neki: – Itthoni termés, adjon neked erőt...

A tiszt ordított egyet, és elővette revolverét. A katonák körülfozták az elítéltet, és durván elrángigálták a plébánostól. Egyikük Amont fogta meg, és nem engedte elmozdulni. Ez az elmenők után kiáltotta: – Vizszontlátásra, Tone!

Megállt és a falnak dőlt. A sekrestye sötét volt, halvány világosság szűrődött be a szentélyből, ahol még mindig égett a két gyertya. Érezte, hogyan remegnek a régi falak. Az aknavetők már a templomépületet verették. Az olaszok a templom déli oldalát védték a temető alacsony kerítése mögül. A támadók ereje nőttön-nőtt. Az olaszok parancsa úgy szólt, hogy lassan be kell nyomulniuk a templomba, és azt védeni a plébániával egyetemben, amíg ide nem ér a segítség, amit a rádiós szünet nélkül sürgetett a templom tornyából.

Amon lehajtotta a fejét, és görcsösen összekulcsolt kézzel így könyörgött: – Adj, Uram, örök nyugodalmat neki, adj, Uram, örök nyugodalmat neki... – Az éjszaka szédítő sebességgel haladt tovább.

Szagatott sortűz dördült a templom északi falánál. Amon felriadt, és megint odalépett az oltár elé. Érezte, úgy járkál, mint egy holdkóros. Leült a régi faragott padba az oltár mellé, és egyszerre rátört a fáradtság. Lehajtotta a fejét, és bénaságba süllyedt.

Akna csapott a toronyba, és eltalálta az órát, az megállt, és a súlyos köinga a mennyezetre zuhant. A mellékajton át behozták a halott Tonét, és lerakták a kórus alá, egy pillanat múlva hoztak két halott katonát is, és odarakták őket melléje. A plébános se látott, se hallott.

A fárasztó gubbasztástól átfázva és a fölfoghatatlan eseményektől feldúltan egyszer csak talpra ugrott, és a rendszerető emberek módjára belépett a sekrestyébe. Kinyitotta a szekrényt, és felvette a gyászmisékhez dukáló ruhát. Fogta a breviáriumot és a misekönyvvel együtt az egészet az oltárra tette; a bort és a vizet ugyanígy. Végül meggyújtotta az oltár valamennyi gyertyáját.

Mikor gyors és kemény léptekkel az oltárhoz ment, egyedül, ministráns nélkül, katonák rontottak a templomba, felrohantak a kórusba, fel a toronyba, a többiek meg nagy lármával elfoglalták a sekrestyét és az oldalkápolnát, mivel annak alacsonyan voltak az ablakai. A lövöldözés már a falak alatt ropogott. A lövésektől betörték az ablaküvegek, aknák tépték a tetőt, és rombolták a falakat. Lárma, zűrzavar támadt, a tisztek a védelmet szervezték. A detonációk majd megsüketítették.

Kábultan jött le az oltárlépcsőkön, és háromszor keresztet vetett. Elkezdte a lépcsőimát: *Judica me, Deus...* Újra elismételte. Amikor harmadszor is elmondta, teli torokból felkiáltott: – Ítéld meg engem, Istenem, és dönts el az én igazamat... Te vagy, Isten, az én erőm, miért taszítasz el magadtól?... Küldd el a te világosságodat és a te igazságodat...

Valaki meggyújtotta a gyertyákat a mellékoltárokon. A katonák további hat halottat hoztak és egy csomó sebesültet. A pap az oltárlépcsőre borult, és úgy mondta a nyilvános gyónás imáját: – Gyónom a mindenható Istennek... minden szentjeinek és nektek, testvéreim, hogy vétkeztem... saját vétkeimből, saját vétkeimből, saját igen nagy vétkeimből... – A sebesültek nyögése egybeolvadt a pap rekedt hangjával.

A sekrestye ajtaja becsukódott, majd ismét kinyílt. Felment a lépcsőn az oltár elé, és görcsösen összekulcsolt kézzel elimádkozta a bevezető imát: – Uram, adj nekik örök nyugodalmat és békét...

Amikor először széttárta a kezét az élők és a holtak felett a végveszedelemben reszkető ódon templomban, jód és éter szaga keveredett a gyertyák füstjével és a lőporéval. A harangtorony létrájáról lezuhant egy katona, s elterült egy kiáltással, amit elnyelt a dübörgés.

A misekönyvet maga vitte át az evangélium előtt a jobb oldalról az oltár bal oldalára. Halál vagy temetés napján a pap János evangéliumából olvassa el azt a részt, amelyik Jézus és Márta párbeszédét tartalmazza Lázár halála után. Amikor Amon

ehhez a részhez ért: „Uram, ha itt lettél volna, nem halt volna meg a testvérem...” hirtelen megállt, mintha nyílt seb fakadt volna a testén. – Mindötökért szenvedek – suttogta –, ezért vagytok közel hozzám.

Enyhe fény hullt a magasból ezekre az igazságokra. A katonák a kóruson ordítani kezdtek, mert a plébánia épülete meggyulladt. Amon halkabban és lassabban folytatta a misét. Az ablakokban a fény nőttön-nőtt, vele együtt erősödött a lövöldözés és az ordítás a templomban meg a templom körül. A partizánok az égő plébániát elvágták a templomtól. A katonák egy pillanatra elcsendesültek az ablakokban és a torony nyílásaiban. Amon hangja elakadt a glóriánál, s e szavaknál torpant meg: „Mert a te híveidnek, Uram, megváltozik az élete, de nem semmisül meg...” A magas templomablak betört üvegén át elégett papír pernyéje szállt be, és hullott az oltárra. Fölébe hajolt, és iszonyattal jutottak eszébe Žgur káplán görcsösen kimondott szavai: „ennek a tűznek akarok lángja lenni!”

Megégett, toprongyos katona tántorgott elő a sekrestyéből, és közeledett az oltárhoz. Bal kezén sebtében felrakott kötés. Letérdelt a lépcsőre, mintha ministrálni jött volna. Feje sebesült bal keze fölé hajolt, úgy dajkálta bepólyált kezét, mint egy gyermeket. Azok közül való volt, akik agyonlőtték Tonét. A zaj a templomon kívül fegyverek és kiáltások pokoli lármájává sűrűsödött.

Amon a följárlásnál tartott és imádkozni kezdte az áldozati könyörgést, a kenyér és a bor Isten testévé és vérévé való átváltoztatásáért. Tudta, hogy eljött a mise legmagasztosabb pillanata. Agya, mely eddig alattomos fáradtsággal imádkozott, és hajtott a végre a szertartás mozdulatait, egyszerre végsőkig megfeszült és éberséggel töltötte el meggyötört testét. Élet és történelem világossá vált, lényegük ember és Isten megtestesülése.

A sebesült katona megrázta a csengőt, a zaj a templomban egy pillanatra elcsitult. A plébános térdhajtással hódolt az átváltozott anyag előtt.

Ekkor megkezdődött a támadás a templom ellen. Aknavetők és nehézcéppuskák kezdtek löni a falakat és ablakokat. A kóruson ordítani kezdtek, a toronyból magánkívül elővíharzott Lupinacci, akit egyetlen golyó sem akart eltalálni, és az orgonához rohant. Amon átugrott néhány részt, és sietett az áldozás felé. Fásult és kifulladt volt, mint a futó, aki tudja, hogy eljött a sorsdöntő tét órája. A ministráns sebesült karját ringatva ezt suttogta felváltva: – Dicsőség az Atyának és Fiúnak és Szentlélek Istennek! – Majd: – Átkozott háború! – Dicsőség az Atyának és Fiúnak és Szentlélek Istennek... – Felzúgott az orgona, és túlharsogta a fegyverek dübörgését; a plébános úgy érezte, a templom elszakadt a földtől, és egy háborgó tengeren hanykolódik. Amerre nézett, mindenütt hullámokat látott. – Ez a történelem – suttogta. Szédülés fogta el, és kezébe szorította a kelyhet. Nagy nehezen emelte fel, és itta ki egy hajtásra. Otthoni áldozások édes íze ragadta magával. Az orgona zúgott, akár a vihar, és hangja egybeolvadt a detonációkkal. Még sohasem szólt így, rettenetes kéz csalta ki belőle a sohasem hallott hangokat. Ezt a fájdalmat senki sem tudja kifejezni maradéktalanul. Amon érezte, hogy közel került az élet lényegéhez. Fásultan és mozdulatlanul állt ott.

Ekkor a detonáció kivitte a falat a szentély ablakánál, és szétporlasztotta. A plébános alig hallhatóan felnyögött és megtántorodott. Megkapaszkodott az oltárban, majd a következő pillanatban összerogyott.

A sebesült katona felkiáltott, felugrott és felborította a csengőt. A beálló dübörgésben nem hallotta, amint az üresen és leölten megcsendült, mintha egy törött, üres edény bucskázott volna valami feneketlen mélységbe. A tébolyult tiszt abbahagyta az orgonálást és felkiáltott. A keletkezett nyíláson át pedig egymás után beugráltak. kezükben fegyverrel a partizánok.

Gállos Orsolya fordítása

Bukás

*Az ember halála akár egy birodalom bukása,
Melynek dicső seregei, vezérei és prófétái voltak,
Dús kikötői, hajói minden tengereken,
Ám most nem segít, szövetséget sem köt vele senki,*

*Mert városai üresek, népe szétszóratásban,
Hajdan jóltermő földjét belepte a bogáncs,
Szent céljai feledve, nyelve kihalóban,
Falusi dialektus messzi, járatlan hegyvidéken.*

Távozz tőlem

*Távozz tőlem, sötét szellem.
Ne mondd, hogy lényem igazsága te vagy,
és hogy egész életem a bűn rejtegetése volt.
Megátkozlak a percekkel, amikor önzetlenül szerettem,
még ha ritkán adódtak is.
Megátkozlak azzal, amit másokért cselekedtem,
még ha nem a legtisztább szándékkal is.
Ne gyötörj engem e válságos órán.*

*Kamaszszentek, harctéren étellel áldozók,
segítsetek nekem, nyomoréknak.*

*Hatalmas irgalom nővérkéi, ismeretlenek, kik foglyokat mentenek meg
a szögesdrót mögött,
legyetek mellettem most az éji levegőben.*

*Erős szívű munkások, a vas napjait évekig hallgatva tűrők,
összátok meg velem elfeledett nevetek ragyogását.*

Himnusszal idézlek benneteket és emlékezem.

*Ha az ember lehet hozzátok hasonló,
az igaz emberi természetből részt kaptam én is.*

*Nem kértelek, hogy megérints.
Nem kértelek, hogy szólíts, sötét szellem.*

E folyosók

*E folyosók, hol fáklyafényben járok
És víz cseperészik összetört kőlapokra.
Alább, alább a hegybe. Barátok szobrai a sziklaöbölben,
Márványszeműek, csak a fény meg az árnyék
Futtatja át arcukon az élők fanyar fintorait.
Így, egyre tovább, útvesztőn a belső homályba,
Koboldok nélkül, tulajdon lépteim visszhangjaival.
Mígnem a fáklya egy kétes fordulón kilobban,
És kővé változom a megszabott helyen.
De a sziklaomlásba temetett, elfeledett bejárat körül
A szálfenyvesben, gleccserről szökő patakok partján
Pettyes borjat ellik az ünő, a levegő kibontja
Szép, leveles spiráljait, mások előtt, akár előttem egykor.
És fölfedezik újra a hajnalok örömeit,
A hegyi kertekben szakajtott almák ízeit,
Nem kell hát féltennem azt, amit szerettem.
A vízvezetéket, amforát, rézméceszt megőrzi a föld.
És ha egy napon a medvét hajtó kutyák
Berontanak a sziklaiüregbe, s a távoli nemzedék fiai
Kibetűzik szálkás írásunkat a falakon,
Ámulnak majd, mennyit tudtunk mi mindabból, ami nékik öröm,
Habár hívságos palotánk oly keveset jelent már.*

Csordás Gábor fordításai

„Az Egyház él – dolgoznak érte”

(Egy plébániaépítő naplójából, II. rész*)

1984. március

6. A tavaszi offenzíva előtti utolsó napok. Kezdődik a visszaszámlálás. Remek nagybőjt lesz az idei... Ahogy a bányarágta hegyoldalakat nézem Pilisborosjenőnél vagy itt a Gerecse szélén, eszembe jut, hogy ez a ház is porból lesz – és előbb-utóbb porrá lesz... A lényeg tehát nem a ház, hanem a benne várható élet!

7. Hamvazószerdá. Megjött a mezőtúri téglá. Két óriás teherautó tehetetlenkedik. Fordulni képtelenek. A patak hídja 5 tonnás. Óvakodnak tőle: ők 22 tonnások. Fél óra, amíg kerülő úton, lassan, araszolva be tudnak tolatni a kertbe. A többi már pillanatok alatt megy. Darujukkal a raklapokra csomagolt „Thermoton” téglát könnyedén a fűre teszik...

A délutáni hittan után – ha jól sejtem – részleges mozgósítás a mennyben. Behívják a tartalékos őrangyalokat is. A plébános Pestre megy... Vigyázok, hogy a lakott területeken a 100-at ne lépjem túl. Nem érzem bűnnek. A hagyományos morális szerint: casus perplex... Hamarább nem indulhattam – később nem érkezhetem. Az iskolánővérek várnak. Olyan tiszta szeretettel, olyan barátságos tisztelettel fogadnak, hogy ismét zavarban vagyok. Számomra ez egy más világ, igen szép más világ... Az épületben várakozó, áhítatos csend; a folyosók tiszták, minden a helyén, minden izléses... Valahányszor náluk vagy hozzájuk hasonló népeknél járok, megrohannak a gátlásaim: „Nem vagyok méltó...”. Hová jutunk, ha nem találunk jobbat azok, akik többet érdemelnének. Vezetem a liturgiájukat. Kissé szabálytalan a kezdés, de azt hiszem, hogy ezért Jézusunk nem haragszik. Két vezető nővér a tabernákulum elé térdel. A rend és az iskola nevében bocsánatot kérnek... A hamvazás után néhány hal-kan sügött bátorító szó kíséretében egymásnak keresztet ajándékoznak. Nekem kettő is jut... A végén azt gyanítom, hogy én gazdagabb lélekkel távozem, mint ők. Hazafelé jóváteszem vétkeimet. Majdnem lépésben megyek. Hazáig csendben. Az élményeket rakosgatom a szívemben. Egyetlen vigaszom, mentiségem, hogy nemcsak a liturgiában, hanem az életben is, az építkezésben is az Úr a főszereplő... Ma éjjel már csak az alázatért imádkozom. Ha az rendben lenne, akkor sohse tudnánk lerontani az Úr művét, az „opus Dei”-t.

9. Már késő este van. Még mindig várok. A tévét nézem, hogy elűzzem idegességem. Nézem, de alig értem. Jancsó Faustusán töprengek. Hova a pokolba fogja még járatni – bolondját járatni – „védencét”? Csak nem lesz kereszténnyé, netalán építkezni kezd? Vége... Mármint a gondolataimnak. Csengettek. Megjött a segítség. Jancsó mélabúja pillanatok alatt eltűnik. Vacsorát főzünk, koccintunk... Gyerekkori emlékek, mai hírek, holnapi tervek... Hangos és felszabadult a társaság. A feleségek otthon maradtak. Állítólag irigykednek is egy kicsit. Van is miért... Hiszen ahol ketten-hárman összegyűlnek Jézus nevében, ott a jó hangulatnál is több van... (Mt 18, 20).

10. Reggeltől estig csattog a csákány, forog a lapát. Az alapokat ássuk. Közben újból megszólalnak a harangok. Egyszerre mind a három. Ez az egyezményes jelünk. A tömegmunkák szignálja... Futnak, kerékpárral jönnek az asszonyok. Átrakják az

* A napló első része megjelent a Vigilia 1986. januári számában.

útban lévő téglahegyeket. A szódástól óriás szifont kapunk kölcsönbe – ingyen. Dél körül már harmincan is dolgoznak. A munkavezető kapkodja a fejét. Túl gyors a tempó. A tervrajzokat is állandóan figyelni kell. El ne tévedjünk... Ebédet hoz valaki – 20 személyre paprikás csirkét. Az egyik elsőáldozó kisfiú is lapátol velünk, és köztünk tolja a talicskát egy leszázalékolt rokkant is... Oly szép ez az egész. Csendben, magamban álmélkodom. Mi tartja össze ezt a nyájat, mi hozta őket ma ide? Valaminek, Valakinek már lenni kell a szívük mélyén... Jézusom, ha ma jönnél vissza – és ide, azt hiszem, találnál hitet a földön... (Lk 18, 8).

11. Nagyböjt első vasárnapja. A szokottnál többen vannak, hiszen ma is van hamvazás. Esztergomi utasításra megszámoljuk a misére járókat. Az 1800 lakosú községből – a szombat estével együtt – 323-an vettek részt a szentmiséinken. Van, aki gratulál, hogy „ez csodálatos”... Nem tudom, sirjak-e, vagy nevessek...?

Délben vendég állít be. Befejezte az orvosi egyetemet. Most magánúton teológiát tanul. Ezt jött átbeszélgetni. Délután néhányan útra kelünk. Az egyik közeli plébánián a Dorog környéki képviselőtestületek küldöttei tartanak közös gyűlést. Az okos előadás után szentmise. Megható a látvány. Az ország elkereszténytelenedett tájainak egyikén most telve a templom. Értelmes, elkötelezett férfiak, zömmel bányászok, gyári munkások... imádkoznak, áldoznak. Öröm velük lenni. Ez az élő virág a sírhanton, oázis a sivatagban. Ezekiel jele a csontmezőn... A pusztába kiáltott szó nem felesleges..., a gyermek nem halt meg, csak alszik (Mk 5, 39)... Ezek az emberek iszonyú munkával előbb felépítették önmagukat, majd saját fészüküket, s most az Egyházat építik... – csak legyen, aki ültessen, prédikáljon, prófétáljon...!

13. Két nap óta csakányozunk, talicskázunk. Újabb és újabb arcok tűnnek fel. Fél füllel hallom, amint valaki nyakig az egyik árokban épp azt meséli, hogy már nyolc éve nem járt a templomban... Ahogy jobban odafigyelek, látom, olyan bedobással dolgozik, mintha engesztelne... A bitumenes hordó alá hajnal óta rakjuk a tüzet. Szigetelnek. A statikus megküldte a legújabb alapozási tervét. A munkavezető döbbenet nézi.

A rajz szerint még sehol se vagyunk. Mélyebbre kell mennünk. Az embereink csak humorizálnak: „Hja, az Egyház sziklára épül...” A felsős lányok követ hordanak, a fiúk talicskáznak, a kicsik fogócskáznak a már kiásott alapokban... Remek móka egy építkezés!

14. Hajnali fél négykor írom e sorokat. Nem tudok aludni. Túl töménynek ígérkezik a mai nap kínálata is. Esztergomba kellene mennem, mert továbbképzés lesz a „házasságjogból”. Igen ám, csakhogy jön a homok, jön a válaszfaltégla, várjuk a gendát. Itt nyüzsög majd a fél falu, s közben egy beteget is el kell látnom. Hittanórára kellene készülnöm. Ismét torlódnak a megválaszolatlan levelek... Egyre hiányosabb a zsolozsmám. Mostanában az adorációk is valahogy kicsorbulnak. Estére már harc képtelen vagyok. Át kéne térnem Jézus módszerére. A kora reggeleket kellene az Úrnak ajándékoznom – úgy mint most. Úgy látszik, nemcsak az álom hordozhat üzeneteket... Testem álmatlansága a lélek lehetőségét jelzi.

15. Tegnap tavaszi fesztivál, valóságos népünnepély volt a kertünkben. Az apák tovább ástak, a fiúk talicskáztak, a lányok marhászkodtak, majd lapátolni kezdtek. A nagyanyák élelmet hoztak. Régi viccek, apró történetek elevenedtek fel, ki-kitört a jókedv... egyszóval mindenki remekül „szórakozott”. Alkonyatra a munka elfogyott, és kiderült, hogy az eddigi pénzt is sikerült „elverni”... – Tapolcáról végre hír érkezett, hogy most már hozhatjuk a hőszigetelő anyagot. Igaz, hogy holnaptól 40%-kal drágább... Most csend van. Ünnepe van és nyugalom. Se pénz, se munka...

16. Valahányszor egy könyörgésben vagy egy prefációban „föld és ég”-ről van szó, összerendeznek... A derekam kezd nyilallni. Az én mostani „paraliturgiámban” a föld – a kubikosmunka alfája és ómegája. Az amerikai drámaíró, Thornton Wilder, amikor

mesterien ábrázolta egy fanatikus hittérítő karakterét, ezt adta címül: „Sorsom az ég” ... Ha meg tudnám írni életemnek e fura szakaszát, bizonyára ezt adnám címül: „Sorsom a föld ...” Kérem Jézust, ne akarjak senkinek se térítője lenni, mentsen meg a fanatizmustól. A hivatásom maradjon meg az Ő művének, amit nem én választottam (Jn 15, 16), amire más övez fel (Jn 21, 18), ami sorsom (ApCsel 1, 26).

17. „... és mégis mozog a föld!” – Galilei annak idején ezt csak hitte. Én tapasztalom is. Igaz, hogy kissé másként. Kertünkben megmozdult az a föld, aminek meg kellett mozdulnia. Igen sok vendégmunkás érkezett. A számítógép-programozó, az építész, az állatorvos, a vegyész, mindenféle diák – a maradék földmunkákat elvégzik. A téglát, a homokot, a köveket kézhez készítik ... A kezdőszalukat megcsinálják. Kirobanó nevetés, egészséges lárma ... Az ifjúság jelent meg öregedő falunkban.

18. Megérkezett az épület kicsinyített mása, a makett. Körbeálljuk, bámuljuk. Ez a feladat. Óriások nézik a csöppnyi Gullivert. Így könnyű ... Csak nehogy úgy forduljon az arány, hogy a feladat lesz az óriás, mi pedig a törpék ...

19. Először fordult elő, hogy amikor megköszöntem a mieinknek a munkát, halkan valaki így válaszolt: „Mi köszönjük!” Ezért a mondatért már megérte elkezdeni az egészet.

20. Nagyon hidegen indul a nap. Mínusz hat fok van. Megérkeznek a kőművesek. Segítség egyelőre egy szál se. Aztán jön valaki. Kérdelem tőle lelkesen: „Ugye szép lesz az épület?” Kitérő a kurta válasz: „Sajnálom magát! Én megmondtam előre ...!” Döbbsen nézek, de hogy mért sajnál, arra már nem jut idő ... Hagyom a szívem szomorúságát. Itt a behemót mixeres kocsis a készbetonnal. Üzenetünk szerteszét. Percek alatt jön az áldott nyugdíjas gárdánk. Aztán néhány fiatal férfi is ...

Közben futár érkezik az Eternityárból. Vihetjük a palánkat! Hirtelen melegem támad a nagy hidegben. Te jó ég! Miből fizetünk? Mivel hozzuk el? Nem sokat tépelődhetek, mert újra itt a „mixer”. Röpülnek a kövek a mély alapokba. Cuppannak, fröcskölnék. Mosakszom. Indulok kölcsönpénzért, fuvarért, raklapért. Délután legyőzöm az ellenszenvem és odamerészkedem a mixeres sofőrjéhez. Mogorva, szótlan férfi. Kínálom egy pohár üdítővel. Egyszerre megoldódik a nyelve. Mentegetőzik: haza kell mennie. Beteg a kisfia, kórházban van. Őt szeretné meglátogatni ... – Áldom az őrangyalom, aki súgta, hogy ne féljek szeretni ezt a fura alakot ...

Teljesen átfagyva még tesztek-veszek az udvaron, majd temetésre indulok, két misét mondok, éjszakába nyúlón jegyeseikkel beszélgetek ... aztán: vége. Pontosabban: végem ...!

21. Ma a leendő borospincét mélyítjük, alapozzuk. Közben két kocsis hordja a készbetont. Vagyunk elegenden. Ott hagyom a nyáját. Nekivágok a nagyvilágnak, mint a régi kolduló barátok. Hátha csurran-cseppen valahol.

22. Kora reggel találkozom a daruskocsival. Ismét a kocsmánál. A fuvarosok számára ez az egyetlen fix pont a mindenségben. Evilág origója. Az Eternit előtt félelmetes hosszan kígyózik az autósor. Ez az ország egyetlen palagya. Kedvesegetten téblábolok a kapu körül. Egy percen belül észrevesz egy falubeli. Ritkán látott hittanosom sose látott apja ... Segít a maga módján. Harsogva hív be az irodába: „Csak erre tessék, plébános úr!” Megelőzöm a várakozókat – mentegetőző pillantásokat vetve jobbra-balra. A pénztár a kedvemért negyedórával hamarabb nyit ki. Ott hagyom a frissen kölcsönkért vagyonkát, hívom a daruskocsit ... Lehagyjuk a pécsi, a bécsi és a ki tudja még hová igyekvő kamionokat. Már is rakodunk. A hatalmas csarnokban, a surranó, perdülő targoncák közt enyhe lelkiismeret-furdalást érzek. Erre Jézus nem mondaná, hogy hátul álltunk, megigazultabban mentünk haza (Lk 18, 14), most inkább arra vagyunk illusztrációk, hogy „a világ fiai okosabbak a maguk nemében a világlósság fiainál” (Lk 16, 8).

23. Egész nap óriási a munka. A férfiak jókedvűek. Az egyik asszony viszont rendkívül ideges. Aggódó szemmel figyel. Jól csinálják-e, nem lazálnak-e? Sűrűn teszi a megjegyzéseket. Vibrál körülötte a levegő. Végül óvatosan, tréfálkozva rászólok. Sírva fakad... Már sajnálom. Hiszen a költő szavával „értem haragszik”. Alkonyatig dolgozunk, helyesebben: dolgoznak... , mert nekem – Arany János szavával – „nézni is tereh”... A borospincénk torka, mint egy metrólejáró, büszkén mered az ég felé. Zsaludeszka érkezik három különböző helyről is. Valami állandóan történik, nyugalom egy pillanatra sincs. Ahogy vagyok, egymás után két hittanórát is tartok... Beesteledik, és még meg se mosakodtam... Feljogosítva érzem magam, hogy lekéssem a keresztúti ájtatosságot. Csak utólag jut eszembe, hogy koszosan, izzadtan milyen „stílusos” lett volna az egész napi keresztút befejezése...

24. Az építkezés harmadik szombatja. Ismét jött egy közösség vendégmunkára. Ketten közülük betegek, mégis dolgoznak. Az udvaron erdő emelkedik az összességelt zsaludeszkákból. A hittanra jövő-menő gyerekek élvezik a fölfordulást. A nagyobbak nekiállnak takarítani. Kinn döngölik a pincetetőn a földet. Benn a konyhában halászlét főznek az ajándékba kapott halakból. Most a kertünk Tibériás tavára emlékeztet... Jézus itt van a közelben. Néz minket. Engem néz. Rám-kérdez: „Szeretsz engem?” (Jn 21, 16). Mit is, hogy is válaszoljak? Hiszen érte teszek mindent.

26. Ragyogó tavaszi nap. A statikus végre elkészült soron következő rajaival. A kertben égetik az évtizedes gazt. Füstszag, földszag... Egy-két előbújó zöld fűszál... Rózsás, békés a kedvem. Ma semmin sem dühöngök. Mindennek örülök. A hittan után, az iskola előtt csöppnyi kis cigánylányok csimpaszkodnak belém. Egyfolytában csivitelnek: „Plébános bácsi, minek neked ez a ház...?” Halál komolyan válaszolok: „Abban fogunk bújócskázni! Jó lesz?”... Lelkesen bólogatnak, és velem együtt már előre örülnek...

29. Néhány napig szünetel az építkezés. A falu népe a szőlőbe megy, a kertjét ássa. A plébános rendbe szedi a szobáját, önmagát... Elvégzem a gyónásom, készülődöm a következő csatákra...

31. A mai műszak reggel hattól este hatig tart. Vendégmunkásaink napszálltakor nem kapnak „dénárt”, hiszen nem egyeztünk meg ilyesemben, a nap „terhét és hevét” együtt viseltük – szeretetből. Az „utolsó” is annyit kap, mint az „első” (Mt 20, 14): egy hálás kézfogást. Aztán magamra maradok. Elrakom a szerszámokat, beszédem a gyógyszereket... és mondom az esti imám.

Április

1. Vettünk egy „telt házat” a Thália Színházban. Ismét az „Akárkit” nézzük a dorogi szénmedence híveivel. Előtte közös szentmisén veszünk részt. Hatszázan vagyunk. Zsúfolva a tágas budapesti templom. Zúg az ének. Rengeteg a gyónó, áldozó. Az elszigeteltségükben is kitartó keresztényeink végre most bátrak, felszabadultak. A helyi plébános őszintén meghatódik. Felhív lakosztályába. A falusi paptestvérekkel elfogódottan bámuljuk a hatalmas méreteket, a puha bőrfotelokat, a finom poharakat... Hallgatjuk az emlékeket, hogy „régén élet volt ebben a házban... Ötvenen, hatvanan is kártyáztak itt...” Csöndben egymásra nézünk... Amikor ismét az utcára érünk, fellélegzünk. A mieink között vagyunk. Nem cserélnénk senkivel, bár eddig nem értünk rá kártyázni... se mi, se ők...

2. Esős, ronda az idő. Iskolai szünet. A lelki ügyeimmel kész vagyok, másához pedig nincs kedvem. Állandóssátt közérzetemmé vált a fáradtság... Tudom már, mit tegyek: aludni fogok! Éppen a fülemre húzom a pokrócom, amikor csengetnek. Megjötték az ácsok. Leléptek hamarabb a munkahelyükről. Megérkezik az újabb adag készbeton is. Önti a gép. Kilazul az egyik zsaludeszka. Mint árvízkor a gátszakadás... A hatalmas nyomás következtében ömlik a szürke massa. Térdig a matériá-

ban kapkodunk a hevederek után ... Oszlopok, padlók, cserepek, százas szög, kalapács – minden egyszerre kellene. Közben csendben ázunk, mert természetesen az eső is esik ...

Újabb óriás kocsi tűnik fel a kapuban – megjött a bányakő is ... S hogy az anyagvilágba nehogy túlságosan belevevesszek, egy időse bácsi állít be. Még most is siratja a nemrég holt feleségét. Behívom. Beszélgetünk. Panaszkodik: „üres a ház, ... jó asszony volt ... 52 év alatt egy pofont se kapott ...”

3. Ismét itt a betonoskocsi. Rohanak segítségért. Elkéstem, már el is indultak. Az ablakokból figyelték. Maguktól is tudják, hogy kell a segítség ... Egyre jobban összeszokik a nyugdíjasaink brigádja. Az eső tízpercenként megered, majd eláll. Nem tudja lelohasztani a jó hangulatot. Egyre inkább a munka körül forog minden. Szellemem lassanként beszűkül ... Lopva, szorongva figyelem magamon a hülyülést – mint a regénybeli idióta pékinas, aki zsenialitása tetőpontján rájön, hogy fejlődése megáll, majd visszafordul ... (Virágot Algernonnak) ... Esténként úgy ülök az Oltáriszentség előtt, mint egy bamba döngölőfa. Egy a reményem, hogy van teológiája a „hülyülésnek” is: a „kenózis”, vagyis Jézus mintájára lemondás a dicsőségről, a szeretet szolgálása (Fil 2, 6–8).

5. Hideg van. A hőmérséklet nullponton. Köd terjeng. A nap csak lassan győzi le a homályt. Megérkezik az utolsó előtti téglaszállítmány. Jelzek a harangokkal. Jönnek is, de már jóval gyéribben, mint a múltkor ... Megkezdődtek a tavaszi munkák ... Még javában rakjuk a téglát, amikor befut a mai napi mixer-beton is. Ismétlődik a nagy jelenet. Az óriási gép gyanútlanul bejött a kertünkbe, és azonnal be is ragadt a sárba. Félóra tipródás, alkalmi útépités ... Sikerül kinyomni. Eddig rendben volna, de most mi lesz? Perceken belül jön a nagy ötlet, a „sarokba szorított ember bravúrja”. Az utcáról 20 méteres csúszdát építünk. Már ömlik is a folyékony beton a feneketlennek tűnő alapokba. Délutánra ezzel kész volnánk.

Az esti misén alig van hangom. Utána gyóntatok, aztán maradok ... Soká. Csak nézem a főoltárt takaró nagy lila leplet – az ormótlan keresztrel ... Végre mozdulok. Zárom a kaput. Valaki megszólít a sötétben. Közli, hogy sajnos a zsaludeszkákat azonnal vissza kell adni. Lejárt a kölcsönzési idő, hosszabbítani nem lehet ... Egy asszony megy el mellettünk. Zsörtölődve megjegyzi, hogy „nagyon lassan dolgoztak, nem úgy kellett volna ...” Köd van. Fagypon. Egyelőre a homály győzött. Egy jó azért van ebben a napban – az, hogy elmúlt ...

6. Elsőpéntek. „Szívem első gondolatja” – ma ismét újabb probléma. Rendezetlen az egyik fuvarszámlánk. Indulok. Közben ezt is, azt is elintézem.

Délután gyerekeket viszek fel Pestre. Megígértem nekik. Ők még jók és ártatlanok. Megérdemlik. Boldogan betelepszene a fényes mozipalotába. Én kinn maradok. Az utcasarkon didereg a lelkem. Megfulladok menten ... Valakivel beszélnem kellene. Nagyon szegyenlem, de ki akarok valamennyit önteni a „kehelyből”, mert sehogy se kerül el, és úgy látszik, én még nem nőttem fel hozzá (Mt 26, 39) ... A mozihoz legközelebb lakó rokon lelket keresem. Restellem a gyengeségem, de érzem, most hagyni kell, hogy egy kicsit szépen szeressenek. Halkan panaszkodom. Megért. Az okos választ eddig is tudtam, de hogy most mástól hallom, sokszoros az ereje ... A filippi levelet (Fil 2, 6–8) nem szabad túlteljesíteni. Az „önkiüresítés” nem jelenthet „öncsonkítást” ... Az alázat kötelező, az Isten adta értékek viszont boldogan sokszorozandók, bármekkora is legyen miattuk az ellenszenv vagy a féltékenység ...

7. Úgy látszik, a mai nap a csúcs. Pestről senki, helyből senki. Az ácsok megjöttek. Egyedül fogadom őket. Elkezdjük a munkát. Sebes tempóban húzom a szögeket a bontott deszkákból. Aranyos fénnel cirógat a tavaszi nap – én meg mint egy morcos medve. Szótlatlanul izzadok. Hittanos gyerekek érkeznek lelkendezve. Küldöm őket tovább. Nem értik, mi bajom van. Két férfi jön. Beállnak ők is. Észre sem veszem őket.

Besüppedtem a bánatomba. Barátom, aki a mai munkát vezeti, valami súlyos problémával küszködik. Sápadtan, tétován tesz-vesz... Aztán egy óvatlan pillanat. Már csak a félig ürült pálinkásüveget találok... Ő totál kárral dülöngél, majd egy téglarakás tövében elalszik. Sajnálom. Bizom benne továbbra is. Jézusnak ajánlgatom: „Uram, akit szeretsz, beteg” (Jn 11, 3). – A munka a nap hátralévő részében vezető nélkül megy tovább. Félelmetes csend üli a kertet... Már bánom reggeli bénaságom, csendben fohászok, hogy csak ezt ússzuk meg valahogy... Néha-néha átvillan az agyamon, hogy meg kéne gyónnom: „... építkezni kezdtem, egyszer; ígérem, többé nem vétkezem...”

10. Az áldozaton gondolkodom. Bármilyen nagy, lehet hogy észre se veszik, meg se köszönik. Más az áldozat és más a hatása. Csak a produkciót szokták megtapsolni... Az áldozat más. Mélyebb, csenedesebb, rejtettebb. Itt nem tudja a jobb kéz, mit tesz a bal... Csak ketten tudnak róla: aki meghozza, és Az, aki a rejtekben is látja...

Mennyei Atya, bocsásd meg ezt az írást! Kicsépszem a rejtekből...

17. Nagykedd. Tegnap este oly fáradtan döltem az ágyamba, mint egy maratoni futó, aki tévedésből többet futott. Ma reggel fél hétre ígérték a cementet, és akkor kellett volna a kavicsokocsival is találkozni. Egyik sincs... Utánuk eredek. Kiderül, hogy a kavicsos rossz helyre indult, a cementes pedig elfelejtette. Embereink ezalatt persze várnak... A délelőtt rámeleg, amíg minden rendben lesz – és a helyére kerül a 100 mázsa cement meg a 40 köbméter kavics. Délután vendégek állítanak be. Örömet akarnak szerezni a magányában porosodó papnak. Örülök is, meg a fene is esz egyszerre... Izgulok az este miatt. Gyarlóságomban egyetlen lelkigyakorlatot azért mégis elvállaltam. Most aztán ihatom a levét... Délután, rettegve egy esetleges újabb csengőszótól, szedegetem gondolataim, mint anyám tyúka a szemeket... Gyanútlanul nézem az órám, aztán ráérősen elindulok a kicsinyke budai kápolnába. A fáradtság miatt is lassan megyek, meg nem is akarok túl hamar zavarni. Mire megérkezem, kiderül, hogy már háromnegyed órája vár rám a zsúfolt kápolna. Múlt éjjel nem húztam fel az órám... Pillanat alatt tomboló a jókedvem, hiszen teleológiája van a bajnoknak. Közel a Sátán, mert itt az Isten! (Lk 22, 21–32).

18. Nagyszerda. Egész nap jövés-menés, ácsok, anyagok... Alig húsz percet tudok készülni az esti beszédemre. Hullámokban tör rám a fáradtság. Aztán menthetetlenül indulnom kell a városba. Ijesztő tömeg vár ismét. Rettenetesen röstellem mondani-valóm kicsiségét. Egyetlen reményem, hogy az az egy-két morzsa, ami jut az éheseknek – hiszen valamit jegyzetelnek meg magnóra vesznek – az az Úr asztaláról hullik (Mt 15, 27). A végén a Te Deum alatt elfordulhatok, és már csak a tabernákulumra nézek: „Te vagy, Uram, én reményem, ne hagyj soha szégyent érnem...!” A tömeg nem akar oszolni. Gyónók és beszélgetők várnak csapatostul.

20. Nagypéntek. Minden különösebb pátosz nélkül élem a jeles napokat. A múlt és a jelen, Jézus keresztje és a sajátom – egybemosódik. Sok a ministráns, a padok is telve. Szépen énekelnek, mindenki áldozik. A szertartás végén rövid mozgófilmet vetítünk Jézus haláláról. Kezdetlegesen szinkronizálom... Az egyszerű eszközök magas hőfokon közvetítik a kegyelmet. A sötétben itt is, ott is halk szípigás. Érzik, átéljük, hogy más dolgozik, más szenved értünk...

21. Nagyszombat. A fél délelőtt elmegy a ministránspróbával. Este mégis teljes a kavarodás. A gyereksereg vidám és zajos. Legyőzhetetlenül rendetlen. Hirtelenjében két lámpát is eltörnek. Élnek. Nem tudok rájuk haragudni. Nem-hiszem, hogy a bibliai idők kölykei jobbak lettek volna. Indulnom kellene a húsvéti gyertyával, de az utolsó pillanatban észreveszem, hogy hiányzanak a kis gyertyák... Nosza, kapkodunk – és mégis szétterjesztjük a Fényt... Bedöglik a mikrofon – és mégis imádkozik a templom... „Itt más Erő az úr!” Elméretezett liturgiánk tömbjéből leamputállok egy-két számukra teljesen érthetetlen részt. Próbálok a holt rubrikákat életre

támasztani. A tavaszt igyekszem behozni a befagyott lelkekbe. A liturgia-tanárom infarktust kapna, ha ezt látná, de nekem most nagyobb szempont (vis maior!), hogy Jézus lát, látja, hogy a népem semmit se lát... Indul a körmenet. A tavalyinál jóval többen vagyunk. Harangzúgás és énekfoszlányok közt kerülgetjük a régi plébániát s mellette az építési területet. Engem közben a Kisértő kerülget. Csúfolódik velem – „lesz már hová lehajtani a fejed...”, „lesz már nagyobb csüröd...”! Úgy kapaszkodom a szentségmutatóba, mintha Jézus vinne engem... Agyamban a fohászokkal keverednek a gondok, a gondolatok. Még egy új típusú Mindenszentek litániája is zsongani kezd bennem: „Könyörögjetekek érettünk! Szent Zakeus, aki vendégül láttad az Urat és négyszeresen jóvátettél mindent... , Szent Márta és Mária, akik házatokban Jézusnak szolgáltatok és Őt hallgattátok... , Szent Péter anyósa, aki otthonodban meggyógyultál, amikor Jézus téged meglátogatott... , Szent Márk édesanyja, aki befogadta tágas termedbe Jézust és övéit... Könyörögjetekek érettünk!”

23. Húsvéthétfő. Este tízre vége a vendéglárnak. A szokottnál is nyomottabbnak érzem magam. Mindenkiel csak az építkezés a beszédtema. Olyan Lázár vagyok, aki ugyan feltámadt, de a követ senki sem hengerítette el előle, s a fátylakat is rajta felejtették...

(Folytatjuk)

HALINA POŚWIATOWSKA

* * *

*néha
kegyetlenül visszavágyva
régi arcommal
jelenek meg az embereknek
hajdani lábaimmal lépek
és nevetve régi kezeimmel
érintem meg őket*

*de elárul
átlátszó bőröm
amely mintha papírból volna
mozdulatlan árnyékom
és az hogy miután elmegyek
nem marad utánam semmi nyom a hóban*

*akkor egyszerre megijednek rádöbbenek
réműlten elhúzódnak tőlem
roppant fehér teret engedve nekem
amelynek nincs határa.*

Gömöri György fordítása

Emberi módon

*Elfelejtődnek a dolgok, pedig ha szárnya támad
az emlékezésnek, szeretnénk társalogni
felhőkkel, fákkal, tenyerüinkből jóslatni
a széllel, de a körülmények hatalma lepecsételi
szánkat, hallgat a zodiákus, talajmenti köd
kúszik a libaúsztató fölött, de kivirul
a vízbe dobott jerikói rózsza, éled a bestiárium,
hiúz, menyét, sikló, szalamandra, benépesül
a Dóm-tér, faun, szirén, gorgó és kentaur
rohamsisakban, gyanús elemek mind, de nem
vagyok egyedül abban az órában, szirmot bont
arcomon az igazság, fősudarodom a nyár porában.
Olyan gyönyörű lesz az az este, hogy a fény
játéka elriasztja az iszonyat villámaait,
számolni kezdem a csillagképeket, ünneplő
köntöst öltök megint, emberi módon akarok
élni újra (ez a fenti elemzés tárgya) és
emberi módon észrevétni magamat a konzisz-
tóriumban. Nem szabad mindent a költőkre hagyni.*

Ritka a nap

*először csak annyi mintha csikordulna
az ajtó sámlit tolnának odább később elő-
tűnik a hámozott mandulák fehérsége erdőségek
mezőségek az egyszarvú kifeszlik a tájból*

*ritka a nap hogy ne így kezdődne Frankenstein
Csipkerózsika semmivé vált királyságok
de Húshagyó-kedden a Tenger Menyasszonya
lila fátyolba öltözik és magdalai Mária*

*maga is érzi hogy közel van a nap amikor a
tények logikája letorkolja az örvendező
dallamot főlír a búbosbanka előbújik
a kétfejű kígyó a muréna és a polip*

először csak a fej aztán az egész ŐSELV

Baader élete és gondolkodása

Franz Xaver von Baader a gondolkodás történetének elfelejtett vagy elhallgatott nagyjai közé tartozik. A német katolikus romantika legrobosztusabb egyénisége.

1765-ben született Münchenben. Természettudományos érdeklődésének és műveltségének köszönhetően Freibergben elvégezte a bányaművelési akadémiát; bányamérnök lett. 1792-től 1796-ig Angliában és Skóciában tanulmányozta a bányaművelési technológiákat, s hazatérte után 1797-ben kinevezték bajor állami érme- és bányatanácsosnak.

Angliában és Skóciában Baader nagy alapossggal tanulmányozta a felvilágosodás filozófiáját és gazdaságtanát (mindenekelőtt Hume, Hobbes és Adam Smith műveit), ezekkel párhuzamosan azonban a felvilágosodás filozófiájának bírálóit is, elsősorban az újabb francia misztikából kiemelkedő de Saint-Martin műveit. Ebben az időben alakul ki végérvényesen Baader felvilágosodáskritikája. Ezt foglalja össze *A gyakorlati ész kanti levezetéséről és annak abszolút vakságáról* című tanulmányában.

Németországban mégsem ez a tanulmány tette híressé, hanem 1798-ban publikált írása: *A pythagoreus négyzetről a természetben, avagy a négy világtájról*. Schelling, Goethe, Novalis és sokan mások is nagy lelkesedéssel fogadták, s Baader hirtelen a német romantika egyik hangadó-jává vált.

Az 1820-as évek elején írta meg egyik főművének, a *Fermenta Cognitionis*nak legnagyobb részét. Ebben igen sokoldalúan, eredetien fejtette ki misztikus filozófiai felfogását. 1827-ben meghívták filozófia professzornak a müncheni egyetemre, ahol 1841-ig megszakítás nélkül előadott. Igaz, hogy rendes professzorral sohasem nevezték ki, 1838-ban pedig – Schellinggel együtt, aki ugyanitt volt professzor – megvonták tőle a jogot, hogy vallásfilozófiai előadásokat tartson. Mégis, müncheni körülményei lehetővé tették, hogy szerteágazó filozófiai aktivitást fejtsen ki, s tekintélyes terjedelmű életművet alkosson.

1826 utáni alkotó periódusának legnagyobb teljesítménye a *Spekulatív dogmatika* tárgykörében tartott előadások később kinyomtatott füzeteinek sorozata. Monumentális szintézisre irányuló erőfeszítés ez: Baader egyidejűleg él a klasszikus német idealizmus, a német misztika (nem csupán Böhme, hanem Eckehart, Tauler, Suso, Paracelsus) és a skolasztika fegyvertárával. Külön figyelmet érdemel, hogy 1821-től kezdve rendkívüli alapossggal dolgozta fel Aquinói Szent Tamás filozófiáját, több évtizeddel a Szentszék állásfoglalása előtt, amely a katolikus filozófusoknak mindenekelőtt Szent Tamás tanulmányozását ajánlotta. Nagy figyelmet fordított Baader Szent Anzelm gondolkodására is, ebben – többek között – Hegelt követve. Az viszont már elsősorban Baader hatásának tulajdonítható, hogy filozófiatörténetében Hegel igen nagy teret szentelt Jacob Böhmének (1575–1624), a német misztika egyik legnagyobb alakjának, s Francis Bacon mellett belőle eredeztette az újkori filozófiát.

A dogmatika kiterjedt művelése mellett Baader 1831-ben írta meg *A vallásos erosz negyven tetele* című tanulmányát. Ezzel egy időben felfigyelt a kor mélyén kirajzolódó társadalmi problémákra. 1835-ben jelent meg *A nincstelének, más néven proletárok lehetetlen jelenlegi helyzetéről* című írása; ezt a tényt akkor tudjuk igazán értékelni, ha meggondoljuk, hogy Marx Károly ebben az évben volt 17 éves, s éppen csak megkezdte tanulmányait a bonni egyetemen!

Életének utolsó három évében Baadert egyházpolitikai problémák foglalkoztatták; elsősorban a keresztény egyházak újraegyesítése és a pápa primátusának jelentősége. Különösen sokat vizsgálta „a római és az orosz egyház” helyzetét és újraegyesítését, „a keleti és a nyugati katolicizmus” állapotát.

A filozófiatörténetek Baadernek a nála tíz évvel fiatalabb Schellingre gyakorolt hatását szokták kiemelni. Valóban, 1806–1820 között állandó kapcsolatban voltak. Baadernek tulajdonítják, hogy Schelling visszatért a személyes Isten hitére. 1824-ben

viszont nyílt törésre került sor közöttük, s jöllehet Münchenben azonos egyetemen tanítottak, viszonyuk Baader haláláig sem jött rendbe.

Baader és Hegel közvetlen kapcsolatának felvételére Schellingnél sokkal később, az 1820-as években került sor. Hegel haláláig (1831) igen tisztelte Baadert. A *filozófiai tudományok enciklopédiája* második kiadásának előszavában (1827) Hegel olyan irányzatokkal csatázik, amelyek a vallást csak jámbor érzésnek tartják, s elzárkóznak attól, hogy a gondolkodás is behatoljon. Érvélese során Baader *Fermenta Cognitionis*ából idéz: „Ha azt akarjátok, hogy a vallás gyakorlata ismét virágozzék, akkor gondoskodjatok arról, hogy a vallásnak ismét értelmes elmélete legyen, s ne adjátok teljesen át a terepet ellenfeleiteknek, az ateistáknak azzal az *oktalan és káromló* állítással, hogy ilyen vallásmélet nem lehetséges, erre gondolni sem szabad, s a vallás pusztán a szív ügye, amelyben a fejünktől alkalmasan meg lehet, sőt meg is kell szabadulnunk.” A vallások és műalkotások hol tisztább, hol kevésbé tiszta formáiról beszélve ezt írja: „Franz von Baader úr különös érdemének kell tekinteni, hogy az ilyen formákat nemcsak emlékeztünkbe idézte, hanem mély spekulatív szellemmel kifejezetten tudományos megbecsülést szerzett a tartalmuknak, amennyiben filozófiai eszméjüket kihámozta és megszilárdította. Jacob Böhme mélysége... és gondolatformái ehhez erőteljes lehetőséget adnak. Von Baader úr gnózisa sajátos mód arra, hogy felgyújtsa és táplálja a filozófiai érdeklődést; egyforma erővel fordul szembe azzal, hogy megelégedjünk a felvilágosodás tartalmatlan kopárságával, s azzal, hogy beérjük a pusztán belterjes jámborsággal. Ugyanakkor von Baader úr minden írásával igazolja: távol áll attól, hogy ezt a gnóvizist a megismerés kizárólagos módjának tekintse.”

Baader *logikájának* (Logosz-tanának) és ezen belül *ismeretelméletének* sarkalatos tézise az a megállapítás, hogy az elsődleges emberi ismeret lelkiismeret: az embernek tudomása van arról, hogy Isten – a lelkiismeret – látja, ismeri. A lelkiismeret tudás, nem hit, s benne az embernek közvetlenül tudomása van Istenről. Minden egyéb ún. istenbizonyítás nem csupán felesleges, hanem elfogadhatatlan is, mert Istent csak Isten bizonyíthatja. A keresztény dogma a megismerés organikus ösképének bizonyul, a vallás misztériumai pedig nem abszolúte kifürkészhetetlenek. Végző fokon nincs teljesen elvont és meddő megismerés, hanem csakis olyan, amelyről úgy mondták, hogy „Ádám megismerte a feleségét s az szült”. A megismerési ösztön lényegileg egybeesik az alakítás, képzés organikus ösztönével: mindig arra irányul, hogy szót, nevet, képet hozzon létre, szüljön, mondjon ki és ábrázoljon. Az emberi megismerés csupán másodlagos az isteni megismeréshez képest, s ezért csak annak előképe nyomán emelkedhet legfelső fokára.

Baader gondolkodásának egyik szembezőkő specifikuma, hogy az Atya–Fiú–Szentlélek Szentháromsága mellett Böhme nyomán egy másik hármasságot is kutat: az ősakarat, a bölcsesség (Sophia) és a természet hármasságát. A bölcsesség (Sophia) – Böhmehez hasonlóan – Ideát, Idea Formatrixot is jelentett.

A baaderi értelemben vett *fiziológia* nem a mi szóhasználatunk szerinti tudományágot jelentette, hanem a görög physis világát; elég jó közelítést, ha természettudományt, illetőleg természetfilozófiát értünk rajta. Baader tiltakozik az anyag, a természet atomisztikus-mechanisztikus felfogása, magyarázata ellen; ennek helyébe az ún. dinamikus anyag- és természetfelfogást kívánta állítani, amely képes az anyagi és nem anyagi közötti kapcsolatok, átmenetek, az oda-visszairányuló átlényegülések leírására és értelmezésére (például a táplálkozás és a nemzés jelenségek esetében).

Hamvas Béla *Száz könyv* című, 1945-ben megjelent műve, amely az emberiség történelmének legfontosabb 100 könyvét kívánta listázni, Baadert is bevette az emberiség legfontosabbjai közé. A következőket írta róla: „Senki sem lett volna alkalmas arra, hogy a kereszténység igazi nagy belső történetét megírja, csak Baader. Ő azonban azt mondta, hogy az idő még nem érkezett el. Még nem biztos, hogy az ember keresztény tud maradni. Látta, hogy a múlt század közepétől a jelen század közepéig milyen megpróbáltatások következtek el, s a történet megírása csak ezután lehetséges. Baader azonban a történetet előkészítette és megalapozta úgy, hogy lényeges nehézség már tulajdonképpen nincsen. Baadert most kezdik olvasni, százhusz évvel halála után, mint Hölderlint vagy Keatset. Baader megértése a mai ember életében sorsdöntő.”

A vallásos erosz negyven tétele

(Részletek)

3. Midőn birtokolom a szeretett lényt, uralkodom felette és ura vagyok. Midőn a szeretett lény birtokol engem, uralkodik felettem, és ő az úrnőm. Ha örömet tudok szeretni a szeretett lénynek, szükségtől és szenvedéstől szabadulok, és ha magamra tudom venni szenvedését, örömben részesülök. Tehát mindkét esetben éppen annyi hálával tartozom neki, mint ő nekem, és erre tekintettel lehet mondani, hogy a szeretet mindent kettős krétával jegyez fel.

4. Emiatt lehet mondani, hogy a szerető kedvesének már azért is hálás, mert az szeretni engedi magát általa. De közelebbről megvizsgálva kitűnik, hogy csak azt szeret-hetem, és csakis az hagyhatja szeretni magát általam, aki viszonzszeret. Ebben az értelem-ben panaszolja az Írásban oly gyakran Isten, hogy olyan kevés ember és olyan kevésbé engedi magát szeretni tőle, és ezért noha ő maga a szeretet, az emberek hi-bájából csak olyan kevésbé tud valóban szeretni – pedig szívből akarná.

6. Nincs nagyobb tévedés, sőt együgyűség, mintha valaki összekeveri a szeretet sza-badon leereszkedő alázatát a szolgálai alávalósággal, hasonlóan a fennkölttség és a gőg összekeveréséhez. Valójában alázat és fennkölttség egysége a szeretet androgynitása, és amikor ez az androgynitás és hatalom megszűnik, akkor fellép a *nemek különbsé-ge*, mint *erőszak* és *erőtlenység*, mint önteltség vagy zsarnoki sóvárgás és mint szolgál-ság, s egy *vad* házasságban egymáshoz láncolódnak.

9. Jóllehet a keresztény vallás azon a felismerésen és meggyőződésen alapul, hogy: „Isten szeretet”, mégis sok teológus és moralista úgy beszél az Isten és ember iránti kötelességünkről, mintha kötelesség és szeretet alapján nem ugyanaz lenne. Az Írás ugyanis megmondta, hogy az összes parancsolat az Isten és ember iránti szeretet parancsában egybefoglalt, következésképpen a szeretet kötelességgé van megpa-rancsolva. Ezt a szeretetet persze nem lehetett volna megparancsolni vagy köteles-séggé tenni, ha csupán vágy vagy szenvedély lett volna, s ezért a szeretet parancsa csak azt mondja, hogy minden ember hatalmában áll szabadon feltárujni vagy bezá-ródni a szeretet felkínálkozó és sürgető indulata előtt. Kötelesség és szeretet azonos-sága egyébként már abban megmutatkozik, hogy mindkettőt egyesülésként fejezzük ki. Mivel a kötelesség, a kötelezettség szó összefonódott vagy egybekötött létet jelent, a kötelesség és szeretet között csak az a különbség, hogy a kötelesség (a törvény) mint csupán átvonuló hatalom, egyesülésre hajt; ezzel szemben a szeretet mint betöl-tő és bentlakó magához vonz, amiért is a szeretet a törvény nyomása alól felszabadít, miként a levegő beáramlása egy légüres testbe felszabadítja e testet a levegő nyomá-sa alól. Az egyesülés, amely a törvényben még csak egyoldalú volt, tehát nem szabad, a szeretetben kölcsönös és ezért szabad. Ebben az értelemben nevezi az Írás a szere-tetet a törvény beteljesítésének és ugyanebben az értelemben mondja Istennek az ember által megszemélyesített vágyát az emberrel való újraegyesülésre táplálónak vagy beteljesítőnek.

Ama régi mondás, mely szerint Pater in filio, filius in matre, kifejezi az alkotónak alkotásához való kettős viszonyát, míg atyaként szubtilisabb a nemzettnél és számára felfoghatatlan, anyaként felfogható, betöltő és tápláló vagy ételt és az ételben önma-gát adó, mint atya önmaga felett égbé, mint anya önmaga alatt földként van.

11. Nincs nagyobb balgaság, mint ha valaki az önszeretet eredményességében vagy sikerében hisz, mivel az önszeretet éppoly kevésbé lehetséges, mint saját magunk átölelése. Aki önmagát akarja szeretni és csodálni, a másik ember bizonyossága révén voltaképpen csupán saját szeretetreméltóságára vonatkozó kétélyeit szeretné elosztani, de ez sohasem sikerül, s ezenközben bensejében mindig üres kézzel távozik. Az önszeretet és öncsodálat tehát mindig az ürességnek való lekötözöttséget bizonyítja, és mint tantaluzsi törekvés az igazán csodálatra és szeretetre méltó csodálatának és szeretetének visszautasításáért járó büntetés.

14. Valójában csak az az ember nevezhető szerencsétlennek és boldogtalannak, aki képtelen vonzódni az általa nagyrabecsülthöz, ahhoz, aminek hódolnia kell, és akit vonzalom köt ahhoz, amit meg kell vetnie.

20. A szeretet olyannyira szolgálja a szeretett lényt, hogy megfordítva a szolgálat könnyen létrehozza a szeretetet. Szeretni: szívesen fáradozni, szenvedni és nélkülözni a szeretett lényért, és aki nem tud érte többet fáradozni, nélkülözni és szenvedni, az már nem szeret.

21. Csak a tiszteletet és szeretetet megsemmisítő szolgálat tesz rabbá és alantassá, a szerető szolgálat szabadító és megtisztelő vagy felemelő, és nincs balgább, mint ha az ember szolgálat, következképpen szeretet nélkül akar szabad lenni, amivel csupán alázat nélküli csőcselék lesz.

24. Valóban előzékeny és lovagias csak a szeretet, ellenben a szeretetlenség mindig durva, bármennyire törekedjék is udvariasságra és lovagiasságra.

25. Ahogy minden emberszív igényli a tiszteletet és a szeretetet, szintúgy a bocsánatot is. De csak a szeretet megbocsátó és azért bocsát meg szívesen, mert az alázathoz és bűnbánathoz fordul, és ez segít neki a szelídség bőséget és teljességét megnyitni. Az igazán bűnbánó nem ahhoz fordul, akit megbántott vagy megsértett, s aki ezért megbünteti, hanem ahhoz, aki megbocsát vagy megbocsátásra kész.

26. Résztétel nélkül nincs közös öröm. Az ember a szükségben a barátot és a kedvest nemcsak megismeri, hanem a barátság és a szerelem elsősorban kínban és szükségben gyökerezik. A szerencse és boldogulás az embernek csupán cimborákat szerez (ahogy az asszonynak hímet), s noha a szeretet növénye könnyek nélkül nő, mégsem ereszt gyökeret harmat nélkül.

27. A szeretet megbocsát a bűnbánónak, vagyis annak, aki őszintén gyón. Minden növény meghal, ha az ember a gyökerét felfedi vagy fényre hozza, és a gyónó ugyanazt teszi, amikor a benne meggyökeresedett vétket vagy szeretetlenséget, ami közönyként már kezdődő gyűlölet, feltárja. Azt lehet mondani, hogy a gyónó hitványságát elárulja a jónak, ahogy vétkesként jóságát árulta el a hitványságnak, tehát az nem vétkezik, aki a jóság gyökerét nem támadja meg és nem fedi fel.

29. Egy szívet voltaképpen csakis szív táplál vagy tesz szubsztanciává és minden más eledel vagy élvezet után a szív üres marad. Ahogy az ember csak emberből él és eszik, hasonlóképpen az embernek csak ember lehet méreg és halál. Mily együgyűek ezért azok az emberek, akik aggályos gonddal választják ki étkeiket, de gondtalanul és közönyösen táplálják a szívüket.

31. Ne add szíved a dolgoknak vagy a szívteleneknek, még kevésbé a gonoszszívűeknek! Az összes mérgező, vérszomjas rovar vagy féreg vértelen vagy hidegvérű, és hasonlóan minden hidegszívű ember a szív vérszopója és mérgezője vagy gyilkosa.

Mióta a negatív szellem hivatalos elv lett, és az emberek intelligenciájuk részévé tették, azóta számtalan hidegszívű, kiszáradt és mérgezett, kedélyében jegecesedő és bomló filozófiai, vallási vagy morális rendszer keletkezett, melyek többnyire még készítőjüknél is hitványabbak, mivel ezek rendszerüknek inkább ostromlói és nem birtokosai.

32. Nem csupán könnyelműség vagy véletlen, hanem még egy bűncselekmény is összehozhatja az embereket, de ebből nem következik, hogy együttmaradásuk is véletlen vagy bűnös, mert az ember hatalmában áll egy hitvány indítékból jobbat tenni. Így például inség vagy alantas szükséglet hoz össze, ám a kapcsolat megmarad, s közben az inség elmúlik. Ekként számunkra minden természetes szeretet mintegy közvetlenül *adott*, de egyúttal *feladott*, és a közvetítő önalakítás jobbat nyer belőle. Azonban sok ember éppannyira értelmetlennek mutatkozik, mint az orangután, amelyik az indiánokat tüzük mellől elúzi, és ott maga melepszik, de nem elég értelmes ahhoz, hogy e tüzet táplálva fenntartsa.

Ezért, ahogy oly gyakran látjuk, a természetes nemi, gyermeki, szülői, testvéri, családi vagy atyai szeretet is hasonló okból meglehetősen gyorsan ismét megszűnik, és elhamvad.

33. Panaszold mulandóságát, tehát hiúságát minden szeretetnek, miközben a mulandóságot multhatatlanná tehetnéd, és kellene is tenned azzal, hogy időtlenné teszed, ahelyett, hogy megfordítva az időt táplálnád vele.

34. Minden új és közreműködésünk vagy érdemünk nélkül bennünk keletkező szeretet (a vallásos szeretetet sem kivéve) olyan, mint egy újszülött gyermek, finom, de tökéletlen, és gondos ápolásra szorul. Az újszülött ugyanis kezdetben csak a szülői szubsztancia közvetlen képe és gyümölcse, ám szellemüknek és szívüknek tevékeny s önálló képévé kell hogy váljon.

39. A gőgös Lucifer zuhanása nem érintette Isten szívét, de annál inkább a gyenge és érzékiségében elcsábított ember bukása. Mikor ez a bukás érintette Isten szívét, e szívből azonnal kiáradt a szabadító, segítő szeretet, és a megtestesüléssel (mert ez a bukás pillanatában kezdődött) kezdetét vette a kiengesztelődés műve, azaz Istennek az emberrel és általa a világgal történő felbonthatatlan újraegyesülése. E mű nagyban folyamatos világtörténet, s minden egyes ember élettörténete kicsiben. A szeretet Istennél van és volt, ahogy János mondja, amikor a világot és az embert teremtette, de midőn az ember lezuhant, kilépett Istenből és mint megváltó szó a világba jött.

Azt lehet mondani, hogy az ember bukásának pillanatában Isten az emberen felejtette pillantását, ámde a közönséggel ellentétes értelemben, mert ezzel a pillantással a formátlan ismét megformált lett. Az isteni szeretet fénysugara vagy Jézus (a héber szó jelentése alapján) ugyanis a bukás pillanatában azonnal Sophiába, mint minden őskép eredeti matrixába lépett és az ember ősképeben szellemi emberré lett, úgyhogy ezzel a természeti ember testetöltése az időben megkezdődött. Ezen alapul a megváltó hármasság neve, mint Jézus, Krisztus és Mária fia.

40. Hasonló misztérium történik minden emberi szívben, amely a kiengesztelődés művét nem akadályozza meg, mert a centrális folyamat minden részben megismétlődik vagy visszatükröződik. Melyik szerető ne venné észre, hogy miközben megbocsájt és megbékél, egyre mélyebbre hatol saját szívében, és az általa elhagyott, tört és eltorzult magatartás helyett, önmagát egy helyreállított magatartás gondolatába hatolva ragadja meg, és ezzel az újjáteremtett és felfogott, ugyanakkor teremtővé lett vágyban és imaginációban a bűnbánatot vállalja, tőle megújul, és a restaurált magatartással azonosul. Melyik szerető ne vette volna észre, hogy csupán a szívből áldozatként kiömlő vér elég erős kötőanyaga a baráti és szerelmi kapcsolatnak (a mélyebb értelemben vett rokonságnak) s erre vonatkozik Mózes feleségének mondása: Vér szerinti vőlegényem lettél.

Ezért lehet odakiáltani annak az embernek, aki a kiengesztelődés folyamatát öszintén és szívből átélte: Nem vagy messze Isten Országától!

Isztray Botond fordítása

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

Gustavo Gutiérrezzel

– *Beszélne kicsit az életéről?*

– Limában születtem, meglehetősen szegény családból. Gyerekkorom legnagyobb megrázkódtatása az volt, hogy 12 éves koromban csontvelőgyulladásom volt, és hat évig bénán feküdtem. Ekkor tanultam meg, mit jelent másoknak kiszolgáltatva élni. Először az orvosegyetemre iratkoztam be, de aztán szemináriumba léptem. Filozófiai tanulmányokra Leuvenbe küldtek. Itt tanultam pszichológiát is. Első értekezésemet Freudról írtam. Teológiát pedig Fribourgbán, majd Lyonban tanultam. 1960-ban fölszentelt papként kerültem haza. Itt először az egyetemisták pasztorációjába kapcsolódtam bele, majd egyre növekedett a tevékenységi köröm, Peruban és a szomszédos országokban. Sokat foglalkoztam teológiával is, bár egyetemi katedrát sohasem kaptam. Civilek számára ugyan tartottam kurzusokat katolikus egyetemeken, de teológiai professzorrá sohasem neveztek ki.

– *Miért nem?*

– A hatvanas években egy kicsit gyanakodva néztek rám, mert Franciaországban tanultam a teológiát. A zsinatot megelőző időszak volt ez, és a francia teológusokat (Congarra, Lubacra gondolok például) idehaza nem nézték jó szemmel. Persze ekkor még szó sem volt a felszabadítási teológiáról.

1968-ban részt vettem a medellíni konferencia előkészítésében, ekkor kezdtem kidolgozni a felszabadítási teológiát. Aztán bekapcsolódtam a pueblai konferenciába is, már némileg más módon. Hat év óta pedig egy plébániát látok el, s ez igen szép élmény számomra. Fő tevékenységem tehát a lelkipásztorkodás. Ezen belül persze igen sok előadást és szemináriumot kell tartanom, s ezekből aztán újabb és újabb könyvek születnek. De legfontosabb teológiai reflexióm mindig a lelkipásztori munkára épül. Igyekszem lépést tartani az új teológiai irodalommal, de legfőbb inspirálóm mégis a lelkipásztori munka. A plébániai teendők mellett persze foglalkozom egyetemistákkal, bázisközösségekkel, s mindezek mellett igyekszem művelni a teológiát is.

– *A latin-amerikai püspökök medellíni konferenciáját említette.*

– Igen, arra teológiai szakértőként kaptam meghívást. Ezt a konferenciát igen jelentősnek tartom a latin-amerikai egyház életében. Óriási változást hozott.

– *Ugye ekkor fogalmazták meg először a szegények melletti kiállásukat?*

– Igen. A felszabadítási teológia ötlete 1968 júliusában alakult ki bennem, egy hónappal Medellín előtt, egy előadás kapcsán. Mire a konferencia megkezdődött, bennem már készen állt egy teológia vázlata: a szegények melletti kiállítás, s ennek nyomán a felszabadítás három dimenziója: a társadalmi, az emberi felszabadítás és a megszabadulás a bűntől.

– *Hogyan talált rá magára a névre?*

– 1968 júliusában papok és apácák részére kellett előadást tartanom a fejlődés teológiájáról. Ahogy ezen a témán gondolkodtam, fölvetődött bennem: a teológiának nem sok köze van a fejlődéshez, erről nemigen érdemes beszélni. Ehelyett inkább a felszabadítás teológiájával kellene foglalkozni – ez a név akkor teljesen új volt. Ezen a címen beszéltem tehát a szegénységről, a felszabadítás különböző aspektusairól, a felszabadítás lelkeségéről. De higgye el, az eszmék már széles körben ismertek voltak Latin-Amerikában, és sok szó esett róluk a medellíni konferencián is, csupán az elnevezés volt új. Azok az évek igen nehezek voltak a mi kontinensünkön. Teljesen hamis elképzelés azt állítani, hogy Mexikóban, Brazíliában, Peruban, Argentínában a felszabadítási teológia valami optimista szakaszban kezdődött. Ez nem igaz. Sokkal erősebb hatást jelentett a II. Vatikáni zsinat – hiszen három évvel vagyunk a zsinat befejezése után.

– *Úgy tudom, személyesen is részt vett a zsinaton. Hogyan élte át ezt az eseményt fiatal teológusként?*

– A zsinat 1965 december elején fejeződött be, s nagyon örültem az elért eredményeknek. Leuveni és lyoni professzoraim egy része szakértőként részt vett a zsinaton, s itt találkoztam velük. Úgy is mondhatnám, az általam tanult teológia jelent meg a zsinaton. Ugyanakkor arra is lehetőségem nyílt, hogy a távolból hazámra gondoljak, az ott élő szegényekre, ez pedig fájdalommal töltött el. Vegyes érzelmek jártak át: egyszerre voltam boldog, hiszen a zsinatot Isten ajándékának tartottam, de ugyanakkor elégedetlen is. Most, húsz évvel később, már tudom, hogy mi zavart akkoriban. Azidőben alakult ki bennem, hogyan kell művelnem a teológiát: teológiai szempontból kell elemezni saját hazám és kontinensem helyzetét, a zsinat teológiai szempontjai nyomán. A teológia Istenről szóló tudomány. Számomra pedig a legfőbb kérdés az volt: hogyan tudok beszélni Istenről? Hogyan beszélhetek Istenről a szegényeknek, a nyomorultaknak, a száműzötteknek? Ez mindennél fontosabbá lett számomra. A felszabadítási teológia ebből a kérdésfelvetésből származik: egy sajátos szempont szerint beszél Istenről.

Erősen hatott rám Dietrich Bonhoeffer egyik könyve. Ő teszi fel a kérdést: hogyan beszélhetünk Istenről egy felnőtt, szekularizált világban? Bennem ez a kérdés így formálódott át: hogyan beszélhetünk Istenről az ártatlanok szenvedése láttán? A személyiségüktől megfosztott nyomorultak láttán? Hiszen metafizikai értelemben mindnyájan személyek vagyunk, de sok embert nem tekintenek annak. Erre a kihívásra próbálunk feleletet adni, s ez többet jelent a hagyományos teológiánál. A protestáns teológusok, Barth, Bultmann, Tillich vagy katolikus részről Congar, Rahner, Hans Küng, Schillebeeckx – az ő modern teológiájuk kihívása a modern személyiség, a nem hívők felől érkezik. A mi teológiánk kihívása a személyiségüktől megfosztottak felől. Ezért aztán más kérdésekre adunk választ. Én magam sokat tanultam a modern teológiától. De mégsem tudom magam azonosítani ezzel a teológiával, mert nem illik rá az én népem helyzetére. Peruban nem beszélhetünk felnőtt, szekularizált világról a szó modern értelmében. Sokkal inkább szegény világnak nevezném.

– *Sokan azt mondják, hogy a felszabadítási teológia a politikai teológiának nevezett európai irányzathoz tartozna.*

– Ez nem igaz. 1968 júliusában még nem is ismertem a politikai teológiát. Csak később olvastam ilyen jellegű írásokat, s nagyra becsülöm J. B. Metz munkásságát, főleg az újabb írásait, mert ezek sokkal nyitottabbak. Gyakran próbálják a felszabadítási teológiát a politikai teológia radikális irányzataként értelmezni, vagy akár marxizmust olvasnak bele. Egyik véleménnyel sem értek egyet, mindkettőt hamis

vádnak érzem. Ha a teológiát progresszív és konzervatív szárnyra osztják fel, én úgy érzem, egyikhez sem tartozom. Távol állok a liberális teológusoktól, de a konzervatívoktól is. Az európaiak, főleg a németek hajlamosak arra, hogy a saját európai értelmezésükben olvassák a felszabadítási teológiát is. Ez a félreértések alapja. Nem állítom, hogy mi tökéletesen eredetiek vagyunk. A korábbi keresztény teológiák hagyományára építjük rá a magunkét is. De sajátos szempontjaink felhasználásával, különös tekintettel a szegényekre. Véleményünk szerint a teológiának elsősorban a pasztorális célkitűzéseket kell kidolgoznia. Arra kell választ adnia, hogyan beszélhetünk Istenről. Ez számomra az alapvető kérdés akkor is, amikor a plébániámon ott állok a híveim előtt. Hogyan mondjam el ezeknek a szegényeknek: „Isten szeret benneteket.” Ez a legnehezebb feladat számunkra. Mert könnyű úgy általában beszélni Isten szeretetéről, Jézus különleges szeretetéről a szegények iránt. De amikor a szegényekhez kell szólnunk, akik a bőrükön tapasztalják meg a nyomort, az elnyomást, akkor bizony sokkal nehezebb hitelesen elmondani: Isten titeket is szeret.

– *A marxizmus „vadját” említette.*

– Ha a szegénységről hitelesen akarunk beszélni, akkor föl kell tárunk a szegénység keletkezésének okait. Reális elemzéshez a társadalomtudományok segítenek hozzá – ezek adják kezünkbe az eszközt a társadalmi valóság megismeréséhez. Amikor tehát a felszabadítási teológiában ehhez a kérdéshez jutottunk el, szükségszerűen föl kellett használnunk a társadalomtudományok eredményeit. De persze csak ebben a kérdésben. A Szentháromság megértéséhez nem venném igénybe a társadalomtudományokat, de a társadalmi valóság elemzéséhez igenis szükségünk van rá. A társadalomtudományok pedig napjainkban több marxista fogalmat alkalmaznak. Ezeket nem mi magunk csempésztük be – ott található a legismertebb szakkönyvekben. Nem a mi dolgunk kidolgozni egy sajátos társadalomtudományt, egyszerűen felhasználtuk a társadalomtudomány legújabb elemzéseit, marxista fogalmaikkal és terminológiájukkal együtt. Elképzelhető, hogy húsz év múlva ezek a marxi fogalmak már nem lesznek többé jelentősek a társadalomtudományban, hiszen a tudomány fejlődhet.

Különböleg hasonló a helyzet a pszichológiában is. Amint említettem, fiatalkoromban sokat foglalkoztam Freuddal, többet mint Marxszal. (Marx tanait egyébként sokkal kevésbé tartom veszélyesnek a kereszténységre, mint Freudét.) A mai lélektan igen sok fogalmat vett át a freudi pszichoanalízisből – freudi fogalmak nélkül ma lehetetlen lélektan művelni. De azért mégsem nevezhető freudistának mindaz, aki pszichológiával foglalkozik. Ha például a tudatalattiról, a védekezési mechanizmusokról beszélünk – ezek freudi fogalmak. A marxizmus tehát a társadalomtudományon keresztül került be a felszabadítási teológia elemzésébe a társadalomról. Mi sohasem törekedtünk arra, hogy a kereszténység és a marxizmus között valamilyen szintézist hozzunk létre. Nem ismerik igazán a felszabadítási teológiát, akik ilyesmit állítanak róla. Az amerikai Time magazin egyszer azt írta rólunk, hogy mi ilyen szintézisre törekszünk – ez szintizista kitalálás.

– *És hogyan vélekedik az osztályharc szerepéről a történelemben?*

– Az osztályharc társadalmi konfliktus, s társadalmi osztályok mindenütt léteznek, ez nem marxista fogalom. Marx csak magyarázatot adott a gazdasági viszonyokból kiindulva, de a tényt magát Adam Smith rögzítette először. Nemcsak a társadalmi osztályok kerülhetnek egymással ellentétbe, hanem a különböző kultúrák vagy akár a két nem is. A mi kérdésünk ez: hogyan lehetünk keresztények az ilyen konfliktusok közepette?

Amikor a könyvemet írtam, sok fiatalember is olvasta az írásaimat, akik a marxizmusnak kötelezték el magukat. Azt felelték nekem: lehetetlen minden embert szeretnünk, hiszen harcolunk ellenük; lehetetlen megteremtenünk az egyház egységét, hiszen itt is megtalálható a gazdagok és a szegények ellentéte. Azt válaszoltam nekik: sajnós a tény tudomásul kell vennünk, hogy súlyos társadalmi konfliktusban élünk. De a társadalmi osztálykülönbségek közepette is föl kell tennünk magunknak a kérdést: mit jelent az, hogy szeretnünk kell a felebarátunkat? Ennek láttán kettős következtetésre jutottam. Az egyetemesség a kereszténység lényegéhez tartozik, senkit sem zárhatunk ki tehát a szeretetünkben, ez ellentmondana Isten parancsának, aki mindenkit szeret. Másodszor: az egyház egysége Isten ajándéka. Lehet, hogy most nem egységes az egyház, de mindent meg kell tennünk az egyház egységéért. A Laborem exercens-ben a pápa leszögezi, hogy a mai társadalomban a munka és a tőke ellentétben van egymással. De hozzát teszi: itt nem állhatunk meg, mert személyek állnak a munka és a tőke mögött egyaránt; a mi kérdésünk az kell legyen, hogyan valósíthatjuk meg az egyetemes szeretetet és az egyház egységét e feszültségek és ellentétek közepette. Nem tehetjük meg azt, hogy az emberiségnek csak egyik részét fogadjuk szeretetünkbe. A szegényekre különös gondunk kell legyen, de ez nem szüntetheti meg szeretetünk egyetemességét. Ez persze igen nehéz erőfeszítés: mindenütt, mindenkit egyformán szeretni, és összeegyeztetni az igazságosságot az ingyenességgel, a hatalmat az elkötelezettséggel. Talán most már érti, hogy az európaiak egy része túlságosan spirituálisnak és pasztorálisnak tartja a felszabadítási teológiát.

Európában sok egyházellenes nézet fogalmazódik meg, mi viszont egyházi teológiát művelünk. Némelyek Rómában a német teológusok okozta nehézségek alapján ítélik meg a teológiánkat. Én egész életemben az egyházon belül akartam a teológiát művelni, Istenről szólni. Istennel Krisztus által az egyházban találkoztam, nem pedig az egyházon kívül. Az egyház igen fontos számomra.

– Hadd kérdezzem meg, hogyan beszél híveinek, a szegényeknek Istenről? Hogyan tudja bizonyítani, hogy Isten szereti őket, holott halálos nyomorúságban élnek?

– Ez a legnagyobb feladat számomra is, és nincsenek kielégítő megoldásaim. De megpróbálok részt vállalni a sorsukban, a szenvedésükben, örömeikben, s ez az emberi együttérzés az egyik módja annak, hogy elmondjuk nekik Isten szeretetét. Isten szeretetét egymás szeretetén keresztül tapasztalhatjuk meg. A kereszténység legfőbb parancsa ezért a felebaráti szeretet. Ez a szolidaritás persze oda vezet, hogy részt vállalunk a törekvésekben, igyekszünk javítani a helyzetükön. A legfontosabb talán az, hogy tisztában vagyunk a sorsukkal, hiszen a szegények nagy része annyira nyomorult, hogy föl sem tudja mérni a maga helyzetét. Sokan fátumként fogadják el a szegénységet. A keresztények viszont nem nyugodhatnak bele a szegénységbe.

Többnyire akkor válik támadások célpontjává a felszabadítási teológia, amikor megpróbáljuk feltárni a szegénység okait. Amíg csak azt mondjuk: „szegények vagytok” – nincs semmi probléma. De mihelyt így folytatjuk: „azért vagytok szegények, mert...” – akkor rögtön meggyűlik a bajunk bizonyos rétegekkel. A hatalom birtokosai ugyanis nem örülnek, ha kifejtjük a szegénység szociális és gazdasági okait.

– Szabad megkérdeznem, hogy Önnek személy szerint is támadtak nehézségei a kormányzattal vagy az uralkodó osztállyal?

– Hogyne. S ebben nem vagyok egyedül. A felszabadítási teológia legfőbb ellenfelei egyes amerikai hatalmi körök. Nem tudom, ismeri-e például az úgynevezett Santa Fe dokumentumot. Ezt néhány politikai-gazdasági szakértő állította össze Reagan első választási hadjárata alkalmával, 1980-ban. Eszerint Latin-Amerikában az amerikai politikának egyik legveszedelmesebb ellenfele a katolikus egyház, főleg pedig a fel-

szabadítási teológia. A latin-amerikai kontinensen tehát lehetőség szerint föl kell számolni ezt a teológiai irányzatot.

Ezt világosan kell látnia annak, aki a felszabadítási teológiával foglalkozik: a legélesebb támadások a politikai, hatalmi körökből érnek bennünket. Erre igen jó példa Romero érsek esete. Romero nem tett mást, mint síkraszállt országa szegényeinek ügyéért. Ezért ölték meg. Pedig ő egyáltalán nem vett részt politikai harcokban. Egyszerűen csak az evangéliumot hirdette, Istenről beszélt a szegényeknek. Ez elég volt arra, hogy megöljék. Úgy érzem, igen sok keresztény él ma hozzá hasonló helyzetben. Sokan, akiket – legalábbis eddig – nem ölték meg, de igen súlyos nehézségek között élnek. A szegénység nem szükségszerű végzet, hanem a társadalmi-gazdasági viszonyok következménye. S mihelyt valaki erről kezd beszélni, nehéz helyzetbe kerül. Az én kontinensem ez a napnál is világosabb.

– És hogyan látják mindezt az egyházban? Mennyire egységesek a keresztények a szegények felkarolásában? Oscar Romero, Helder Camara – püspökök, de tudomásom szerint a püspökök álláspontja sem egységes ebben a kérdésben.

– Formálisan egységes állásfoglalás született Medellínben és Pueblában, egész Latin-Amerika számára. Persze nem mindenki egyforma következetességgel száll síkra ennek megvalósításaért. De ez így volt a II. Vatikáni zsinaton is. Született néhány igen jelentős állásfoglalás – de ki merné azt állítani, hogy ezek mind valóra váltak az egész egyház gyakorlatában? Ez természetes emberi folyamat. Formálisan nagyon világos szempontokat fogalmazott meg a zsinat, ahogy Medellín és Puebla is. De ahhoz természetes hosszú időnek kell eltelnie, hogy ezek a szempontok a mindennapi életben is meggyökerezzenek. Türelemmel kell megérlelnünk ezeket a felismeréseket. A szempontjainkat igen világosan és ismételten megfogalmaztuk, írásban is, szóban is, különböző konferenciákon, gyűléseken, sok laikus, pap, püspök jelenlétében. Talán kicsit sovínisztán hangzik, de véleményem szerint a latin-amerikai egyház igen fontos történelmi szakaszban él, talán történelmének legjobb szakaszában. Ez persze nem könnyű szakasz, igen sok nehézséggel, fáradsággal jár, de eleven, dinamikus, keresztény. Medellín egyszerre tartom eredménynek és új kezdetnek. Azt hiszem, a latin-amerikai egyház nagyon sajátos és fontos módot választott az evangélium hirdetésére. Nem szabad persze általánosítanunk, hiszen hatalmas területről és sok országról van szó. Egészében mégis elmondhatjuk, hogy nagyon elevenen él ma itt a kereszténység.

– Fontos történelmi változásokról volt szó. Politikai-társadalmi jellegű változásokra is gondol vagy csupán az egyház belső átalakulására?

– Én elsősorban az egyház életére gondoltam – arra, hogy egyre többen fordulnak érdeklődéssel, segítőkészen a szegények felé. Politikai értelemben igen különbözőek ezek az országok. Az egyház élete viszont csaknem mindenütt igen hatékony és termékeny, pasztorális, liturgikus, lelkiségi szempontból. A lelkiség szerepe növekedett nálunk. Mostanában éppen a spiritualitással foglalkozom, mert ezt alapvetőnek érzem a keresztény életben. Nem illik talán önmagamra hivatkoznom, de a felszabadítási teológia című könyvem a felszabadulás lelkiségéről szól. Itt sok elkötelezett keresztény vallomását idéztem, hiszen a szegények ügyéért harcolók mély lelkiségről tesznek tanúságot. Ez a lelkiség Krisztus követését jelenti, márpedig ez a középpontja a keresztény életnek. Mindezek azt mondatják velem, hogy életbevágóan fontos és igen gazdag óráját éli a latin-amerikai egyház.

Más tekintetben viszont igen fájdalmas, nehéz időszak ez – igen magas árat kell fizetnünk sok mindenért. A legáltalánosabb értelemben vett vértanúság mindennapi valósággá lett Latin-Amerikában. Más földrészeken ezt talán el sem tudják képzelni –

de itt akárhány papot olyanok gyilkoltak meg, akik kereszténynek nevezik magukat. Ez pedig rettenetes. Persze sok parasztot, nőt is megöltek már, de ha csak a papokra gondolok, az utóbbi években legalább ötvenen szenvedtek vértanúságot.

– Latin-Amerikát mindig katolikus kontinensnek mondták, de úgy látszik, évszázadokon át inkább csak a nevében volt az – éppen az óriási paphiány, a babonák keveredése a keresztény hittel mintha a vallásos hit felszínességét bizonyítaná . . .

– Ez kétségtelen. De a kereszténység Európában is egy másfajta, pogány népi vallássosságra épült rá. Ünnepeink nagy része előzőleg pogány ünnep volt. A kereszténység egyik legérdekesebb jelensége, hogy asszimilálni tudja a különböző kultúrákat, sőt az egyes vallási formákat is: megtisztítja őket, és beépíti a maga rendszerébe. Ez Európában is így zajlott le az ötödik században. Ennek a kornak Európájáról is elmondható, hogy a kereszténység keveredett a pogánysággal. Ez természetes tisztulási folyamat. Ugyanez nálunk ma játszódik le.

Említenék azonban egy másik szempontot is. Kontinensünkön óriásiak a szociális igazságtalanságokból eredő ellentétek. Ebben az embertelen helyzetben él a népesség nagy része – s ha ez így van, akkor hogyan nevezhetjük ezt a kontinenst kereszténynek? Ezt a mélységes és igaz kritikát nemcsak keresztényektől lehet hallani, hanem kívülállóktól is. Marxisták is ismételten emlegetik, hogy furcsa kereszténység a miénk: a keresztények öldösik egymást, egyik részük nyomorban él, néhányan pedig elképesztő gazdagságban. Erre az ellenvetésre bizony nagyon nehéz válaszolni. Egyet tehetünk: valóban elkötelezzük magunkat a szegények ügye mellett. A huszadik században ez már hatalmas mozgalommá növekedett. De említhetném a 16. századot is, Bartolomeo de las Casast és a többi misszionáriusokat. Las Casas a 16. században mondta azt, hogy az indiánok idő előtt halnak meg. Igazságtalannak érzem, hogy a helyzet ma sem változott meg: népünk nagy része idő előtt hal meg az éhség, a nyomor következtében. A halállal kell szembenéznünk: hogyan hirdessük ezeknek az embereknek Krisztus feltámadását? Mi az értelme a halálnak? A feltámadás üzenete: a történelemben nem a halálé az utolsó szó, hanem az életé. A felszabadítási teológia az élet üzenetét kívánja hirdetni.

– A felszabadítási teológia írásait olvasva az a benyomásunk támadhat, hogy meglehetősen optimisták. Korábban említette, hogy ez a teológia egyáltalán nem valami optimista korszakban született. De nem megalapozatlan optimizmus-e a minden bajtól való megszabadulást hirdetni, hiszen végül is mindnyájunknak meg kell halnunk? Nem áltatjuk-e az embereket hamis illúziókkal?

– Mi az igazságtalan és korai halálról beszélünk. Optimisták vagyunk, de keresztény alapon. Hitünk alapján mondjuk az embereknek: szeretned kell minden embert, az ellenségedet is. Ez valóban határtalanul optimista követelmény, hiszen a valóság gyakran egészen mást mutat. De hisszük, hogy az ember képes arra, hogy a testvériesség, a szeretet alapján igazságos viszonyokat teremtsen. Erről csakugyan meg vagyunk győződve, de ezt nem nevezném alaptalan optimizmusnak.

– Nyugat-Európa jóléti társadalmi igyekeznek feledtetni az emberrel a szenvedés tényét – teológusok se merik már siralomvölgynek nevezni a földet. Úgy teszünk, mintha képesek lennénk földi paradicsommá változtatni a világot. Más fogalmazásban, de nem ilyesmit hirdetnek itt is?

– Nem, paradicsomról szó sincs. A keresztény ember a földet sohasem képzelheti paradicsomnak. Ellene vagyunk mindannak, ami pokollá változtatja a földi életet, de nem ringatjuk bele magunkat egy tökéletes társadalom illúziójába – ez nyilván képzeltség. A bűn sajnos emberi valóság. A felszabadításnak három dimenzióját külön-

böztetjük meg: az emberi és a társadalmi felszabadítást, meg a bűntől való szabadulást, amelyet Isten kegyelmétől kapunk meg. Ez a három dimenzió azonban ugyanannak a felszabadulásnak hármas aspektusa. Ezt így együtt nem érzem optimistának, hiszen a bűnnel igen komolyan foglalkozunk a teológiánkban.

Némelyik európai teológust éppen azért tartom egyoldalúnak, mert véleményem szerint számításon kívül hagyják a bűn valóságát. A társadalmi igazságosság hiánya is végső soron a bűnből ered. Az okot nemcsak a struktúrákban kell keresnünk, bár nyilván ezek is igen fontosak. De a keresztények meggyőződése szerint a társadalmi igazságtalanságot végső soron az okozza, hogy visszautasítjuk a szeretetet, ez pedig a bűn. S ha ezt számításba vesszük, akkor már nem vélekedhetünk túlságosan optimistán a történelemlről. Éppen ez az egyik pont, ahol Teilhard de Chardint is bíráljuk – hiszen nem veszi eléggé tekintetbe a bűn valóságát. Csakugyan nem feledkezhetünk el a bűnről, a szenvedésről, az embertelenségről. Személy szerint engem nagyon mélyen megrendít a szegények szenvedése. Tavaly egy kis könyvecskét írtam Jóbról. Mert úgy érzem, hogy Jób kérdése a miénk is. Ez pedig: hogyan beszéljünk Istenről a szenvedés színe előtt? Nagyon nagy élmény volt számomra ennek a könyvnek megírása.

A megoldást én az igazságosság és az ingyenesség kapcsolatában látom. Nem kell bizonygatnom: az igazságosságért folytatott küzdelmet alapvetőnek érzem. Ez azonban még kevés. Paradox módon az igazságosság önmagában képes embertelenné is válni. Legmélyebb emberi vágyunk az ingyenes ajándéokra irányul: arra, hogy ingyen szeressenek, feltétel nélkül.

– *Hogyan fogadta a két római megnyilatkozást a felszabadítási teológiáról?*

– Hadd kezdjem azzal, hogy elismerem és fontosnak tartom az egyházi tanítóhivatal tekintélyét. A magiszteriumnak joga van ahhoz, hogy egy-egy teológiai művel vagy szemlélettel kapcsolatban fenntartásai legyenek. Ha engem ér ilyen bírálat, kész vagyok arra, hogy megmagyarázzam, pontosítsam, sőt, ha szükséges, módosítsam a tételeimet. Hozzá kell tennem azt is, hogy ellenem sohasem indult jogi eljárás. Megjegyzéseket kaptam munkáimmal kapcsolatban, de hivatalos eljárásra sohasem került sor. De ha ez bekövetkezett volna, akkor is föltétlenül alávettem volna magam az egyház tanítóhivatalának, hiszen az egyházhoz tartozás mindennél fontosabb számomra. Elsődleges feladatomban nem intellektuális, hanem pasztorális, tehát az egyházon belül végzett munka. S a felszabadítási teológiát művelő mindegyik társam így gondolkodik. Az érveinket persze kifejtjük, a véleményünket elmondjuk, de végső soron elfogadjuk Róma állásfoglalását. Sok liberális teológus Európában nem ért egyet evvel a magatartásunkkal, pedig ez számunkra az egyetlen járható út.

Ami a két instrukciót illeti – nagyon fontos dokumentumnak tartom őket. Hozzá kell azonban tennem, hogy csupán az egyházi tanítóhivatal egyik szervének megállapításait tartalmazza – lehetőségünk nyílik tehát a vitára. Nagyon fontosnak tartom, hogy ennek nyomán szabad eszmecsere alakuljon ki. Hozzátehetném azt is, hogy a dokumentumok igen sok fontos szempontot tartalmaznak, elsősorban a második – ezt sokkal értékesebbnek tartom, mint az elsőt. Nem tudom, ismeri-e Daneels belga bíboros nyilatkozatát – ő tagja a Hittani Kongregációnak. Az első dokumentum után kijelentette: nem ért egyet minden megállapításával. Ha ezt ő kimondhatja, akkor én miért ne? Ezek a nézetkülönbségek hozzátartoznak az egyház normális életéhez. De megismétlem a kiindulópontomat: elfogadom az egyház tanítását. Még azt is elfogadnám, ha hallgatásra szólítanának fel. Amíg azonban ez be nem következik, addig kifejtethetem a nézeteimet, újabb írásokban elmélyíthetem a felszabadítási teológia gondolatvilágát. De a második dokumentum után, különösképpen pedig a pápának a brazil püspökökhöz intézett gyönyörű levele után a kérdést lezárultnak tekinthetjük.

Ebben a levélben a pápa azt írja, hogy a felszabadítási teológiát nemcsak lehetségesnek tartja, hanem fontosnak és szükségesnek is.

Ami a magam személyét illeti, ezek az utóbbi évek igen fájdalmasak voltak számomra, de ugyanakkor igen gazdagok is. Elmélyítették bennem a lelkiséget, megerősítették a hitemet, a reményemet és az egyházhoz tartozásom tudatát. Nem tagadhatom, hogy sok fájdalmat is hoztak, hiszen szeretem az egyházat, az életemet csak benne tudom elképzelni, és fájdalmas élmény, ha nehézségeim támadnak az egyházon belül. Ugyanakkor azonban igen gazdag évek voltak. Sokan kifejezték együttérzésüket és szolidaritásukat. Engem pedig arra készítetett, hogy újraolvassam az írásaimat, és elmélyítsem saját gondolatvilágomat. Egyikünk sem mondhatja magát az igazság egyetlen birtokosának – szükségünk van arra, hogy eszméinket megvitassuk egymással és felülbíráljuk. Tisztában vagyok avval, hogy ez a teológia, mint minden teológia, csupán kísérlet. Erőfeszítésünket tehát tovább kell folytatni.

Befejezésül még egy utolsó szempontot tennék hozzá. Amikor sokan sajnálkoztak rajtam és a meghurcoltatásomat emlegették, mindig ezt válaszoltam nekik: mi ez a fájdalom a nép szenvedéséhez képest? Szégyellném magam, ha a magam életében fájdalomról beszélnék, hiszen mindez eltörpül az övékhez képest. Ezekben az években sokan kitüntettek barátságukkal, és hitet tettek összetartozásunkról. De a nyomorult szegények magányosan szenvednek, hiszen az ő szenvedésük nem feltűnő, nem látványos, nem érdekes a többiek számára. – Meg aztán azért is igaztalannak érezném a szenvedéseket emlegetni, mert az egyházban megtapasztalt örömeiket sokkal nagyobbaknak tartom. Sokkal nagyobb gazdagságot jelent számomra, hogy az egyház tagja lehetek, mint ezek a – végül is – jelentéktelen feszültségek és konfliktusok.

L. L.

ÉLŐ VILÁGEGYHÁZ

JAN JAROSZ

Éhség

Több ezer fiattal együtt engem is Jarocinba vonzott a rock-fesztivál. De nem azért utaztam oda, hogy rock-zenét játszsam, mert ehhez még csak nem is konyítok. Nem lelkesedem azért sem, hogy a zenekarokat hallgassam. Az idén 128-an léptek fel, köztük olyan kellemesen csengő nevéek, mint: „Hirtelen nyavalyatörés”, „Pokol-követség”, „A beton bennszülöttei”, „Merev ázsiai karó”, „Lord Vader”, „Személtáda-filozófia”, „Éjjeli kobra”, „Zárka” vagy „Mocskos villa”.

A rock-eseményekre tizenötezer fiatal utazott ide. A résztvevők közül sokan valóban a nem kommersz rock-zene rajongói. De van, aki kalandvágából érkezik Jarocinba; van, aki kábítószert keres; más azért jön, hogy kipróbálja a közösségbeli létet, a látszólagos szabadságot; van, aki kíváncsi, „milyen is ez itt”? Tizenhetedik alkalommal rendezik meg a fesztivált. Három év óta azonban oblátus atyák is részt vesznek rajta. Elhatároztam, hogy az idén én is csatlakozom hozzájuk. Andrzej Madej és Ryszard Sierański atyák kezdték el a „fesztiváli lelkeskedést”. A kezdet nehéz volt. A rendőrség igazoltatta és kihallgatta őket, sőt a helyi egyházi hatóság is először telefonon fölhívta az oblátusok rendfőnökét Poznańban, hogy meggyőződjön arról, valóban papok-e, és megkapták-e engedélyét erre az „akcióra”. Ennyire furcsa és szokatlan volt, amit csináltak. Idén azután már szaléziánusok és ferencesek is jöttek és klerikusok is Wrocławból, Varsóból és Nysából.

Jelenlétünk célját talán megvilágítja a következő idézet abból a röpcédulából, amit a „mieink” osztogattak: „Mindenekelőtt szívünk és időnk van számodra. Ne érts minket félre! Nem akarunk versenyezni a zenével. Nem akarunk ellene lenni. Együtt akarunk itt lenni veletek, értetek és Jézus Krisztus dicsőségére. Találkozásunkat Máriára, Krisztus és a mi anyánkra bizzuk.”

A Szent György-templom, amely a központban, a pályaudvarra vezető út mellett van, éjjel-nappal nyitva áll. Lameński atya szívesen a rendelkezésünkre bocsátotta. Így hát itt, a városközpontban volt a bázisunk és gyülekezési pontunk nekünk, az evangélium hirdetőinek is. F fiatalok százai jöttek ide, akiket a városban szerteszét kifüggesztett plakátok csábítottak vagy az utcán erre járva kíváncsiságból jöttek be. A papok, klerikusok és fiatalok hosszú órákra megtöltötték a templom melletti kis teret. Tízegynéhány fős csoportok verődtek össze. Mindegyikben két reverenda vagy ferences csuha. Kitartóan vitatkoztak. Megbeszélték a nehéz dogmatikus kérdéseket is. Csodáltam a Jézus-jelvényes embereket, erőfeszítésüket, érveiket.

Mások eközben a templomban imádságot vezettek, vagy a Szent Márton-templom kapujában, a nagy, már messziről látható „Jó, hogy itt vagy” felirat alatt vallási énekeket daloltak gitárkísérettel. Este a fiatalok vallásos filmet nézhettek meg, a gyóntatószékekben pedig találkozhattak a papokkal. Éjszakára sok hajléktalan számára a templom lett az a hely, ahol szundíthattak egyet reggelig. Mindkét templomnál akadt ennivaló is. Az evangélium-hirdető csoportok a rászorulóknak kenyeret és sajtot osztogattak.

Miért utaztam Jarocinba? Talán csak azért, hogy közelebb legyek a fiatalokhoz... Nem túl kevés ez? – kérdezheti valaki. Nagyon is sok! És ha néha még sikerült is tanúsítanom Krisztus evangéliumának igazát!

Az ötlet a gnieźnoi találkozon született meg. Júniusban utaztunk Czerniak püspökhöz: a jarocini plébániák papjai oblátusok, szaléziánusok, ferencesek. A püspök, akit nagyon érdekel Jarocin, maga is pártfogásba vette a kezdeményezést. Azt tanácsolta, hogy jól fel kell készülni a jarocini „ritmus”-ra. E felkészülésben főleg a jarocini fesztivált megelőző vasárnap prédikációját használtuk fel.

Július 27-e – vasárnap. A ferencesek szép, modern templomában mondok szentbeszédet. Nem, nem a punkoknak, csak a Pádúai Szent Antal-egyházközség tagjainak. Úgy látszik, sokukban előítélet él, szomorú tapasztalataik vannak a jarocini fesztivállal kapcsolatban, sok bántódás érte őket az ideutazóktól. Így hát begubóznak, elzárkóznak. De nem mindegyikük. Sokan felajánlják, hogy vendéget fogadnak be, vagy megengedik, hogy a kertjükben sátrat verjenek. Mások néhány zlotyot adnak. Minden szentmisén a szív nyitottságáról beszélek, és arról, hogy Krisztus nem a hosszú imák és istentiszteletek alapján ítél fölöttünk, hanem mindenkit szeretettil cselekedeti alapján mér meg: „Minden, amit e legkisebb testvéreitek egyikéért tettetek...”

Úgy látszik, az emberek meghallgatnak, talán azért, mert ez a probléma személyesen érinti őket. Azt is elmondom, hogy a rossz megítélésével együtt gyakran az embert ítéljük meg. Arra kérem őket, legyenek könyörületesek, ahogy az Isten türelmes és könyörületes velünk. Mi papok, akik Jarocinba jöttünk, kiállunk a fiatalok mellett, ahogy a bibliai Ábrahám alkudozott Istennel Szodomaért és Gomorraért. Gondoljuk meg, hogy mi idősebbek sem vagyunk büntelenekek; sokan e fiatalok közül csonka családból, szétört házasságból származnak, ahol nem ismerték meg a valódi szeretetet; a megbotránkoztató ruhák és furcsára formált frizurák alatt észre kell venni a fiatal szíveket – az őszintéket, nemeseket, a keresőket; ne szakadjunk el tőlük; a mi tanúságtételünkből tudják meg ezek a fiatalok azt, hogy itt Jarocinban igaz keresztények laknak. Elmondom, hogy három év óta már másféle fiatalok is jönnek ide papokkal. Ezeket nem a rock vonzza, hanem kortársaik ezrei, akikkel a hitről, Jézusról akarnak beszélgetni. Együtt szeretnének énekelni, imádkozni.

Az evangélium-hirdető csoport fiatal „apostolai” – akárcsak kortársaik – egész Lengyelországból jöttek ide, a fesztiválra. Sokan valamelyik egyházi újító mozgalomhoz tartoznak, de vannak „függetlenek” is közöttük. A hitoktató termecskékben, melyeket a ferences atyák ajánlottak fel, alig fér el a 130 személy. A jelenlévők nagy része most először van itt. Tízegynéhányan harmadszor. Nekik már megvan a maguk tapasztalata és véleménye. Higgadtabban tekintenek arra, amit csinálnak. Számolnak a nehézségekkel.

Jarocinban a ferences atyáknál lakunk. A kolostor félreeső helyen áll. Negyedóráig tart az út a piac és templomunkig. Reverendában megyek keresztrel, a teljes oblatusi öltözetben. Útközben találkozom Grzegorzsal és Jadwigával. Azért jöttem ide, hogy szemügyre vegyék, mi történik. Így hát együtt járunk a városban. Mindenütt a szentmiséről, a Szent György-templomban rendezett találkozóról és filmvetítésekről tájékoztató plakátokkal találkozunk. Bemegyünk. Énekszó hallatszik. Beülök a gyónatószékebe és várok. Egyelőre senki. De sok tizenéves jön-megy. Állandó a mozgás, járkálás. És ez így van mindennap. Furcsán néznek ki ruhájukban, a hőségben viselt bőrkabátban, vagy éppen rövid nadrágban. Keresztet vetnek, esetlenül térdelnek le. Gitárszó hallatszik. A Kędzierzynből érkezett Piotr és Ewa énekelnek: „*Térdeljetek velünk, kik itt beléptek*”.

Az egyik szentmise után néhányan elmegyünk a stadionba. Megjelenésünk érdeklődést kelt. Néha még a pázsiton, a fák alatt fekvők is felemelik fejüket, félbeszakítják szendergésüket. Valaki a szentmise idejét kérdezi, érdeklődnek a filmről, amelyet ma este vetítünk.

Ha a lengyel templomokban a nők vannak többségben, akkor a mi fesztiváli plébániánkon inkább a férfiak, pontosabban mondva a fiúk. Ők alkotják a szentmisék vagy más találkozók résztvevőinek nyolcvan százalékát. A legfontosabb pillanat számunkra mindennap az áldozás volt, délután két órakor. Erre az időre felfüggesztettünk minden beszélgetést, éneklést, könyveladást, kenyér- és sajtosztást. „Gyertek be – hívta őket szócsövön keresztül Tadeusz atya – most Krisztus ad kenyeret az örök életre!” És bejöttek. És magukhoz vették a Kenyeret.

A fesztivál második napján a szaléziánus Józef atya tart prédikációt és szentmisét. Nyugodt basszushangján beszél. Az emberek figyelnek. Ezt érezni lehet. Csönd van. A szentbeszéd végén ezt mondja: „Olyan helyen vagy, olyan városban, ahol jelen van a Sátán. De Jézus Krisztus urunk hatalma is. Ámen.” A hívők imája után kijön Marian atya és így beszél: „Legyünk testvéreink számára olyanok, mint Márta, legyünk nekik a kenyeret nyújtó tenyér... osszuk meg pénzünket...” A templom ezt éneкли: „Szükségem van rád, Krisztus, hogy szeresselek.” Az ének magával ragad. Az emberek

öt percen keresztül énekeltek a ritmusra tapsolva. A refrén fogott meg legjobban: „Ne vesd meg az embert, habár más a bőre.” Milyen hangsúlyt kapnak ezek a szavak a fiatalok körében, akik több csoportra oszlanak: punkok, hippik, „skinek” (az angol „skinhead” után), satanisták és azok, akik egyik „kollektívával” sem azonosulnak. Az áldozati ajándékokat „Black Sabbath” feliratos ingbe és bőrbe öltözött emberek hozzák. Kenyeret, bort, virágokat és pénzzel tele kalapot. Ezen a pénzen kenyeret vettünk, amit az amerikai sajtóval együtt a fesztivál végéig szétosztogattunk.

A soron következő misét szerdán négy pap celebrálta. Közöttük Andrzej Szapak atya. „Tartsunk párbeszédés misét” – javasolta a sekrestyében. Szívesen beleegyezünk. A templomban sok az ember. Elkezdődik a prédikáció. Andrzej atya az áldozásról – azonosulásról beszél, majd felajánlja a mikrofont a templomban levőknek. Jop atya tesz hozzá néhány szót. Én pedig arról a vágyról beszélek, amelyet mindegyikünk érez, hogy önmaga tudjon lenni. „Ezért kellene hát a maszkok, amit mindenki hord, sőt másokra is rárak. De Krisztus előtt nem kell tettetned, játszani. Mert Ő olyanok fogad el, amilyen vagy.” A fiatalok is kézbe veszik a mikrofont, láthatólag felbátorodnak. Egy poznańi fiú azt mondja, hogy ő maga nem érzi, hogy szüksége lenne Istenre. Valaki átveszi tőle a mikrofont és elmondja, hogy Isten segítségével kimászott a narkózásból, és most hisz. Ekkor feláll Szapak atya: „Emberek! Vessétek le a maszkot, és őszintén, szívből mondjátok meg, ki nem érzi közületek, hogy szüksége van Istenre? Az emelje fel a kezét!” Valahol oldalt rögtön felemelkedik egy kéz, majd a harmadik... ötödik... Andrzej atya felállva hangosan számol: 11, 12, 13 és egyre lassabban 21-ig. Ennyi. A templomban viszont a szentmisén körülbelül 300-an voltak, talán többen. A homília – egyébként nehéz ezt a fajta eszmecserét egyszerűen homíliának hívni – megindította a szíveket. Feltételezem, hogy nem volt senki a templomban, aki ebben a pillanatban közömbös maradt volna. Mindenkinek el kellett döntenie, hogy melyik oldalon áll.

A szentmise után Marek Kotański (a Monarból) szólt néhány szót az emberekhez. Elmondta, hogy hívő, hogy központjaiban nem tiltják a vallási gyakorlatot, és hogy ő maga meg van győződve arról, hogy az Istenben való hit nagy segítség a narkomániából való szabaduláshoz. Kézen fogtuk egymást, papok, klerikusok, hívők, Kotański, és együtt elénekeltek a „Léleekben egyesüljete”-et:

*„Együtt akarunk dolgozni, egybe akarjuk kötni fáradtságunkat,
Hogy ne veszítsük el méltóságunkat, amivel Isten megajándékozott minket,
Hogy megőrizzük az ember lelkét, hogy megőrizzük saját lelkünket,
Hogy az ember megőrizze méltóságát.”*

Hogy az ember megőrizze méltóságát! Annyira fontos ez itt, Jarocinban mindenkinek. Ezért imádkozunk. Lehet, hogy ezért jöttem ide?

Minden mise különös volt, főként az, amelyet a halott zenészekért tartottunk. Ez vonzotta a legtöbb résztvevőt, körülbelül 600 embert. Tadeusz szaléziánus atya celebrálta. Ma nem volt közös éneklés. Kizárólag orgonamuzsika; talán erre is szükségük van az embereknek, hogy egy kicsit kitisztuljanak, egy pillanatra átadják magukat az elmélkedésnek. A szentmise bevezetésében Tadeusz atya felsorolta a zenészeket, akik elmentek. Néhány nevet megjegyeztem: John Lennon, Krzysztof Klenczon, Louis Armstrong, Anna Jantar, Janis Joplin, Waclaw Kisielowski. Jimmi Hendrix, Elvis Presley... Lelkük, sok társukéval együtt, újra visszatért Teremtőjükhöz. Az emberek azért imádkoztak, hogy a dalok szövege szép legyen; a satanista csoportért, akik szövegeikben a rosszat, az erőszakot, az agressziót hirdetik: „hogy a zene ne legyen bálvány” – kiabálta valaki a templomban. És tovább: a fesztivál szervezőiért, hogy az ifjúság valódi javát akarják; hogy Zbyszek ne kábítózzon többé stb.

Sokan áldoztak. Ez örömet okozott nekünk, papoknak. Ugyanúgy, ahogy örültünk a gyónók nagy számának is. Felejthetetlenek voltak. Hajnali kettőkor-háromkor valószínű megterések történtek. Talán ez az egyetlen látható eredménye ittlétünknek: – „Gyertek, az áldozat teljesítetett!” Vége van a misének, amin csatlakoztunk az Urunk dicsőségét zengő muzikusok mennyei zenekarához. Taps – a hála emberi gesztusa, köszönet a szép orgonamuzikáért.

A fesztiválon hívóink 15–18 évesek. Idősebbeket ritkán látni. A fiatalok túlnyomó többsége „normális”. Idén már a ruhák és frizurák sem voltak annyira kihívóak és megbotránkoztatóak, ha eltekintünk azoktól, akiknek kabátjára hátul „fejjel lefelé álló” kereszt volt varrva. Mintha kevesebb lenne a „flanc”, kevesebb a póz és több a természetesség. Úgy tűnik, hogy már múlik a soros divat, de a fiatalok ugyanazok maradtak. Ebben a meggyőződésemben megerősítettek a „kiskorúak” gyónásai. Érettek, őszinték és autentikusak voltak. Éppen Jarocinban jut eszembe oblatusi Alkotmányunk és Szabályzatunk azon része, mely azt mondja, hogy az oblatások hagyják magukat evangelizálni azok által, akikhez küldték őket, és akik képesek erre a maguk módján. A fesztivál megmutatta nekem, hogy ezek közül a fiatalok közül milyen sok evangelizált engem. Hozzjárultak, hogy egészen új nézőpontból jutott el hozzám az evangélium, amit ügyetlenül próbálok hirdetni.

Ülünk a fűvön egy tizennyolc éves katowicei fiúval. Gyorsan egymásra találunk. Abból az egyházközségből jött, ahol két évig káplánként dolgoztam. „Kérem, atyám, engem a punkság már untat, akár ez az egész flanc. Szeretnék meggyónni, de a fesztivál végén.” „Kinősz belőle, mint a szűk cipőből” – mondom. „Talán igen.” „Akkor válts cipőt!” A hittanórákat általános iskolás korában hagyta abba. A pap kidobta, mert – így mondta – buta kérdéseket tett fel. Nem ment el többször. Az apja rendőr, az anyja az ügyészségen dolgozik. Eleinte ellenkeztek, de most már belenyugodtak abba, hogy gyermekük punk, szemét. De van esélye. Ha meg akarná változtatni életét, szülei rögtön megvennék neki azt, amire szüksége lehet egy fiatalnak az önálló élet megkezdéséhez: házat, autót... A fesztivál utolsó napján találkoztunk. Elégedett volt, mosolygott. „Atyám, meggyóntam!” „Isten legyen veled, testvérem” – feleltem.

Az utolsó mise után az emberek megint odajönnek a mikrofonhoz. Magukról beszélnek. Tanúságot tesznek.

A templom melletti téren állok. Ők maguk jönnek oda hozzám, megállnak, tréfálkoznak. Egy feketébe öltözött fiú. „Közülük” való. A fülében valami függő-félét hord – egy láncon kis, fejjel lefelé fordított kereszt. Azt mondja magáról, hogy satanista, és a Sátán az ő ura. Valamiféle feketemiséken vesz részt a temetőkben. És mindezt olyan komolyan meséli, hogy egyszerre borsózni kezd a hátam: mindez bizony kegyetlenül szomorú.

Nem szeretem az erőszakkal való boldogítást. Jobban szeretem a krisztusi „hogya akarsz”-ot. Ha ma még nem készültél fel – nem baj. Talán egy, talán két év múlva... Talán eszedbe jutnak a jarocini napok. Még nálad van a röpcédula, „Jarocin '86” felirattal. Olvass el belőle újra néhány mondatot. Ezt a részt: „Keresel valamit, vágyol valamire, tévelyegsz... Tudod-e, hogy ez az éhség a szíved mélyén a szeretet éhsége? Semmi sem csillapíthatja ezt az éhséget: sem az alkohol, sem a kábítószer, sem a szex... Annyi barátod esett már áldozatul ezeknek a csapdáknak. Még a rook-zene, amit itt öt éjszakán át hallgathatsz, sem hoz nyugalmat és boldogságot neked. Van Valaki, aki ismeri ezt az átható éhséget a szíved mélyén. Jézusnak hívják.” Nem lehet hát a zene bálvány... *(Powściągliwość i praca, 1986. december, XXXVII. évf., 425. sz.)*

Kende Ágnes fordítása

GERÉBY GYÖRGY

Ars contemplativa

*Laeti bibamus sobriam ebrietatem spiritus
Igyuk gyönyörrel a szellem józan mámorát
Ambrosius*

A hagyománnyal összhangban a középkori glossza a filozófiát szemlélődő művészetként határozza meg. E meghatározás eredetét és értelmét Jamblichos így magyarázza Püthagorasz életéről írván: „Először ő nevezte magát filozófusnak, de ezt nem azért tette, hogy új szót találjon ki, hanem hogy egy elnevezendő dolgot alkalmasan kifejezen. Azt mondta ugyanis, hogy az, ahogy az emberek belépnek az életbe, az ünnepi gyülekezetbe érkezők tömegéhez hasonlít. Ott is tudniillik mindenfelől verődnek össze a népek, ki-ki a saját céljáért érkeve. Van, aki pénzért jött ide, hogy haszonnal adjon túl az áruján, a másik meg dicsőségért, hogy a teste erejét mutogassa. Van azonban egy harmadik fajta is, a legszabadabb, amelyik a város, a kézművesek szép portékája, no meg a nagyszerű tettek és szavak kedvéért jött, mindazoknak a dolgoknak a látványáért, amelyeket az ünnepi gyülekezetben szoktak bemutatni. Így gyűlnek össze az életben is a különféle dolgokban forgolódo emberek. Egyesek vagyonna és gyönyörre sóvárognak, másokat a hatalom és a vezérkedés vágya, a hírért való boldond versengés tart hatalmában. A legtisztább jelleműek viszont azok az emberek, akiket a legszebb dolgok szemlélete ragad meg – s ezt az embert nevezte Püthagorasz filozófusnak, azaz bölcsességszeretőnek. Mert szép dolog az ég teljességének szemlélete s az eget befutó csillagoké, ha valaki átlátja a rendet, ahogy az Elsőtől és az ésszel felfoghatótól ilyen. Püthagorasz szerint ugyanis mindezek harmóniába illeszkednek és alkalmasan összerendéztenek. A bölcsesség pedig valamiféle legigazibb tudás, amely a legelső, szép, isteni, vegyítetlen, örökké egyforma és ugyanúgy viselkedő dolgokkal foglalkozik. Minden más dolgot is az ezekből való részesedés alapján mondunk szépségnek. A filozófia pedig az efféle szemléletre irányuló törekvés, amelynek szép stúdiumát Püthagorasz az emberek megjavítására alkotta meg.”

Mára azonban annak, aki Püthagorasz, Szolón vagy a többi bölcsességszerető nyomán erre a szabad, gondolkodó emberhez leginkább illő tevékenységre a fenti útmutatás alapján adná a fejét, immár nemcsak trák szolgálólányok nevetésével (aki a csillagok szemlélését a lábai elé kerülő gödrök figyelésével szemben előnyben részesítő Thalészt kacagta ki), Kalliklészek kirohanásaival (aki – Platón Gorgiaszában – a filozófiát felnőtt és komoly emberhez nem méltó tevékenységnek tartotta, mivel élehetlenségre nevel), vagy a köz véleményétől gyanúsán különállónak kijáró koncepciók politikai váddal kell számolnia (mint Szókratésznek), hanem olyan, magukat filozófiainak tartó ellenvéleményekkel is, amelyek a filozófiának éppen ezt a meghatározását utasítják el.

Az első ezek közül a „praxisfilozófia”, amelynek téziséit így tanultuk: „A filozófusok a világot csak különbözőképpen értelmezték; hátra van a megváltoztatása”, s amelynek szokásos értelmezését a kurrens fordítás fejezi ki pontosan: „...”; a feladat az, hogy

megváltoztassuk.” Hiszen a filozófust mindközönségesen a gondolkodónak szoktuk tekinteni, s mi sem természetesebb, mint hogy „a gyakorlatban kell az embernek gondolkodása igazságát, vagyis valóságát és hatalmát, evilágiságát bebizonyítania. Az olyan gondolkodás valóságáról vagy nem-valóságáról folytatott vita, amely el van szigetelve a gyakorlattól – tisztára skolasztikus kérdés.”

Nos, amióta Faustus doktor elmélkedései végére és szép új korunk elejére odaírta, hogy „Kezdetben volt a tett.”, e tézist sokkal többen ismerik el, mint ahányan vallják. Mert nemcsak azok ismerik el, akik a hasznosság és eredményesség mindenre kiterjesztett követelménye miatt már az Eukleidész-től is rézgarast érdemelőkkel egy húr-on pendülve az általános tevékenységi láz előtt a praxisfilozófia fából vaskarikájával hódolnak, hanem valójában mindazok, akik, bár rokonszenvezenek a filozófia hagyományos eszméjével, filozófiainak ismerik el e tézist, lemondván a régiek módszereiről, amely ezekkel a kérdésekkel kezdődik: Mi az állítás értelme? Igaz-e az állítás?

Mert vizsgáljuk csak meg az idézett tézist e két kérdés segítségével, kezdve azzal a részével, hogy „a feladat az, hogy *megváltoztassuk*” (mármint a világot).

Először is: Mit jelentsen ez a feladat? Hiszen a világot így „totalitásában” egyként alkotja a gazdasági csőd, a Püthagorasz-tétel, a Tejútrendszer, történelmünk zivataros századai, a Gellérthegy, a nyári tölgyerdők hajnali lehelete . . . – és hol állunk meg a felsorolással?

De ha rendelkezni is a teljes világ hiánytalan katalógusával, vajon a változtatás egyszerre történjék vagy részletekben? S ha a világ egyszerre történő megváltoztatása nem tűnik kivihetőnek, vajon a részbeni több lehetőséggel kecsegtet-e? Hiszen fogalmazzuk csak át a tézist a világ megváltoztatásának egy részfeladatára: „a biológusok az életet eddig csak különbözőképpen értelmezték, a feladat az, hogy megváltoztassuk” . . .! Vagy mondjuk egy másik esetre: „A fizikusok a gravitációt eddig csak különbözőképpen értelmezték, a feladat az, hogy megváltoztassuk” . . .

Mármost ezekből a példákból látható, hogy a változtatás meglehetősen összetett feladatnak tűnik. Amíg a gazdasági csőddel szemben esetleg lehetnek esélyeink, s ugyan nem kis fáradsággal, de talán a Gellérthegyből is csinálhatunk Matterhornt, vagy ahogy történelmünk viaszorrát is láttuk már tetszés szerint hajlítgatni, addig a halandóságunk vagy a Püthagorasz-tétel megváltoztatására tett kísérleteinken aligha olthatatlan kacagásra nem fakadnának a nemmúló örök istenek.

De miért kell egyáltalán a világot megváltoztatni? Mert rossz? Talán elromlott benne valami? S az egész en bloc hibás, vagy csak valamely része? S egyáltalán: honnét tudjuk, hogy tényleg rosszabb ez a világ, s nem esetleg már olyan – vagy netalán még jobb is? –, mint amilyenek elvileg lennie kellene? Aztán: elő akarunk állítani egy még soha nem létezett állapotot, vagy pedig helyre akarunk állítani egy már létezett állapotot? Ha újat: ennek jogosságát, esetleges egyedüli jogosságát mi igazolja? Ha régit: melyiket a múlt lehetséges állapotai közül és miért épp azt? S végül a téziséből az sem derül ki, hogy vajon állandóan kell-e változtatni, vagy csak bizonyos pillanatban és körülmények között? (Gondoljunk csak a „permanens forradalom” elméletére.)

Aztán ha már mindenáron változtatni akarunk valamit a világon, vajon nem volna-e szerényebb és illőbb inkább ott nekifognom, ahonnet ez a változtatni akarás indul, s aki maga is része ennek a megváltoztatandó világnak, nevezetesen magammal? Nem mintha ez olyan egyszerű volna. Hiszen el tudom-e egyáltalán magamról dönteni, hogy „nem valami szörnyeteg vagyok-e, aki Typhonnál is bonyolódottabb és tűzokádóbb, vagy pedig szelídebb és egyszerűbb lény, amely természettől valami isteni és elvakultságtól mentes osztályrészhez jutott”? (Platón, Phaidrosz.)

Márpedig ezen az úton hamarost eljuthatnánk az „Ismerd meg önmagad!” egy másik, elhanyagolt értelmezéséhez, amely a nagyszabású változtatni akarással szemben

nem valamiféle homályos felszólítást rejt, hanem metsző és brutális rendreutasítást. Igen, egy napot élő földi halandók vagyunk, akiknek, mint ezt a szilén Mídász királynak odavágja, jobb meg sem születni, de ha már megszülettek, mielőbb meghalni . . .

A kérdések nem triviálisak, így az *onus probandi*, a bizonyítás terhe a változtatni akarókon van. Azaz, ha nem véletlenül állítják éppen ezt a tézist (és nem az ellenkezőjét), akkor ezt nyilván valamiféle felismerés vagy gondolatmenet alapján teszik, amiért is igaznak tartják. Márpedig valamit akkor tekintünk igaznak, ha az, amiről azt mondjuk, hogy úgy van, tényleg úgy is van, s akkor hamisnak, ha nem úgy van. A világot akkor kell megváltoztatni, ha tényleg meg kell változtatni. Ehhez pedig a dolgok, mindközönségesen a világ állásáról is tudnom kell valamit, a világot tehát értelmezni kell.

Erre azt lehetne mondani, hogy a világ értelmezésével nincs is baj, csakhogy a fölismert igazságot meg kell valósítani, mert csak ez bizonyítja a gondolat igazságát, azaz életrevalóságát és hatalmát. Eltekintve attól, hogy ez a gondolat jól ismert érvekhez kapcsolódik, nevezetesen, hogy az erősebbé az igazság (mert ha az a gondolat az igaz, amely megvalósul, akkor ez nyilván függ a megvalósítók mindenkori hatalmi helyzetétől), ez a gondolat megint nem egészen világos. Mit jelentsen például a megvalósítás igénye a filozófia olyan részeivel, műveivel szemben, mint Arisztotelész *Metafizikája*, Plótinosz *Enneászai*, Ockham *Summa totius logicae*ja vagy Heidegger *Sein und Zeit*je? S ha nem valósíthatók meg, attól kevésbé igazak?

A „megvalósítás” nem egyértelmű elvárás. A Püthagorasz-tétel megvalósítható-e, vagy sem? A filozófiai okoskodással szemben gyakran mesélt anekdota, hogy Zénónnak a mozgás lehetetlenségét bizonyító apóriája hallatán Diogenész föl pattant és némán föl-alá kezdett sétálni. A történethez azonban a folytatás is hozzátartozik: az, hogy az ekkor zajos tetszésnyilvánításra fakadó tanítványát ugyanilyen határozottsággal vágta szájon. Így hozva a magáról megfélemedezett ifjú tudomására, hogy egy logikai érv cáfolata csak hibájának kimutatása, azaz egy másik érv révén lehetséges. Az elméleti tudományokban, sajnos, az érvelés a gondolat próbaköve, nem a gyakorlat.

Úgy tűnik tehát, hogy ha a gondolkodással szemben a gyakorlat próbáját valamiféle általános követelményként támasztjuk, könnyen neveltségessé válhatunk. A filozófiát, amely hagyományosan a kat' exokhén gondolkodás, nem lehet a szakácsmesterséggel vagy akár a mérnöki tudományokkal, a (bármilyen bonyolult) használati eszközöket megvalósító mesterségekkel együtt elbírálni.

Ezzel tehát át is térhetünk a hagyomány második kérdésének megválaszolására. A tézis sem nem igaz, sem nem hamis: ugyanis ilyen formájában legalább annyira értelmetlen, mint amennyire hangzatos. Ennek oka pedig két fontos csúsztatás: a tézis világról és filozófusokról beszél, miközben „filozófusokon” politikusokat és közigazdászokat, ha tetszik, *társadalommal* foglalkozó tudományokat, „világon” pedig társadalmat és politikai berendezkedést ért. A „világ megváltoztatása” tehát egy társadalmi berendezkedés átalakítását jelenti.

Ez azonban, a mindennapi politikában való sürgés-forgás, a filozófus természettel nehezen fér össze, amit a külvilág sokkal jobban tud, mint a gyakorlatra felszólító téziseket rossz filozófiája miatt lelkiismeret-furdalásában prédikáló akárhány filozófus. „Nem véletlen, hogy az emberek Anaxagorászt, Thálészt meg a hozzájuk hasonló férfiakat bölcsnek tartják ugyan, de okosoknak nem, mert látják róluk, hogy a maguk hasznát nem ismerik, és általában az a vélemény róluk, hogy nagyszerű, csodálatos, nehezen felfogható és emberfeletti dolgokat tudnak ugyan, de ezek mind haszontalanok, mert nem az emberi javakra irányulnak.”

Szókratész bölcsessége természete szerint különbözik Alkibiádész okosságától. Ez az okosság, amely a cselekvésre termett emberek sajátja, erénye és szükséglete, olyan dolgokra irányul, amelyek másképp is lehetnek. Az itteni ismeretek leginkább a ta-

paszlatatra és a valószínű vagy éppen szofisztikus érvekre épülnek. (Jól tudjuk, hogy a politikai érvek és döntések a szigorú érvelés legenyhébb feltételeinek is csak véletlenül szoktak eleget tenni.) Bár az emberre vonatkozó tudományok közül valóban a politika a legtökéletesebb, s a helyes politikai döntések, az igazságosság megvalósítása a legfontosabb a cselekedetek között – azt már legkevésbé sem állíthatjuk, hogy az ember lenne a világon a legtökéletesebb. Azt mondja ugyanis a Filozófus, hogy nyilvánvalóan a tudomány legtökéletesebb formájának tartjuk a bölcsességet. A bölcsnek tehát nem csupán a kiinduló elvekből folyó tényeket kell ismernie, hanem tudnia kell a legfőbb dolgok tekintetében is, hogy mi az igazság. A bölcsesség tehát belátással párosult tudományos megismerés, a legbecesebb dolgokra vonatkozó tudomány, amely mindent betetőz. Ha valaki az államtudományt vagy az okosságot tartaná a legértékesebbnek, ez érthetetlen volna, hiszen a világon levő dolgok közül nem éppen az ember a legtökéletesebb. [Ariszt. Nik. Eth. 1141a] (Ha csak a „civilizált” emberiség által a 20. században elkövetett barbár gaztettekre gondolunk, talán akkor sem ártana újra megvizsgálni azt a reneszánsz vívmányaként elkönyvelt fényes „emberi méltóságot” meg a „bennünk levő erkölcsi törvényt” . . .) Platón is azt mondja, hogy egy embert sem tarthatunk többre az igazságnál. [Állam, 595c] Igaz ugyan, hogy „az ember valamennyi élőlény közül a legkiválóbb, de van sok más, az embernél istenibb valóság is, például – hogy csak a legszembeszökőbbeket említsük – azok, amelyekből a csillagos ég áll.” [Ariszt. i. m. 1141b] Ami annyit jelent, hogy a világ rendjét szemlélő filozófus nem tekinthet másképp a változó világhoz tartozó emberre, mint az örökkévalóság szemszögéből. A Filozófus e józan önismeretének fényében érhető tetten az újkor igazából *ptolemaioszi* fordulata: az antik filozófusok számára elképzelhetetlen volt, hogy minden a változó dolgok világához tartozó *Ember*, a *személyiség* vagy az *én* körül forogjon a filozófiában.

A filozófusok tehát foglalkozásuknak megfelelően is más célra törnek és más módszerekkel, mint a gyakorlati vagy a gyönyörhajhász életet élők. Jogosan tekintik hát érvénytelennek magukra a piacoló életre való felszólítást, éppúgy, mint egy sakkozó a vízilabdaedző taktikai utasításait. Tevékenységüknek, a bizonyításokban, az első elvekben, az igazságban való elmélyülésnek a jogosságát az támogatja, hogy „ami valamely lénynek természetből fogva a leglényegesebb tulajdonsága, az számára a legértékesebb és a leggyönyörűsebb. Ez pedig az ember számára az ésszerű élet, hiszen ez teszi leginkább emberré az embert. Ezért hát ez az élet a legboldogabb is.” [Ar. NE. 1141b.]

S a bölcsesség tanulmányozásának, ahogy azt Aquinói Szent Tamás megjegyzi, éppen ezért az a kiváltsága, hogy munkájában előrehaladva egyre inkább megelőlszik önmagával. Amíg ugyanis a világi tevékenységekben az ember sokak segítségére rászorul, a bölcsesség szemléletében annál eredményesebb valaki, minél inkább egyedül marad önmagával. (Platón sem mondja másképp: a filozófia a léleknek önmagával való beszélgetése.) Ezért hát, ha mégis megváltoztatna valamit a filozófia, az csak a vele foglalkozó ember lehet.

Van persze a fenti megfontolásokkal szemben egy másik lehetőség is: ha a világ értelmezése egyáltalán nem fontos, el is vethetjük ezeket a „skolasztikus kérdéseket”, mint az utolsó csatájára készülő Macbeth: „. . . Hej, doktor, vizsgálj az ország / vizeletét, s kúrálj ki a baját . . .” (Szabó L. ford.) De ekkor jól kell tudnunk, hogy ezzel immár teljesen a vészbannyák kénye-kedvére adtuk magunkat. Akik csak erre vártak . . .

A második ellenvéleményt az egymást filozófiailag mélységesen megvető Carnap és Heidegger furcsamód mégis egybeeső tanulmánycímeivel jellemezhetnénk: A metafizika felszámolása.

Fentebb már említettük, hogy a filozófia hagyományosan a kozmosz rendjének, a legmagasabb szükségszerűséggel mozgó örök dolgok ésszerűségének szemléletében határozta meg célját. Ezen isteni dolgok látványának a mámora volt az, amiért „Anaxagorász is valakinek, aki effajta dolgokon töprengett, és megkérdezte tőle: miért választanád az ember inkább azt, hogy megszülessék, mint hogy ne szülessék meg, így válaszolt: Azért, hogy szemlélhesse az égboltot, és az egész világmindenség rendjét.”

De nemcsak a görögök érezték meg az értelmes vizsgálódásban a halandók számára megnyíló mámort. Claudiusz Ptolemaiosz epigrammáját még Tycho Brache és Kepler is annak idején versenyben fordította:

„Jól tudom: egy napon élek s meghalok. Ám ha a szféták
ésszerű rendre futó csillagait figyelem
már elhagyta a lábam a földet s Zeusz maga mellett
isteneink italát, ambrosziát iszom én.”

Anthol. IX. 577

A két csillagász a prágai udvarban a 17. század elején még nyilván tudta, hogy az ember *theórosz* (amelyben mindig mindenki a *theosz*-t hallotta egészen a modern nyelvtudományig), azaz az isteni színjáték, a világ rendjének és szépségének hivatalos szemlélője – már legalábbis ha fizikus, matematikus vagy történetesen filozófus. (Hiszen a csillagászat és a fizika is bölcsességek, amelyek a szemlélődő [theorétikus] tudományok közé tartoznak, de tudomány – hagyományosan – a filozófia is, hiszen a többi tudomány előfeltevéseivel szigorú módszerrel foglalkozik.)

Amíg tehát ezt a rendet csak a hozzá méltó tudománnyal lehet vizsgálni, addig furcsamód ugyanez a tudomány a görögök számára nemcsak rendet *tesz*, de a meglévő díszes rendet *látatva*, átsejleni engedti az Egyetlent, aki *panton epekeína* (mindeneken túl van). Valóban, Newton és kortársai számára is magától értetődő volt, hogy fizikájukat filozófiai és teológiai következményeik szempontjából is megvizsgálják. Mára azonban például Fred Hoyle és Steven Weinberg már nem versengenek egykori csillagász kollégájuk epigrammájának lefordításában, hanem nagylelkűen átengedik azt a filológusoknak.

Az újabb kor tudományainak ugyanis a filozófia már *de facto* nem királynője. Módszertanilag és eredményességben a fizikán túli tudomány (a *metafizika*) immár messze a fizikán innen van. A szigorú matematikai háttérre épülő új tudományok a régiekkel szemben beláthatatlan fölényben vannak. Az új technikák mérhetetlenül többet tudnak. Erre a kihívásra a filozófia, amelyre kétségkívül igaz az az érdekes tény, hogy nincsenek egymásra épülő „eredményei” (ahogy minden valamirevaló tudományban az elődök időtálló tudása magától értetődően épül be az utódok tan-könyveibe), tulajdonképpen kétféle módon válaszolt. Az egyik válasz a kihívást elutasította, s a filozófia az esztétikába, költészetbe, etikába, esetleg filozófiatörténetbe, illetve a történet- és társadalomtudomány területére vonult vissza, amivel a klasszikus filozófia diszkurzivitási, érvelési igényét gyakorlatilag feladta.

A másik válasz a tudományba való bevonulás volt. A megismételhető kísérletek matematikai leírásával a tudományos paradigmát megalapító fizika objektív tudást kínál, ami annyit jelent, hogy a tapasztalat szubjektumára való hivatkozást ki lehet iktatni a világ leírásából. E paradigma eredményességén felbuzdulva a filozófia is kiiktatta a nem objektív tudásformákhoz való kötődését, tevékenységi körét olyan szűk és specializált témákra szorítva, mint a logika, a természetes nyelvek szemantikai analízise, agy-tudat probléma, valószínűségi elméletek etc. Az új filozófia az egyes területek fogalmait pretudományos elemzésének vállalásával a tudományok szolgálóleányának kulturálisan izolált helyzetébe húzódott vissza, s ezt a hagyományos filozófiának téves és fárasztó hiábavalóságok gyűjteményeként való diszkreditálásával vélte igazolhatni. Például így Wittgenstein:

„A legtöbb probléma és állítás, amelyet filozófiai tárgyban írtak, nem hamis, hanem értelmetlen. Éppen ezért ilyesféle kérdéseket egyáltalán nem tudunk megválaszolni, hanem csak az értelmetlenségüket tudjuk megállapítani.” „Mi a szavakat metafizikai használatukból mindennapi használatukra vezetjük vissza.” (Untersuchungen, 116.) „Minden filozófia nyelvkritika.” (Tractatus 4.0031)

Az effajta mottókra és a modern logikai apparátusra épülő analitikus filozófia aztán megpróbálta az összes hagyományos filozófiai *problémát* is kikritizálni a világból. Ockham borotváját arra is felhasználva, amire ő ezt sohasem szánta, tisztába tette a nem fizikai (nem kézzelfogható) létezőket: ilyenek pedig nincsenek. Egyfajta dolgot tekint létezőnek: az asztalt és társait. (Elemi részek is azért léteznek, mert meghosszabbított szemünkkel látjuk őket.) Lassanként aztán a hagyományos filozófiát művelők is átvették az akadémiai tudományos nagyüzem nyomása alatt a pszeudotudományosság vaskos babonakollekcióját és a szigorúság látszatát keltő sajátosan affektált zsargont – jóllehet a tudomány vastagja az analitikus filozófusok kompetenciáján is messze túl van.

Végeredményben tehát az egyik oldalon az alkotó tudósok számára érdektelen fogalmi analízist találunk csak magasan képzett beavatottak számára – a másikon pedig banalitásokat szigorúan tudományosra álcázva. (Például a „lehetséges világok” zsargonjának bevonulása az irodalomtudományba.)

Közben a hagyomány egyre érthetlenebb. Az, hogy a világ rendjében van valami isteni, hogy valami tökéletes vagy hogy szép, jó, hogy valami igaz, sőt, maga a bölcsesség kifejezése is értelmetlen. Udvarias, korrekt, saját és mások jogait is (saját érdekében) tisztelő, az ésszerű technikára épülő jóléti államok változatos áldásait adófizető állampolgárként élvező (vagy remélő) embereknek mi többletet adhatnak zivataros, fejletlen korokban – és korokra – kitalált elméletek?

Ebbe bele is lehetne nyugodni, ha nem ötlene fel Szókratész tanácsa, amikor arról beszél, hogy a gondolatgyűlölet ugyanúgy keletkezik, mint az embergyűlölet: abból, hogy mi hibásan ítéltük meg az embereket, s így teljesen természetesen csatlakozunk is bennük, nem következik, hogy ők a hibásak. S ne legyünk gondolatgyűlölők, mert az eleve elveszi a lehetőséget, hogy bármire is rácsodálkozzunk. A rácsodálkozás képességét pedig nemcsak nem szabad elveszítenünk, de ha nincs meg, föl kell ébreszteniünk és meg kell őrizniünk. A legnagyobbak egyessége szerint ugyanis a csodálkozás a filozófia kezdete és a filozófus legsajátabb tulajdonsága. [Platón, Theaitet. 155d, Ariszt. Meta. 982b12] Nem csak abban az értelemben, hogy a csodálkozás kezdeti pillanata majd átadja a helyét valami másnak, mondjuk a filozófiának, hanem, amint erről Heidegger beszél, a filozófia ezt egész útja során megtartja. Meg is kell, hogy tartsa, különben érvek pusztá gyűjteményévé válik. A legnagyobbak pedig abban a példamutatásban is egyeznek, hogy miképp lehet ezt a csodálkozást az alapos érvelés során is megőrizni.

A rácsodálkozás viszont, mint ezt mindnyájan saját tapasztalatunkból tudjuk, az elmélyült szemlélődés eredménye lehet csak, ami nem más, mint a „lélek szélcsendje”, ahogy ezt Platón és Epikürosz olyan szépen mondják. Ahogy a platóni dialógusokban a kötetlen kalandozás, a Montaigne-t untató kitérők annak a jelei, hogy nem vagyunk alárendeltjei beszélgetéseinknek, hanem éppen beszélgetéseink mintegy a szolgáink. Kivárják, amíg befejezzük őket. Nem eredményre törekszünk. Továbbá a vizsgálat közös, s mert közös, érvekre kell hogy épüljön, az ésszerű kifejtésre és meggyőzésre, amelyek, ha történetesen hibásak, nekünk tudhatók csak be, nem a megvizsgálandó dolgoknak. A beszélgetés ráadásul egyúttal lélekvezetés is kell hogy legyen, mert nem minden érthető racionálisan – ezért hát „szép szót” mondunk ott, ahol az érvek még vagy már elégtelenek. A mítosz arra utalás, ami már természete szerint nem argumentálható. A kimondhatón túli dolgokat csak sejtetni lehet. Ilyen a

kezdet és a vég. De a kimondhatatlan kezdet és a kimondhatatlan vég között vannak csodálatosan kimondható dolgok is. (Wittgenstein is hasonlótl mond: „A filozófia a kimondhatatlanra utal, mikor a kimondhatót teszi világgossá. 4.115) Az ésszerűben megőrzött kimondhatatlan, a kezdetre és a végre utaló csodálatra méltó diszkurzivitás mutatja a filozófia műzsai eredetét. (Elvégre a Műzsák azért születtek, hogy énekkükkel teljesítsék be Zeusz művét.)

Ez a szemlélődés és a filozófia kapcsolata. Ezért nem mondhatjuk, hogy a filozófia idegenül állna Philón terapeutái, a Ráchelt és Máriát vagy a taót követő szerzetesek, az anachoréták és istenbölcselek, a jósök és a költők, a vívás és az íjászat művészetét a Megvilágosodás Csarnokában tanító mesterek vagy a szemlélődés többi formája között. Ahogy Arisztotelész is megvallja: „ahogy egyedülálló és magányos lettem, mítoszszeretőbbé váltam.”

De a rokonság ellenére a filozófia egy dologban feltétlenül különbözik minden más szemlélődéstől: ez pedig a diszkurzivitás, azaz a bárki által újra átgondolható érvelés. A filozófia racionális szemlélődési technika. Ezért *ars contemplativa*. A többi szemlélődés kimondva vagy kimondatlanul, de éppen a beszélgetés kioltására törekszik. De ez egyben veszélyt is rejt a filozófia számára. Ha ugyanis igényt támaszt a diszkurzivitásra, de ezt nem jól műveli, akkor nem tudja mivel legitimálni magát. A kimondhatatlant a kimondhatón át szemlélődő diszkurzivitás görög útján csak a szigorú vizsgálódást az előfeltevéseken kezdő, műzsai eredetét mégis megtartó, nem a világot megváltoztatni akaró, hanem a bölcsességet szeretőt, az őt művelő embert megváltoztató filozófiának lehet reménye – és nemcsak korunk követelményei, hanem főként a dolog természete miatt. És csak annak. Sajnos, hogy manapság ismét „nem érdeme szerint foglalkoznak a filozófiával” ...

Hogy ez nem szélmalomharc, arra vannak utalások. Például, hogy a modern logika és fizika nem szükségképpen metafizikaellenes, hanem csak egyes interpretációiban. Módszereinek finomodásával furcsa módon egyre türelmesebb a nagy diszkurzív logikai–metafizikai rendszerek Platóntól Cajetánusig tartó hagyományával. S éppen ez a kétezer éves hagyomány tartotta mindig is a vér szerinti rokonságot a többi kontemplációval. Tudta ugyanis, hogy az atyafiság nem tagadható le büntetlenül, még akkor sem, ha minden családban van vizsály az örökségért.

Vagy meggondolhatjuk ezt is: ha Wittgensteinnek igaza van, és a filozófiának nem előírnia kell egy nyelvet, hanem a létező nyelvet kell vizsgálnia és a hibáktól megtisztítania, akkor ez a nyelv vajon miért adott lehetőséget olyan triviális hibákra és értelmetlen kérdésekre, amelyeknek nem akármilyen okos emberek tucatjai döltek be? Valójában tehát Wittgenstein sem fogadja el az adott nyelvet, hanem egy új, egy normatív hétköznapi nyelvet akar kialakítani, amelyből egy filozófiai prekonceptió nevében ki akarja magyarázni mindazt, ami metafizikai csapdákba csalna. Közben pedig szenved attól, hogy ezt az új normatív nyelvet sem tudja világosra kimagyarázni, mert mintha elkerülhetetlenül lenne metafizikával terhes. Hiszen Wittgenstein maga mondja például: A misztikus az, hogy a világ *van*, nem pedig az, hogy *miképp* van. [6. 44]), amire Leibniz után rajta kívül csak Heidegger mert rákérdezni korunkban. De Heidegger kérdése tovább is ment: hogy lehetséges az, hogy a kérdést még föl tudjuk tenni, de értelmét már elveszítette? Ez a Seinsvergessenheit (a lét elfelejtése), amit ő végzetszerűnek tart. A nyugati gondolkodás nihilizmusa, ha tragikus is a gondolkodó számára, elkerülhetetlen. Amiért és ahogyan ez történik, az a Seinsgeschichte (a lét története). Ezért gondolja, hogy a nyugati metafizika felszámolatik. Az azonos címmel talán Carnap szomorú küldetését sugallja a lét történetében.

Ahogy azonban Arisztotelész érvel: kell filozofálni. Mert ha nem kell filozofálni, az az érv, amivel ezt igazolom, maga is filozófiai érv lesz. Ezért filozófus Heidegger és Wittgenstein, pedig a metafizika végéről gondolkodtak. Érdemes észrevenni, hogy

amikor a pozitivista, logikus vagy fizikus képzettségű ember a közvetlen szakterületén kívüli, általánosabb fejtegetésekbe bonyolódik, semmivel sem érvel másképp, mint az általa annyit szidott hagyományos filozófia.

Aztán a közelmúlt új típusú technikai civilizációja által kialakított mesterséges környezet egyre fenyegetőbb konfliktusa az élet természetes környezetével szintén illúziótlanabb, józanabb, s ha tetszik, kiábrándultabb és bölcsőbb gondolkodást követel. A bölcsesség a veszély tudatától, a veszítés reális lehetőségéből, az elkerülhetetlen korlátok felismeréséből táplálkozik. A bölcsesség kezdete az Úr félelme. Az ember hatalmának korlátlanágából való kiábrándulás (figyeljük csak meg, hogy eltűnt a nemrég még hivatalos jelszó, hogy „az ember legyőzi a természetet ...”) lehetőséget nyújt egy új típusú gondolkodásnak, amely valójában a romok feletti gondolkodó elmélyüléssel, Dürer szaturnuszi melankóliájával tart rokonságot. A végesen tűnődve pedig újra a létre kérdezzük.

A szemlélődés azonban nem jelenthet lustaságot. Olympiában sem a nézőket koszorúzzák meg. De a szellem küzdelmei Hektór, Caesar és Bouillon Gottfried harcaitól egyaránt különböznek:

„I will not cease from mental fight
Nor shall my sword sleep in my hand
Till we have built Jerusalem
On England's green and pleasant land.

„Lelki harcom nem szűnik,
Se kardom addig nem pihen
Jeruzsálem míg ott nem áll
A nyájas zöld angol gyepen.”

(W. Blake, Jerusalem)

Megjegyzések: Ahol nincs jelölve, a fordítás a szerzőé. A forrásokról. Jamblichosz, Vita Pythagorica 12/58; Marx–Engels: Tézisek Feuerbachról, 11. tézis. A fordítás körüli vitát lásd: Valóság, 1972/2., 4. számok (Sándor P., Eörsi I., Vörös Gy. cikkei), ill. Filozófiai Szemle 1976/3. szám (Práger M. közleménye); Arisztotelész, Nikomakhoszi Etika.

Lapunk olvasói bizonyára észrevették, hogy a Vigilia 1986 nyaratól igényesebb, jobb minőségű papíron jelenik meg. Ezt az MTA–Soros Alapítvány támogatása tette immár második esztendeje lehetővé. Ezt most a nyilvánosság előtt is szeretnénk a Vigilia szerkesztősege és olvasói nevében megköszönni.

Szívből vagy ésszel?

„A tegnapi matematikaórámon a hatodikban egy kislány önfeledten rajzolt. Amikor rászóltam, kedvesen közölte, hogy nekem rajzolta, s át is adta ajándékát. Zavarba jöttem. Nem tudtam, most megköszönjem vagy megrójam érte. Csak forgattam a kezemben a papírlapot.” Egy fiatal diplomásokból álló közösségben hangzott el a történet, s egész estét betöltő beszélgetést indított el.

– Meg kellett volna köszönnöd neki, aztán kihívni felelni, s ha nem tud, megkérni a drágalátos gyermeket, hogy legközelebb otthon rajzoljon neked.

– És ha tud? És ha szeretetből rajzolta? Ha ez az első közeledése?

– És ha nem is neked rajzolta, csak így vágta ki magát? Vigyázzunk, negyven gyerek előtt felelőtlenség lenne nem okosan szeretni!

– Ne haragudj, hogy jön össze az „okosan” és a „szeretni”? Szeretni csak szívből lehet.

– Vagyis ösztönösen? – Érzéssel!

– A szeretet nem érzés, több annál, összetettebb. Érzelem. Nem lehet általában szeretni. Mindig valakit valamiért, valahogyan szeretünk.

– A szeretet nem valamit-valamiért típusú ügylet, nem is egyenlet. nem is ésszerű tevékenység. Én a Hegyibeszédből olvasom ki, hogy nem fontolgatva, hanem szinte „örülten”, szinte „ész nélkül”, határtalanul, egész szívből kell szeretni. A rajzoló kislány szeretet-gesztusát is – kockára téve a tanári tekintélyt – így kell fogadni.

– A legfontosabb kérdés a szeretet hogyanja. Nem azért van eszünk, hogy azt a szeretésben kikapcsoljuk. Érzelmi-értelmi lényként kell szeretnünk, nem majomszeretettel. Igenis okosan, bölcsen, megfontolva, latolgatva kell szeretni, nem csak úgy „bumm, bele!”.

– Az a baj, hogy sokan az okoskodással, a kisszerűséggel, a porciózással, a „megéri-e?” kérdés latolgatásával azonosítják az okos szeretetet, pedig az ész szerepe a szeretetben magasabb: először is döntök, aztán kiválasztom a formát, a nyelvet, lefordítom az adott helyzetre, az adott személy nyelvére. Ész nélkül szórni a szeretetet, rázúdítani a másikra: pazarlás, s talán még bűn is.

– Végül is nem az a lényeg, hogy odaadjuk magunkat?

– Így, ahogy vagyunk, ehetetlenek vagyunk. Át kell alakítanunk magunkat szavakká, gesztusokká, jelekké, s ehhez kevés az érzés.

– A kódobálót például nem szabad kenyérrel ingerelni. Az éhezőt csupán magamhoz ölelni: cinizmus.

– Úgy gondolod, hogy Jézus okosan szeretett?

– Mint érzelmi-értelmi lény, igen. Nem szórta szét magát idő előtt, s hűségesen, türelmesen és tudatosan készült a végső odaadás órájára.

– Mi mást tehetnénk? Sáfarkodnunk kell szeretet-energiánkkal, a ráncbízott kincsekkel, s ami még fontosabb, amikor valakit szeretünk, dialógusban vagyunk vele.

– Dialógust mondtál? Ebben pedig benne van a logosz is, meg a logika is. Nem ezen az úton kellene tovább mennünk?

– Mit rajzolt a kislány neked?

– Egy egyenlő szárútrapézba zárt szívet.

Lehetetlen volna néhány mondatban összegezni a biztonságosan boldogságra vezető út összes kritériumait. Pedig mindannyiunk legfontosabb feladata az volna, hogy kidolgozzuk szeretetünk működési elveit, megfogalmazzuk magunknak, mit kíván az eszményi szeretet, világosan meglássuk, melyek a legveszélyesebb buktatói az emberi szeretetnek, s józanul azt is fölmérjük, hogy mi hogyan állunk a szeretetünkkel-szereteteinkkel.

Erich Fromm némi iróniával, de igen realiztikusan jegyzi meg a szeretetről szóló művében: nincs még egy olyan emberi tevékenység, amelyik annyi selejtet produkálna, mint a szeretet. Világunk nemcsak a háború és a szociális igazságtalanság áldozataival van tele, hanem a szeretet hajótöröttjeivel is: krónikus szeretethiányokkal, szeretetnek kikiáltott aljasságokkal és önzésekkel, a másikat kizsákmányolásával, sőt akár gyűlöletével. S ezt mintha mindenki természetesnek venné, sőt mulattatónak tartaná: az utóbbi évtizedekben az olcsó szórakoztató műsorok erről a területről merítették legtöbbet megtapsolt témáikat.

Szeretetünk meghatározza egész lényünket. Olyanná leszünk, ahogyan élünk, szokták mondani. Hozzátehetnénk: olyanná leszünk, ahogyan szeretünk, hiszen életünk legfontosabb állapota és tevékenysége a szeretet. Szent Tamás szerint: mindenki a szeretetéből él, akár jól, akár rosszul. Szent Ágoston pedig így fogalmaz: mindenki olyan, amilyen a szeretete. S hozzáteszi: az erény tehát a szeretet rendje.

Mit kíván ez a rend?

A szeretet szó legalább két, alapvető különböző valóságra utal. A szó köznapi – és sokak számára sajnos kizárólagos – értelmében a szeretet: érzelem, sőt talán csak érzés: spontán elragadtatás, tetszés, egy másik személy miatt érzett öröm. Örülök annak, hogy a másik van, hogy olyan, amilyen, és spontán lelkesedéssel jónak tartom őt, igenlem a létét.

A szeretet azonban nem csupán érzelmi állapot, hanem az akarat tudatos gesztusa is: odafordulok a szeretett másikkhoz, hálával és örömmel, készen a szolgálatára, segítségére. Tölem telhetően igyekszem megadni neki mindazt, amire szüksége van, ami örömet okoz neki. Érzelmeink változhatnak – ezek az egymásra épülő akaratú döntések azonban maradandóbbak az érzelmeinknél, s személyiségünk legmélyét mozgósítják, ugyanakkor a legradikálisabban át is alakítják legbenső énünket.

Ennek az odaadásnak nincsen netovábbja. A teljességre törekszik, legalábbis iránnyultságában, vágyában – s ezt a teljességet pillantja meg Istenben. A szeretetből élő ember számára a kinyilatkoztatás legfontosabb, valóban megváltó mondatai ezek: „Isten a szeretet. Úgy szerette Isten a világot, hogy egyszülött Fiát adta érte. Ahogyan az Atyával szeretjük egymást, úgy szeretlek én is titeket, s nektek is ugyanígy kell szeretnetek egymást.”

A szeretet e „királyi útja” egész életünket igénybe veszi – a halálon innen és túl. Hogy tévelygő, mulandó életünkben is biztonságosan járassunk rajta, legalább a következőket kell mindig újra megkérdeznünk magunktól:

Nem redukálom-e a szeretetet csupán érzelmekre, spontán elragadtatásra? A szeretetre ráadom-e valóban – nemcsak a fejem, hanem a szívem is – tehát egész belső magam?

Merre irányul a szeretetem – „exportra vagy importra”, adásra vagy kiadásra? Birtokolni akarom-e csupán a másikat, esetleg kizsákmányolni, hasznot húzni belőlük, vagy pedig neki adom magam, egyre teljesebb szívvel, egyre önzetlenebbül, szolgálatkészebben, egyre inkább az ő javát keresve, minden feltétel és hátsó szándék nélkül?

Csak pillanatnyi kielégülést, örömet keresünk-e a szeretet címén, vagy pedig egymás igazi javát? Igényes szeretettel törekszünk-e arra, hogy a másik igazul és tartósan boldog legyen? Vajon csak spontán érzelmeimmel tartom-e jónak a másikat, vagy pedig Isten szeretetének ragyogásában szemlélem őt? Arra is irányul-e a szeretetünk, hogy e tökéletesebb, mert a szeretetben megistenülő önmagunk felé segítsük egymást?

In memoriam Váczi Tamás

Amennyire nyugtalanít minket, hogy bármelyik pillanatban meghalhatunk, annyira megnyugtató – még ha kegyetlenül is az – maga a halál ténye. Az ember halála oly abszolút tény, hogy nincs okunk gyászunkban tehetetlenséget érezni. Tehetetlenséget akkor érezhetnénk, ha a halottunkért tehetnénk valamit, de benutságunkban nem teszünk. A halottunk, bárki legyen is az, egyszerűen nem a miénk, hanem Istené, aki az embert a legszemélyesebb birtokaként a halálával mintegy leplombálja. Ekkor derül ki a halottunkról, hogy aki ennyire nem a miénk, az az életében sem volt az, csak akkor könnyebben estünk a birtoklás kísértésének áldozatául: élve, halva Istené vagyunk, senki másé. Ez pedig már nemcsak megnyugtató, hanem végtelenül reménykeltő is.

Ettől még fájhat, nagyon is fájhat az élő elvesztése. És sokáig.

Váczi Tamás tavaly ősszel halt meg, 32 éves korában. A Vigilia szerkesztőségében dolgozott 1983 őszétől 1984 teléig. Alig hogy megismertem, a kapcsolatunk fölfedezéssé fokozódott. Tamás a barátom lett, a pályatársam, a „fiam”, hitre nevelő, őshitű kételkedőm, radikális tanúbizonyosságom figyelmes hallgatója. Az igazi, ezért ritka tehetség mély kútját rejtette magában. A teljes embert mozgásban tartó, szenvedélyes vonzódás kötötte őt a nemzet történelmi múltjához, szellemi gyökereihez, de műveinek – írásainak, zenei esszéinek, rajzainak –, gondolkodásának strukturáltsága ízigvérig eleven, ifjúi, ugyanakkor mély, költői és korszerű volt. A tájról, a fákról, az állatokról, az eseményekről úgy írt, mintha minden és mindenki benne élne, röpülne, virágozna, történe. Az – úgynevezett – egyszerű ember, Erdély és az elme leleményeinek jóévtágyú, tékozló szerelmese volt.

Megdöbbenő olvasmányom marad az a mintegy százoldalas, tervrajzokkal, fejekkel, alakokkal, egy emeletes ház szobákra osztott keresztmetszetével, párszavas jegyzetekkel földúsított nagyregény vázlata, amelyből már előbukkant egy-egy kitűnő részlet, jellemrajz. Nem írhatta meg.

Sosem fogom megtudni – vagy talán majd egyszer –, miért került el engem az a távirat, amely Tamás betegágyához hívott. A mellettem elhúzó zöld boríték mögül sikoltást hallok ki, de ez a hang örökké tartó énekké finomodik. Ennek az éneknek dallamfoszlányai – fülem szerint – itt úsznak az *Ősminták* háttérében, mint annyi más írásának a sorai mögött is.

Vasadi Péter

Verseskönyvek

Czigány György nevét valószínűleg inkább ismerik a zene, mint az irodalom barátai, holott annak a költői nemzedéknek, melyre az objektív líra kísérletei hatottak leginkább, egyik legtehetségesebb tagja. Fokozatosan, lassan alakította ki öntörvényű világát, melyben a látomásoknak, sejtetéseknek és elhallgatásoknak éppoly fontos a szerepe, mint a kimerevített állóképeknek. Magától értetődő természetességgel él az új líra eszközeivel, de érezni azt is, hogy nem azért teszi ezt, mert csalódott az élet emberi tartalmaiban, számára ma is hiteles kifejező eszköz maradt a szó. Rendkívül finom beleérzéssel közelít a jelenségvilág tárgyaihoz, szinte átvilágítja őket, visszaás a múltba, s az időnek hatalmas tereiben jeleníti meg látomásait. Reflexív alkatú költő, átfolytatja magán a látványt, rendszeresen ad számot benyomásairól, mindez azonban még kevés lenne, hogy igazi, megrendítő versek születnek. Czigány György azonban jól ragadja meg a pillanatok egymásutánjában születő belső tartalmakat, s azokat vetíti ki. Költészetének díszletei rendszerint a mai világ tárgyai, ezeket olykor finom iróniával, máskor a múltból visszaszerezhető, újra feltámasztható értékek visszaidézésével ellenpontoszza. A beleélésnek ilyen szép, szerencsés példái például *A balgaság könyvéből* és a *Zebegény* című versek.

Ugyancsak meghatározó eleme Czigány György lírájának a lét értelmezésére való törekvés. Nem egy versében kérdez a jelenségekre, s ezt szuggesztíven, lelkiismeret-ébresztően teszi, arra készítve az olvasót, hogy a maga befogadói síkján igyekezzen e kérdéseket tovább gondolva megoldásokat keresni rájuk. Az értelmezés és a befogadás találkozási pontjait több biblikus témájú versében teremti meg. Ezekben finom érzékkel korszerűsíti a megértés, a szeretet, a részvét eszményét. Az ismert jeleneteket a mai ember fájdalmas, kegyelmet kolduló gesztusaival teszi jeléssé.

Az *Augusztus tárgyai* érett, komoly kötet, egy folyvást gazdagodó lírikusi portré kiteljesedésének állomása. (*Szépirodalmi*)

Szénási Sándor református lelkész, a vértessaljai egyházmegye esperese. Ez az életrajzi tény meghatározza költészetének irányát, hiszen abból a gazdag hagyományvilágból meríti témáit, mely sok változatban élt nagy költőink világában is. *Mandulaág* című kötetében verseit és műfordításait gyűjtötte csokorba.

Szemérmesen rejtőző lírikusi alkat: erősen megrostálja verstermését, melynek alapvető jellemzője, hogy azt a lírai ideált követi, mely a világos kifejezést, a képek logikus magyarázhatóságát, a „történet” logikáját tekinti ideáljának. Majdnem mindegyik saját versének mottóját a szentírási szövegekből veszi, így a személyes ihletést alázatosan alárendeli a bibliai mondanivalóknak, olykor megelégszik egyfajta kommentárral, mintha a huszadik századi ember olvasatát adná jelenetekről, eszményekről, az elsődleges szövegelemek által felkeltett gondolatokról. Rokonszenves, szerény lírája érző, gondolkodó ember önvallozásának hiteles tükörképe. Még többet, áthatóbbat tudna adni olvasójának, ha türelmekednék az alkalmyszerűsége, s általános távlatokba emelné pillanatnyi benyomásait.

A kötet tekintélyesebb részét alkotják az igényes, olykor nagy nyelvi leleménnyel formált műfordítások. „A reformáció hazájából” címmel kialakított ciklusban nem egy olyan tolmácsolása olvasható, mely nyeresége a magyar költészetnek is, s néhány igen szép megoldásra bukkanunk az Angelus Silesius fordítások között is (kár, hogy a költő neve rosszul szerepel a címben), s igaz örömmel olvastuk két Bonhoeffer-költevény jól sikerült fordítását.

Szénási Sándor azok közé a lírikusok közé tartozik, akik számára a vers nemcsak önkifejezés, hanem vigasztalás is. Jó vigasztalóra talált. (*Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya*)

Sajgó Szabolcs költészetét Tüz Tamás mutatja be az olvasónak, s ez egyben a mértéket is jelzi, hiszen a nyugati magyar líra egyik legtekintélyesebb művelője méltatja nagy elismeréssel és rokonszenvvel egyik utódjának líráját. Az *Elárult látomás* bevezető költeménye (*Hogyan*) önvallozás: azt mondja el a költő, szeretne szépet írni, de „gellert kapnak a szavak”; ő is szembenéz hát századunk lírájának nagy és szorongató kérdésével, a szavak ellehetetlenülésével. Sokféle válaszlehetőséget ismerünk, mellyel a modern világlíra felelni igyekszik erre a kihívásra (hadd utaljunk a lehetségesek között az egyik legszuggesztívebb, Pilinszkyére). Sajgó Szabolcs nagyon

érdekes megoldással próbálkozik, nem eszközeinek tekinti a szavakat, hanem azonosul velük: „szavakká válok olykor – magammal kergetőzőm – egész kopott valómmal – dalba táncba öltözöm – ilyenkor nincsen túlvilág – leeshet már a Nap – mert mindent megtalálok – lehúnyt pillák alatt”. (*Leeshet a Nap*) A szavak részesei álmainak, látomásainak, reflexióinak, velük él, behálózák mindennapjait. Az álom, a féléber állapot is kulcsmotívuma költészetének. Az álmok a menekülés lehetőségét rejtik (*Friss erő*), s módot adnak arra is, hogy teljesebb, hitesebb formájában érzékelhesse hunyt pillái mögött a fényt, mintha „egy darab világúrt mikroszkóp alatt” szemlélné. A fény szüntelen jelenléte persze egyfajta veszélyt is jelent: a költő nem mindig érzékeli az árnyakat, a képzeletbeli látvány szépsége és nagyszerűsége arra készteti, hogy folytonosan emelkedett hangon adjon számot benyomásairól. Sajgó Szabolcs tehetségét, elhivatottságát jelzi, hogy ezt a veszélyt rendszerint sikerül elkerülnie. További érlelődésének, kiteljesedésének záloga abban rejlik, hogy olykor tapasztalható patetikus-retorikus megoldásaitól végképp elszakadva józanabb, hétköznapiabb versvilágot alakítson ki, melynek díszletei talán kevesebb fényességet tükröznek, s inkább magukban rejtik a fájdalomtól való elszakadás esélyeit. (*Amerikai Magyar Írók*)

Simándi Ágnes verseit ugyancsak Tűz Tamás ajánlja, s jó érzékkel mutat rá e líra egyik legrokonszenvesebb jellemzőjére: összetett voltára. Finom, bensőséges érzéseket fogalmaz meg költeményeiben, még látszólag igénytelenebb pillanatképeiben is mindig érezni a mögöttes szándék, az ihlet tisztaságát, emberiségét. Pedig költészete mélyén megszenvedett indulatok parázslanak. Ezeket fejezi ki a *Nárciszok évada* egyik legérettebb verse, a *Torkon akadt szavak*, amelynek egyik legszebb, leghitelesebb gondolata Simándi Ágnes lírájának egészére vonatkozatható: „Végül is döbbenetes dolog – a boldogság, mert csak kontrasztal érhető igazán.” Valóban: ha költészetét folyamatnak tekintjük, mindvégig az ellentétek feszítő ereje a legjellemzőbb rá, ezek egyensúlya vezeti el a „tékozlót” „az isteni lakomára”, ez adja az erőt számára, hogy menekülési kísérletei, rögeszméi, túlélési kísérletei végpontjában rátaláljon az igazi menedékre, arra a „befalazott oltárképre”, mely mindannyiunk lelkében ott függ, s amely-

re tekintve felismerhetjük azokat az értékeket, melyeket sokszor hiszünk veszendőnek gyengébb pillanatainkban. Simándi Ágnes lírájának épp az a vonzó sajátossága, hogy kendőzetlenül mutatja az ember esendőségeit, hétköznapi botlásait, kétségeit, de mindig küzdi a lélek harmóniáját, azt a megbékélést, mely valóban csak a „kontrasztokban” átélhető és megszerezhető. (*Herp*)

Hajnal Gábor: Varjak a városban. Szorongó érzéssel ad számot a kritikus Hajnal Gábor életében utolsónak megjelent verseskötönyvéről. Szerény, visszahúzódó ember volt, aki ugyanakkor fontos, hídteremtő szerepet vállalt a magyar és a német nyelvterület lírája között. S szerények voltak a versei is, egészen egyszerű, hétköznapi érzéseket szólatlaltatott meg bennük, éles, pontos mozdulatokkal kivett képeket rajzolt, melyeknek háttérét szürke pesti bérházak képezték, az előterükben pedig egy szomorú magányos ember araszolt a század szenvedésekkel szegélyezett országútján. „A kisemmizettség napjai éve / kifényesítették matt álmaim / égboltozatját.” – írta *Itt kísértének* című versében, s a költemény vég-szava mintha lírai magatartását összegezné: „csak az emlékezésben élek.”

Makacs következetességgel írta üszkös korunk töredékeit. Nincsenek ezekben nagy érzések, látomások, hatalmasan rendezett drámák. Sokat csalódott, sokat szenvedett ember naplójának lapjait jelképezik a versek, egy emberét, akit sokakhoz hasonlóan megcsúfolt ez a század: ellopta ifjúságának legszebb éveit, „kóbor kutyaként” üzte a kisemmizettek végeleáthatatlan menetében, miközben fegyveres kísérői fenyegető jelszavakat kiáltottak. Ment és makacsul őrizte lelke legmélyén a remény pislákoló mécsését. Az imbolygó láng fényénél értelmezte az életet, s miközben pernyét hordott szemébe az ellenszél, nem szűnt meg reménykedni, hogy valahol várja még az otthon, s vannak még emberek, akik ismerik a megbocsátás és a szeretet igéit.

Találkozott vajon velük életében? Talán. Utolsó versének befejező sorában mindenesetre a „teljesedő alkonyt” hívogató fényei világitanak. Aztán ő maga is kilépett a fénybe, s itt hagyta nekünk a huszadik századi kisember szorongató, folytonos lelkiismeret-vizsgálatra készítő üzenetét. (*Szépirodalmi*)

Rónay László

Domány András: Aki lengyel, katolikus?

Domány András a „gyorsuló idő” sorozatban tette közzé ezzel a címmel minden ízében érdekes újságírói mesterművét. Lengyelország 37 milliós lakosságának 95 százaléka katolikus. Csak két olyan keleti egyházmegye van, ahol a katolikusok aránya 90 százalék alatt marad: 77, illetve 52 százalék (12–13. old.). Így tehát a címbe feltett kérdésre röviden azt is válaszolhatná a szerző, hogy „igen, csaknem minden lengyel katolikus”. Erre azonban bárki megkérdézheti: mit jelent az, hogy „katolikus”? (A kérdés nemcsak Lengyelország esetében szorul tisztázásra.) Kit tekinthetünk vallásos katolikusnak? Aki templomba jár? A szerző által idézett 1977-es marxista felmérés szerint közel 9 ezer érettségiző 57,2 százaléka „legalább egyszer egy héten misére jár”. (183. o.) Sokat kifejező adat, kétségtelenül. De hát ugyanezeknek a fiataloknak alig több mint fele fogadta el a Szentháromság dogmáját. (185. o.) És ráadásul: A vallásosság nem csupán a hitigazságok elfogadását jelenti – tehát nemcsak intellektuális meghódolás, hanem erkölcsi meggyőződés is. És ime, Lublinban „már a 60-as években a megkérdezett egyetemista lányok (katolikus egyetemről van szó!) 75 százaléka elutasította a katolikus családmódot” egyházi adat szerint. (188. o.) De azért ez a 75 százalék nem katolikus? Végül is ne bonyolítsuk a kérdést, hiszen itt most nem annak elemzése és megoldása a célunk, csak Domány András könyvének címét akartuk kissé relativizálni. Az mindenesetre biztos, hogy a „katolikus Lengyelország” minden nagyszerű vallási adata, világszerte szinte egyedülálló vallásossági mutatói ellenére sem mentes a szekularizációtól. Jan Szczepanski, a neves, párton kívüli szociológus, a Tudományos Akadémia tagja ezt mondta: „A lengyelek viszonylag kevésbé alkalmazzák vallásuk elveit munkájukban, mindennapi családi életükben, a kötelességteljesítés terén. Viszont buzgón teljesítik a szertartásokkal, az istentisztelettel kapcsolatos kötelezettségeket. Én ezt »vasárnapi templomjáró« vallásoságnak nevezem.” (190. o.)

Domány András könyvének van azonban olyan alcíme, mely kissé leszűkíti a témát: „Állam és egyház Lengyelországban”. Célja a lengyel állam és a katolikus egyház viszonyának 40 esztendő története, a katolikus klérus, illetve különböző más katolikus csoportok politikai nézeteinek és tevékenységének ismertetése. (7. o.) Tehát igazában bizonyos fokig másról szól, mint a főcím sejtetni engedti, bár a VI. fejezet szociológiai felmérések alapján beleharap a témába: Mennyire vallásosak a lengyelek?

Az előzményekről, tehát a lengyel egyház 1945 előtti helyzetéről szólva a szerző világosan megállapítja, hogy a lengyel szabadságért, függetlenségért vívott 120 éves harc egyúttal a katolikus vallás szabadságáért vívott küzdelem is volt. A protestáns poroszok és ortodox oroszok ugyanis a lengyeleket nemzetiségükben és vallásukban egyszerre nyomták el. Az 1939–1945 közötti évek ismét hallatlanul megerősítették a katolikus egyház és a lengyel nép összetartozásának tudatát. Ismét a pap volt a támasz, a templom volt a menedék a nemzet létéért vívott szörnyű harcban. Hat püspök, csaknem 2500 pap és papnövendék (az 1939-es létszámnak csaknem ötödrésze), 270 apáca pusztult el börtönökben, koncentrációs táborokban és másutt. (11. o.) Ez a nemzeti hagyományokkal összeforrott egyház, mely a világon egyedül nem vesztette el az ipari munkásság tömegeit sem, nem hasonlítható össze más kelet-európai, népi demokratikus országok egyházaival, éppen történeti gyökerei és számarányai miatt. Domány András tisztelettel és főleg nagy anyagismerettel szól erről az egyházzól és feltárja sajátos, egyedülálló arcát. Mint újságíró, természetesen a maga történetiségében látja és láttatja ennek az egyháznak a szerepét. Nem foglalkozik a belső egyházi élet jellegzetességeivel, őt csak az egyházpolitika, az állam és az egyház viszonyának alakulása érdekli.

Az 1945 utáni korszak egyik legjelentősebb állomása volt az 1950. április 14-én aláírt megegyezés az állam és az egyház között. Ennek megint csak sajátos vonása, hogy Wyszynski primás „személyes tekintélyét” vetette latba és így „győzte meg püspöktársait” (45. o.), továbbá az, hogy a papok dolgozhattak tovább a hadseregben, kórházakban, börtönökben, működhettek a szerzetesrendek. 1951-es vatikáni látogatásakor Wyszynskinek sikerült meggyőznie XII. Pius pápát is e lépés helyességéről. (47. o.) A konfliktusok azonban éppúgy nem maradtak el, mint másutt. Ami-

kor a püspökök a kormányhoz intézett levélben felpanaszolták a katolikus iskolák felszámolását és a hitoktatás megszüntetését, a katolikus sajtó és könyvkiadás egyre nehezebb helyzetét, a cenzúra teljesíthetetlen követelményeit stb., válaszul 1953. szeptember 25-én Wyszynski primást letartóztatták. Vádat nem emeltek ellene, bíróság elé nem állították, hanem kényszerlakhelyre küldték és megtiltották hivatala gyakorlását. (52. o.) „A rémült püspöki kar szeptember 28-án elnökévé választotta Klepacz lódzi püspököt és nyilatkozatot tett, amely szerint a jövőben nem engedik eltörzítani az 1950-es megállapodást.” (53. o.) Wyszynski 1956. október 26-án szabadult. Október 19-én Gomulka lett a LEMP első titkára. Ezzel új remények, a pozitív együttműködés lehetőségei tárultak fel. A szerző kitűnően vázolja az újabb hullámvölgyeket, konfliktusokat. 1959-ben a LEMP III. kongresszusán hivatalosan intették az egyházi vezetőket. „Nem akarunk háborút az egyházzal, azonban az egyház ... maradjon benn a templomban...” „A mai marxista vallászakértő is egyértelműen irreálisnak tartja a templomban maradás követelményét Lengyelország adott viszonyai között” – teszi hozzá a szerző (75. o.), de megjegyzi, hogy ma is van olyan vélemény, hogy párbeszédet csak a hívőkkel kell folytatni, a klérust mellőzve. (Elképzeltető volna-e Magyarországon ilyen vélemény?) A 60-as évek nagy konfliktusa az NSZK egyházának tett lengyel kiengesztelődési gesztusból eredt. Majd következett a 70-es évek további „húzd meg – ereszd meg” politikája mindkét részről. (Például 1973-ban történt az utolsó lengyel püspöki állameskü, tovább „egyik fél sem ragaszkodott hozzá”. 114. o.) Részleteket tudunk meg a püspöki kar politikájáról a különböző társadalmi konfliktusok helyzeteiben. Nagyon fontos Dománynak ez a megállapítása II. János Pál pápa 1979-es lengyelországi útja és az 1980-as események összefüggéséről: „A pápai látogatás lehetett lakmuspapír vagy – a vegyi hasonlatokat folytatva – még talán katalizátor is, de a folyamat lényege a hatalmon lévő párt politikájának hibáiban rejtett, ahogy ezt maga a párt is kiméletlen önkritikával elemezte később.” (141. o.)

A kötetnek majdnem felét az 1980-tól bekövetkezett lengyel események egyházpolitikai

vetületének bemutatása teszi ki. Ennek bevezetéseként arról olvassunk, mit is hirdet a lengyel egyház politika, állam, erkölcs, ifjúság és gazdaság kérdéseiről? Az egyik összefoglaló megállapítás ez: „A lengyel katolikus egyház társadalmi-politikai nézetei konzervatívak, a világ katolikus egyházának irányzatai között is szélsőségesnek tekinthetők, és sok tekintetben messze állnak a II. vatikáni zsinat szellemétől.” (163. o.) A főpapok tehetségét mutatja, hogy „kulcs helyzetekben képesek voltak a józan észre hallgatni, miközben igazi nézeteik szerint egészen másféleképpen is cselekedhettek volna.” (164. o.) Ami pedig a mai (1987-es) egyházpolitikai helyzetet illeti, Domány így összegezi: „A lengyel tömegek jelentős része hívő... az a fontos, hogy őket hívőként is a szocialista társadalom építőivé és támogatóivá lehessen tenni... Az egyházi vezetés ezt a lehetőséget továbbra is tagadni fogja, de pontosan tudja, hogy Lengyelország társadalmi berendezkedése, helye a szocialista világban végleges és megváltoztathatatlan. Tehát ehhez fog alkalmazkodni ezentúl is, kihasználva közben minden kínálkozó alkalmat, hogy a nehéz pillanatokban, válsághelyzetekben nyújtott támogatásért benyújtsa a számlát. Mégis közös az az érdek, hogy ilyen válsághelyzet minél kevesebb legyen.” (270. o.)

Szókimondó, tárgyalgosságra törekvő, tisztességes újságírói munka Domány András köteté. 31 oldalra terjednek jegyzetei, forráshivatkozásai, 14 oldalon sorolja fel a felhasznált irodalmat. Olykor kedve támad az embernek vitatkozni vele, vannak a könyvben tévedések is (például a 261. oldalon a Famiglia Cristiana című nagy példányszámú katolikus hetilapot a pálosok lapjának mondja, mert a Szent Pál Társaságot összecezeréli a magyar eredetű pálos renddel); ám kétségtelen tárgyalgosságra törekvése és fölüeny, hosszú éveket felölelő személyes társadalmi tapasztalata. Könyve utolsó mondatában kifejezi óhaját a szerző, hogy e történet következő fejezetei az eljövendő évtizedekről legyenek „rövidebbek és unalmasabbak”. Mivel, bizony, unalmasnak ez a könyv végképp nem nevezhető. Nemcsak mondanivalója, de stílusa miatt sem. Végül azért sem, mert a világegyház vezetése 1978 óta lengyel pápa kezében összpontosul. (*Magvető*)

Rosdy Pál

Gál Ferenc: János evangéliuma; Farkasfalvy Dénes: Testté vált Szó

A keresztény ókortól kezdve napjainkig számos kommentárt írtak a negyedik evangéliumhoz. Örvendetes, hogy az elmúlt hónapokban magyar nyelven két kommentár is megjelent, az egyik „János evangéliuma” címen a Szent István Társulat kiadásában, szerzője Gál Ferenc, a másik „Testté vált Szó” címen, a Prugg Verlag kiadásában, szerzője Farkasfalvy Dénes.

Gál Ferenc professzor így határozza meg kommentárja célját: „azoknak a segítségére kívántunk lenni, akik a lelkipásztorkodásban és az egyéni elmélkedésben vezérfonalat keresnek” (5. o.), módszeréről pedig ezt mondja: „legyen együtt a szöveg megértése és a teológiai mondanivaló tisztázása” (5. o.). Szavaiból kitűnik tehát, hogy kommentárjában János evangéliumának tanítását kívánja hangsúlyozni, és e szándékának megfelelően a szöveg kifejtésével összefüggő szövegkritikai, irodalomkritikai, forma- és hagyománytörténeti problémák magyarázatát rövidebbre fogta, jól lehet az egyes szövegek megértéséhez a modern biblikus kutatás szintjén minden szakszerű útmutatást megad.

A kommentár rövid bevezetéssel kezdődik, melyből megismerhetjük Gál Ferenc állásfoglalását a János-kutatás főbb kérdéseiben, amely a továbbiakban, a szövegmagyarázat során következetesen érvényesül.

A szövegmagyarázat a tartalmilag és formailag önálló egységek szerint történik. A szerző kommentárjában a Szent István Társulat bibliakiadására készített saját fordítását használja, míg a lényeges kulcsfogalmak és -kifejezések értelmét a görög szöveg alapján fejt ki. A magyarázat ismételtlen meggyőző a teológiai reflexió összefüggéséről Jézus életének eseményeivel. Gál professzor nem osztja egyes kutatók véleményét, hogy a János evangéliumban fokozottan érvényesülő teológus látásmód kétségesse teszi a mű történeti értékét. Rámutat, hogy a hitbéli tanúskodás Jézus életének valóságos eseményeiből bontakozik ki. A kommentár kitér arra a tényre is, hogy a János evangélium gyakran tükrözi a

kereszténység I. század végi viszonyait, vagyis a munka megírását az egyház konkrét helyzete befolyásolta. Az evangélista úgy adta elő Jézus tetteit vagy szavait, hogy azok saját kora emberének hitbéli elgizitást nyújthassanak (pl. 135, 148, 172. o.).

Gál Ferenc a korábban egyoldalúan hangsúlyozott hellenista és gnosztikus hatás mellett aláhúzza az Ószövetséggel és a korabeli zsidó eszmeáramlatokkal való összefüggéseket, mindig mérlegelve a keresztény kinyilatkoztatásból fakadó eredetiséget (16–17. o. vö. 27–29, 58, 173 stb.).

A hazai olvasótábor számára az evangélium szerzőségét is új megvilágításba helyezi Gál Ferenc professzor. Ezt írja: „A negyedik evangélium nem egyszerűen egy szemtanú elbeszélése, amit az események után bizonyos idő elteltével leírt. Inkább az a benyomásunk, hogy a könyv hosszú érés gyümölcse” (19. o.). Az egyház kezdetől fogva vallotta, hogy a negyedik evangélium mögött János apostoli tekintélye áll, viszont az evangélium végső, kezünkben levő, kánoni és sugalmazott szövegének megvan az emberi története, amíg a jelenlegi forma kialakult. Az apostolisághoz nem szükséges, hogy azt maga az apostol öntse végső formába, meglehet ez más, pl. a tanítványi körhöz tartozó szerző vagy szerzők. A sugalmazottság az ő munkájukra is kiterjed. „Azt tehát biztosra vehetjük, hogy a tanításnak és a tanúskodásnak az a formája, amelyet a könyv tartalmaz, János apostol környezetében alakult ki, s a sugalmazott szerző ezt foglalta könyvbe. Az is valószínű, hogy egyes részek már előbb megvoltak írásban, használták is őket, s a szerző ezeket is összegyűjtötte” (21. o.).

Gál Ferenc professzor kommentárjának különös értéket kölcsönöz a teológiai tanítás kifejtésének emelkedettsége és szépsége. Ebben egyúttal kiemelkedő dogmatikai tudásáról is képet kapunk. Különösen Jézus azon beszédeinek magyarázataira kell felhívni a figyelmet, amelyek az Atya és a Fiú kapcsolatát nyilatkoztatják ki (pl. 111, 113, 144. o.). A János evangélium szinoptikusokhoz viszonyított szükségesebb cselekménye és a tanítás elvontsága megnehezítik az igehirdetésbeli alkalmazást. Gál Ferenc a szöveg teológiai mondanivalójának kifejtésével nyit utat az igehirdetés és az egyéni lelkiélet számára. A szövegek kijelentéstartalmához fűzi hozzá azokat a megjegyzéseit, amelyek támpontokat nyújtanak az alkalmazást kereső olvasónak. Összegezőként elmondhatjuk, hogy a lelkipásztorok, de min-

den olvasó is értékes segítségre és útmutatásra fog találni Gál Ferenc kommentárjában.

Farkasfalvy Dénes kommentárjának még csak első része, János evangéliuma 1–6. fejezetének magyarázata jelent meg, de már ebből is képet alkothatunk a munka természetéről és jelentőségéről. A szerző módszeréből kitűnik, hogy elsősorban azoknak szánta könyvét, akik fokozottabban érdeklődnek a szöveg exegetikai vonatkozásai iránt. Ezért részletesen utal az eredeti görög szövegre, és ismerteti annak szövegkritikai, irodalmi, történelmi és hagyománytörténeti problémáit, kitérve a kutatók – adott esetben eltérő – megállapításaira is.

A kommentár elején általános bevezetőt találunk, amelynek keretében Farkasfalvy Dénes igen jó tájékoztatást és egyúttal kiértékelést nyújt az olvasónak a János-kutatás helyzetéről a XIX. századtól napjainkig, az evangélium szerzőjéről és eredetéről, végül pedig az evangélium szerkezetéről. Ez a bevezetés azért is érdekes, mert eligazítást nyújt azoknak, akik az idegen nyelvű szakirodalomban tájékozódni szeretnének.

A szöveg magyarázatát Farkasfalvy Dénes az evangélium – kutatók által elismert – két szerkezeti főrészének megfelelően építi föl. Az első főrész a jelek könyve, amelyet a prólógus vezet be (1–12), a második főrész a szenvedés és megdicsőülés könyve (13–20), amelyet a függelék zár le (21). A magyarázat alapjául saját fordítását használja, amely számos, a köztudatban elfogadott és használt kifejezési formában eltér az eddig ismert fordításoktól. Indoklásoként hallgassuk meg magát a szerzőt: „saját fordításunk nem jelenti a már meglévő fordítások kritikáját. Három kiváló magyar fordítás áll rendelkezésünkre, mindegyik értékeit elismerjük és igyekszünk felhasználni. Egy kommentár írásakor azonban általános elfogadott gyakorlat, hogy a magyarázó a kommentár céljainak megfelelően új fordítást ad. Ha megfontoljuk, hogy minden fordítás egyben magyarázat is... fordításunk is mintegy része a magyarázatnak... A fordítások terén mindenképpen a »polifóniát« kell pártolnunk, hiszen egyetlen fordítás sem képes megfelelni minden igénynek” (43. o.). Mindehhez még hozzá kell tenni azt is, hogy Farkasfalvy Dénes mindig utal az eredeti görög szövegre, és megindokolja, hogy mit miért fordított, felsorolva az ellentétes nézeteket vagy megoldási kísérleteket.

A szövegek magyarázata három lépésben történik. Első fokozat maga az evangélium fordítása, amely már mint a magyarázat eszköze, egyúttal tükrözi a szöveg magyarázatát is. Második fokozatban a szövegjegyzeteket találjuk, amelyek az egyes szavak, kifejezések és mondatrészek egezetikai elemzését nyújtják az olvasónak. Ezek az elemzések különösen abból a szempontból hasznosak, hogy megismertetik az evangélium görög szövegének arculatát, eligazítást nyújtva azoknak is, akik egyébként nem járatosak a görög nyelvben. Végül a harmadik fokozat a magyarázat, amely a szöveg egység távolabbi irodalmi összefüggéseit és teológiai tanítását tárja fel. Ebben szó kerül a már részletesebben kifejtett szöveg egység irodalmi sajátosságairól: szerkesztéséről, a szinoptikus hagyománnyal vagy a János evangélium egészével való kapcsolatáról, az elbeszélés történetiségéről és teológiai tanításáról (pl. a kánaai lakodalom magyarázata: 86–93. o.).

A kommentár egészét tekintve érdemes felhívni a figyelmet két olyan szempontra, amely a hazai olvasó számára különösen is értékes lehet. Mint már említettük, Farkasfalvy Dénes ismételtelen hivatkozik a szakirodalomra. Még azoknak is, akik olvasnak idegen nyelven, nem könnyű tájékozódni a zavarbaejtően gazdag tudományos irodalomban. A kommentár bevezetőjéből és a magyarázatból az olvasó fokozatosan megismerheti a jelentősebb János-kutatókat, véleményüket és főbb munkáikat. Amennyiben bővebben érdeklődni szeretne a jánosi hagyomány iránt, vezérfonalat kap az irodalom válogatásához és olvasásához. Ezenkívül Farkasfalvy Dénes az egyes szöveg egységek magyarázatában következetesen kitér a történetiség kérdésére, és kiegyensúlyozottan bemutatja, hogy János evangéliuma a történeti valóságra támaszkodik, de az események ábrázolása több, mint egyszerű történelmi visszaemlékezés, mert elbeszélésükben a teológiaiilag átgondolt előadásmód érvényesül.

A kommentár bemutatott értékei joggal keltik azt a várakozást, hogy kézbe vehetjük a munka második részét is.

Végső kiértékelésként elmondhatjuk, hogy a magyar katolikus egyház két értékes biblikus művel gazdagodott. Nem egymással versengő, hanem két különböző típusú, egymást kiegészítő kommentárról van szó, amelyet remélünk, minden hívő nagy haszonnal forgathat.

Rózsa Huba

Gondviselés

Erdöss Pál filmjének hősei olyan emberek – fiatal házaspár, két kisgyerekek –, akiket kevésbé képmutató társadalmakban röviden szegényeknek, hazánknak „halmozottan hátrányos helyzetű”-eknek neveznek. Előbb a férfi kerül börtönbe, mert lopáson érik. Tettét nem érzi bűnnek, legföljebb csekély törlesztésnek élete szükségességéért. Hamarosan az asszony is rács mögé jut, „jogos önvédelem mértékét meghaladó testi sértésért”: leüti a vele erőszakoskodó részeg művezetőt.

Két konok, megtaposott, félelmekkel és elszántsággal teli ember szabadul, hogy szembe-találja magát a legembertelenebb büntetéssel, amit vétségeik miatt el kell szenvedjenek: gyermekeik hivatalosan és pecsétileg, határozat és jog szerint nevelőszülökre bízott állami gondozottak, akiket papír és engedély nélkül még csak meg se látogathatnak. Hihetetlen megaláztatások közepette kell, nem is egészen egyenes úton elérniük azt, hogy gyermekeik ismét hazakerüljenek, s az a harc, amelyet a családi béke, az otthon helyreállításáért kell folytatniuk – végül kikezdi az egymáshoz való ragaszkodást, az együttlét örömet.

A *Gondviselés* a szegénységről és megalázottságról beszél, olyan kérdésekről, amelyekről véleményt formálnia annak, akinek valaha életében köze volt (van) hozzá, meglehetősen nehéz indulatok nélkül. Mégis meg kell kísérelni, mert a szitok és a hallgatag belétörődés jut azoknak a „halmozottan hátrányos helyzetű”, kulturálisan is kiszolgáltatott páriáknak, akikből az ország nem csekély hányada áll. Erdöss Pálnak viszont kamera jutott. Hogy kameráját e kisemmizett réteg felé fordítja, önmagában talán dicséretes, mint művész azonban nem hagyatkozhatik a „problémafelvetés” olcsó gesztusára. A kérdés az: célt ér-e az eszközökkel, amelyeket mondani-valója kifejtéséhez választott?

Erdöss expozíciója nem minden oldalról árnyalt, múlttal, gondolatokkal, álmokkal, világképpel rendelkező személyiségekre vonatkozik, inkább társadalmi szerepekre. Mindenkiről csak annyit tudunk meg, amennyi ahhoz

szükséges, hogy cselekedeteinek társadalmi helyzetéből eredő okait megértsük. Egy határozott névelő már jellemzi az egyes szereplők személyiségének azon oldalát, amely a *Gondviselés*ben felénk fordul. „A” bírónőt, „a” körzeti megbízottat, „a” maszekot, „a” gyámügyest stb. láthatjuk – bírónőnek, gyámügyesnek... Remek epizódalakítások ezek. Székely B. Miklóstól Madaras Józsefíg a mellékszereplők néhány percnyi jelenlétükkel is emberi sorsokat tudnak formálni. A főszereplők (Döbrey Dénes, Ozsda Erika) esetében azonban kínos leegyszerűsítéshez vezet részben maguknak a szerepeknek (forgatókönyv: Kardos István), részben az alakításoknak az egyoldalúsága. A kirekesztettség, a hátrányos helyzet, a „megalázottság és megszorítotttság” ugyanis nem csupán szociológiai helyzet, státus a társadalmi hierarchián belül, amelynek vizsgálata a hierarchiáról is vall – hanem tudatállapot is. Még hozzá sajátos, máshoz nem hasonlítható tudatállapot. Lehet regényt írni a Raszkolnyikov nevű lumpenproletárról, aki a társadalmi igazságtalanságok fölött érzett felháborodásában baltával a kabátja alatt bekopog az uzorásasszonyhoz, de az a regény nem a *Bűn és bűnhődés*. Ugyanazon ember nyomórútságosan teljes életéről lehet céltatos olvasmányt írni (József Jolán: *József Attila élete*) és elevenbe vágó vallomást (József Attila: *Pszichoanalitikus napló*). Az előbbi érzelgős tanmese, az utóbbi katartikus szembesülés.

Erdöss Pál a tanmesét választja. A tanmesékre jellemző általánosító szemlélet pedig nemcsak egy rosszul sikerült filmet eredményez, de a lobogóra tűzött ügynek is árt. A konfliktushelyzetek hétköznapisága mögött nem leljük fel a többletjelentést, amellyel az említett tudatállapot felruházhatná, s az alkotók nem tudják mindezt olyan kontextusba helyezni, amely az egyes történések információértékén túl azok belső tartalmához vezetne.

Pedig hiába a naturalizmusig hű tárgyi világ és gesztusrendszer, a párbeszéd és helyzetek aggályos életből ellesettsége, ha a film által kínált igazságokat bármelyik kocsmában, egy pohár sör mellett sokkal hitelesebben és szókimondóbban megkaphatom. Vagy egy pesti bérház alagsorában nyomorgó aggasztántól, vagy egy eltartási szerződés mindkét, egymásnak kiszolgáltatott szerződő feletől, vagy olyasvalakitől, akit „hátrányos helyzete” tett bűnözővé. Ha még kamerán is akad hozzá, akkor olyan döbbenetes állapotrajtot hozhatok létre, mint Balog Gábor teszi *Othón* című dokumentumfilmjében vagy a Gulyás

testvérek a *Szerződés mindhalálí*-gban. De ki látta ezeket a sehol nem forgalmazott filmeket? Régész kell majd, hogy előássza Ember Judith „bedobozolt”, „láthatatlan” műveit!

Azért merek dokumentumfilmeket emlegetni Erdöss Pál alkotásával szemben, mert a *Gondviselés* egy játékfilmbe transzponált dokumentumfilm – a dokumentumfilm hitele nélkül. A dokumentumfilm ab ovo szociografikus műfaj. Am ha a szociológiai eset kelti fel – alkalmasint – az alkotók érdeklődését, mégis: csak a teljes ember, az egyszeri, a megismételhetetlen személy az, aki hitelt ad sorsa szociológiai vonatkozásainak és nem fordítva. Erdöss „meg akarja mondani a magáét”, s közben a teljes emberről, az emberi teljességről egy szava sincs.

Mennyi többletjelentést hordoz de Sica *Biciklitovajok* című filmjében egy „egyszerű” vendéglői közjáték, az, ahogy spagettit eszik a kisfiú. A tekintet, amellyel apja fia mozdulatait követi, többet mond el a szegénységről s a szegénységben való összetartozásról, mint akárhány aktualizáló párbeszéd. Ezeket a pillanatokat nem meglátni, nem megmutatni – nem egyszerűen figyelmetlenség s főként nem puritán szerkesztési elv, hanem az ábrázolt világ veszélyes leegyszerűsítése. A rendező a szerepek emblematicusságával véli az „általános érvényű”-re tenni a hangsúlyt. Ez a fajta tipizálás azonban magában hordozza annak lehetőségét, hogy emberek helyett szociológiai eseteket mutasson fel. Szociológiai esetek pedig nincsenek. Csak papíron. Csak statisztikákban. Csak a szánakozó intellektüelék vitáiban. Csak a *Családi kör* adásaiban. A műalkotásnak katarzist kell nyújtania, megvilágosító élményt: világegészt s nem iskolás tanulságokat.

A tanulságok sulykolásának heve olyannyira eluralkodik a filmen, hogy a két – potenciálisan – legfontosabb figurának még csak az arcára sem emlékezhetünk végül, hiszen majd-hogynem kellék-szerepre kényszerültek az el-

múlt másfél órában. A gyerekekről van szó. Akikért, akik miatt, akik körül mindaz folyik, amit látunk. Kíváncsi volnék, mit gondolnak szüleikről, hogyan élik át azt a viharos ideoda cibálást, amit a forgatókönyv kiszab rájuk? Kit szeret a kis Eszter? Anyját vagy pótanyját? Hogy van az, hogy mindkettőjük ölébe szó nélkül bújik, s ott marad, ahová teszik? Ezek a kérdések vannak olyan fontosak, mint az, hogy hány forintot keresnek hőseink, mennyit fizetnek albérletre stb., jóllehet, az a vérlázító és sokáig békességgel már nem tűrhető helyzet, ami ezen a fronton kialakult, ugyancsak megérne egy filmet.

Méltánylandó Döbrei Dénes tisztességes igyekezete az apa szerepének hiteles megformálására, de egy ilyen, karakterbéli és nyelvi panelekből összerakott figurát csak egészen nagy színészek tudtak volna élettel megtölteni. Oszda Erika az anya szerepében más eset. Erdöss Pál régi, bevált színésze ő – nyilvánvalóan neki írták ezt a szerepet. Azaz nem neki – annak a szerepkörnek, amelyet korábbi filmjeiben már többször megformált. Sajnálatos, hogy a magyar filmbe valóban elementárisan berobbanó Oszda Erika lassanként úgy kezd összenőni a dacos szájrándítással és számonkérő tekintettel, mint táncoskomikus a zsirárdi-kalappal. Ez az egyre külsőségesebb és hiteltelenebb proletár anyatigris-figura már a film elején fokozhatatlan bizalmatlansággal, epésséggel, keménységgel, elszánt-sággal lép elénk. Képtelenség egy teljes embert csak kiáltásokkal, csak daccal, csak elkeseredéssel megformálni.

Egy művészi alkotást semmiféle társadalmi aktualitás nem ment föl az alól, hogy a lehetőségig teljes és árnyalt képet adjon arról a valóságszeletről, amelyről beszélni kíván. A *Gondviselés* című film azonban kvázi-valóságossága és gondolati felületessége folytán az ábrázolt világnak csupán egy leegyszerűsített, egyoldalú lenyomatát adhatja.

Tóth Péter Pál

Következő számunkban Rónay Györgyre emlékezünk

Meditáció Peter Ludwig kortárs-gyűjteményéről

A Nemzeti Galéria labirintusszerű kiállítóhelyiségében járva azon gondolkodom, igaz volt-e Keatsnek, hogy a szépség igaz, s az igazság szép. Beauty is truth, the truth beauty. Festmények körben a falakon, s a padlón zavarbaejtő közelségben–közvetlenségben szobrok. Az elmúlt húsz év művészeti dokumentumai. Szándékosan írtam dokumentumokat alkotások helyett, mert a kiállítást immár harmadjára végigjárva sem érzem azt a varázslatot, amelyet Arany János a művészet sine qua non-jaként emleget. Hiányzik belőle „ami személyes és ami szent”. Inkább csak jelszavak, szellemi és materiális aktualitások, keresgélés, kétségeesett, suta karnyújtogatás sok isten és ember felé. S közben a XX. század második felének – mindennapi életünknek – valamennyi pokoli bugyra: magány és tömeg, erőszak, emberi mivoltunkat zsugorító gigantomania.

... the truth beauty. Nézem Duane Hanson Supermarket ladyjének karján a véraláfutásokat, a lefutott szemeket a harisnyáján. Ez lenne a XX. századi nő, a reneszánsz Venusok utóda, akinek e szoborba formált képét az utókorra hagyjuk? A fogyasztói társadalom elhízott rabszolgája, akiből kiveszett minden intimitás: hajcsavarókkal a fején, szégyentelenül tolja dugig telt bevásárlókocsiját. Körülötte mindennapi materiális életünk attribútumai: egy képen harisnyák, kizsitáskák és cipők, pult női fehérneműkkel. Körben a falon gigantikus méretben érkeink, melyekkel a bennünket körüláradó anyagi világot befogadjuk.

A műveket szemlélve úgy tűnik, szellemi létünk végleg megsemmisült. De mégsem – hiszen vannak jelszavaink, melyekkel próbáljuk óvni a magunk cseppjeit az öröklét vizéből. Don't shoot civilians! (Ne lőj civilekre!) – harag a magát Rózsaszín Hölgynek nevező művész nő képén a felirat. Harcolunk, hogy ne kelljen harcolnunk, jelszavakat kiabálunk, hogy ne legyenek többé jelszavak, és ledöntött

régi bálványaink helyébe popbálványokat emelünk. De magabizonygató bátorságunk, öntudatunk és függetlenségünk hangoztatása közben szűkülünk túlszűfolt magányunkban. Csak tömeg van, de társ nincs, mert bár képesek lettünk az anyagot legyőzni, az mégis egyre több teret tölt be körülöttünk, így zsugorodik lassan repülőtéri várótermekbe és metróállomások peronjára társasérintkezésünk lehetősége, ahol a tömegben, arcát zárkózottra igazítva, ki-ki bámulja a síneket. Magányosak érzelmeink, a félelem és a fájdalom is, melyet nem oszthatunk meg senkivel; amely leszűkíti és valószínűtlen távolságba lendíti előlünk a környező világot.

Próbálunk hát keresni valakit, egy transzcendens lényt, aki eloszlatná magányunkat és fájdalmunkat. De „Isten halott”. A Jó Pásztor szobra is inkább bálvány, zaklatott idegeink vezérelte óriási látomás, alakja nem kínál megváltást. Megváltásunk, a kereszt misztériuma is töredezett, a kereszt szétcsúszott szárain Mantegna rövidülésben ábrázolt Krisztusának mai változata; a falon óriás mementóként tarka kazula lóg ernyedten.

Pilinszky János idéz egy francia költőt, aki szerint „a remekmű megtanít vágyakozni az után, ami a mienk. S mi is lenne egyéb a kegyelem isteni csodája?” Ezek között a művek között is feltámad a vágyunk, nem is vágy ez, inkább egyfajta szomjúság. Szomjúhozunk az „igazat” is a sok „valódi” között, az igazat, amelynek megismerése a kegyelem. A művészet pedig egyszerre hálaadás és kegyelemteljes megismerés. A mindennapi élet pillanat, melyben vágyak ébrednek s illannak el beteljesületlenül, de az öröklét, a halhatatlanság titka Istené. Nem akarok hinni saját ördögi képmásunkban, abban az elbizakodott hitben, melyet ezek az elbizakodott művek tükröznek. Hinni szeretnék azonban abban, hogy a jólétben is megmaradhat bennünk annak bizonyossága, amit kiválasztottságnak nevezünk; s a művészet – úgy, mint a régi korokban, melyekről hajlandók vagyunk megfélekezni – képes lesz visszaszűrni e bizonyosságot.

Naszlady Ágnes

A hónap krónikája

Egy lemezszorozat margójára. Hónapok óta jelennek meg a magyar zeneműboltokban is azok a szovjet lemezek, melyek a világ legkitűnőbb előadóművészeinek átjátszásait tartalmazzák. Ismét meglevenedik a nagy, a legendás művészek kora. Igazán olcsón hallgathatjuk Walter Gieseking zongorajátékát, Tito Schipát, Alfred Cortot-t s a többieket, kiknek játékaról könyvtárnyi irodalom szól, de lemezeiket eddig jórészt csak a rádió jóvoltából hallhattuk.

Azóta az előadóművészet természete is megváltozott. Mind hevesebben és zaklatottabban vívják harcukat a korhűség elkötelezettjei, akik közül a legradikálisabbak szívük szerint kiiktatnák a hangversenyezés történetéből e nagyok korszakát.

Érdemes részt venni ebben a harcban? Nem! Inkább vegyük kézbe a lemezt, tegyük a korongra, s hallgassuk hunyt szemmel egy korszak nem fakuló üzenetét. Akkor még hittek a művészetekben, s igazi nagyok erősítettek e hitet.

A becsomagolt vízpart. Ezzel a sejtelmes címmel jelent meg Tandori Dezső újabb versválogatása.

Tandori külön téma. A mai magyar irodalom egyik legizgalmasabb jelensége. Neki nincs költői útja, mert mindig ösvényekre tér, s amikor már-már utolérnénk, diadalmasan tűnik el szemünk elől.

Tandori tulajdonképpen egyfolytában a veszélyeztetett emberi létről írja verseit. Macskókról, verebokról. Talán azért éppen róluk, mert az emberről már nem érdemes.

Játék vagy példázat? *A becsomagolt vízpart* mindenestre nagyon is komoly könyv mesterekről, ösztönzőkről, egy eltűnt, ám megőrzésre érdemes világ emlékeiről. Arra tanít, érdemes erősen megvetnünk a lábunkat, fogódkokat keresnünk. Csak így őrizhetjük meg magunkban és magunk körül az emberi léptékű világot.

Aranyeső. Papp Lajos nevét meglehetősen ritkán emlegetik, amikor a szokott és fásasztó névsorolvasásokba bonyolódnak a mai magyar költészet gazdagságának jelzéséül.

Nem is lehet öt névsorokba rögzíteni. Új kötet, az *Aranyeső* is rangrejtve, szinte a nyilvánosság kizárásával jelent meg Miskolcon.

Milyen kötet? Sok okosat, bölcslet lehetne elmondani vele kapcsolatban, azt is megkockáztatva, hogy egyfajta „új-szakrális” tartalom izgalmas kifejeződését köszönhetjük néme-lyik ciklusában.

De talán három sor is elég. Egy kérdés, melyre az emberiség azóta szeretne válaszolni, mióta öntudatos létét pergeti:

*ki nézhet át
egy könnyecpp
befelé nyíló ablakán?*

Németh László körül. Addig jó, amíg Németh László gondolatvilága s maga a jelenség szer- ves része a kulturális köztudatnak.

Nem kell vele egyetérteni, nem is lehet mindenben. De meg kell tanulni tőle az ismeret-szerzés mohó nyugtalanságát, azt a szenvedé-lyes tanulni vágyást, mely őt folyvást új utakra készítette. Nagyságának részben itt rejlik a titka.

Jó, hogy könyvek jelennek meg róla. Olyan érdekes, világirodalmi távlatokat is nyitó kö- tetek, mint legutóbb Cs. Varga Istváné (*Tanú- jelek* címmel a Magvetőnél). S jó, hogy e nyug- talan, elégedetlenséget sugalló szellem árnya itt virraszt felettünk, arra intve, hogy a szellem becsületét nekünk magunknak kell visszape- relnünk.

A Kritikában hónapok óta folyik a vita az ér- telmiség ideológiai és politikai arculatáról, műveltségéről. A múlt év novemberi számá- ban Vizaknai Tamás nyugalmazott református lelkész szolt hozzá a mind szélesebb hullámo- kat verő eszmecezeréhez.

Csak egyet ragadunk ki gondolatai közül. Ezt írja: „A tudás is és a hit is szellemi érték. A normális ember életében mindkettőnek meg- van a maga sajátos feladata, szerepe. Amikor azonban a tudás a hatalomgyakorlás ideoló- giájaként tudományos világnézeté, vagy pedig a hit csak vallásos világnézeté válik: mind- kettő eltorzulhat”.

Ezen a „normális” szinten érdemes elke- zdeni és folytatni a párbeszédet. A többi csak monológ.

1988
ANNÉE LIII.

vigilia

MARS-MÄRZ
MARCH

Revue mensuelle - Monatschrift - Rédacteur en chef - Chefredacteur: LÁSZLÓ LUKÁCS
1053 Budapest, Kossuth Lajos u. 1. - Abonnements pour un an - Abonnement für das Jahr 25 US dollar

RÉSUMÉ

Ce numéro traite en premier lieu de la théologie de la libération. L'étude de Ferenc Gál est suivie de celle de Gustavo Gutiérrez qui analyse la mission de l'Eglise du point de vue de la théologie de la libération. L'entrevue de Vigilia a été réalisé précisément avec le théologien qui avait donné son nom à la théologie de la libération. Rozália Urbán Nagy analyse une pièce de théâtre de Bulgakov, intitulée Fuite, du point de vue du péché - conscience de la culpabilité - grâce. Vous lirez un extrait du roman d'Edvard Kocbek, intitulé: Feu. „L'Eglise mondiale vivante” présente cette fois une expérience particulière: comment un groupe de prêtres enthousiastes tente d'évangéliser le public d'un festival de rock. Béla Balás se présente par un extrait de son journal: sur les vicissitudes et les espoirs d'un prêtre qui est en train de construire sa paroisse. „Notre méditation d'aujourd'hui” comporte Ars contemplativa de György Geréby.

INHALT

Das Heft befasst sich vor allem mit der Befreiungs-Theologie. Dem diesbezüglichen Essay von Ferenc Gál folgt ein Beitrag von Gustavo Gutiérrez, in dem der Autor vom Gesichtspunkt der Befreiungs-Theologie den Auftrag der Kirche analysiert. Auch das Vigilia-Gespräch wird diesmal mit dem Namensgeber der Befreiungs-Theologie geführt. Rozália Urbán Nagy analysiert das Drama von Bulgakow, betitelt „Flucht” vom Gesichtspunkt der Dreigliedrigkeit: Sünde - Sündenbewusstsein - Gnade. Ein Auszug aus dem Roman „Feuer” von Edvard Kocbek. In der Spalte: Lebendige Weltkirche wird ein eigenartiges Experiment präsentiert: wie eine Gruppe begeisterter Priester das Publikum eines Rock Festivals zu evangelisieren versucht. Ein Tagebuch-Auszug von Béla Balás berichtet von den Schwierigkeiten, Prüfungen und Hoffnungen eines Pfarrhausbauers. Die „Heutige Meditation” wurde diesmal unter dem Titel „Ars contemplativa” von György Geréby geschrieben.

CONTENTS

This number deals first of all with the liberation theology. An essay by Ferenc Gál, is devoted to this subject. This is followed by a writing by Gustavo Gutiérrez, in which he analyses the mission of the Church from the viewpoint of the liberation theology. The interlocutor in Vigilia's interview is also the theologian who named this theology. Rozália Urbán Nagy analyses Bulgakov's drama „Flight” from the point of view of sin-consciouness and grace. We also publish a passage from the novel „Fire” by Edvard Kocbek. In our column the Living Universal Church, we describe an original experiment: how a group of enthusiastic priests tried to evangelize the audience of a rock festival. A colourful detail of Béla Balás's diary depicts the ups and downs and hopes that arise when building a parsonage. Our Meditation is by György Geréby with the title: Ars Contemplativa.

